

СПІВЗАСНОВНИКИ:

Державна наукова установа
"Книжкова палата України імені Івана Федорова";
Харківська державна академія культури

Головний редактор — Сенченко М.
Заступниці головного редактора — Давидова І,
Васьківська О., Гуцол Г.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Сенченко М. — д-р техн. наук, проф. (голова редколегії),
Україна
Давидова І. — д-р наук з соц. комунікацій, проф.
(заступниця голови редколегії), Україна
Асєєв Г. — д-р техн. наук, проф., Україна
Ільганасва В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Киричок П. — д-р техн. наук, проф., Україна
Кулешов С. — д-р іст. наук, проф., Україна
Лопатовська І. — д-р філософії, доц., США
Маркова В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Матрюхін Г. — д-р іст. наук, проф., Росія
Нешитой В. — д-р техн. наук, проф., Республіка Білорусь
Теремко В. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Трищук О. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна
Шейко В. — д-р іст. наук, проф., Україна
Шемаєва Г. — д-р наук з соц. комунікацій, проф., Україна

Рекомендовано до друку вченою радою Книжкової палати України (протокол № 7 від 29.07.2020).

Відповідальна за випуск — Жданова Н.
Коректура — Панченко Є.
Комп'ютерні складання та верстання — Алексанян А.

Журнал "Вісник Книжкової палати" Атестаційною колегією Міністерства освіти і науки України віднесено до наукових фахових видань України в галузі соціальних комунікацій (наказ МОН від 16.05.2016 № 515).

Використання у будь-якій формі матеріалів, що опубліковані в журналі, узгоджується з редакцією. Посилання на видання обов'язкові. Авторські оригінали не повертаються. Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей.

Редакція, видавець і виготовлювач: Державна наукова установа "Книжкова палата України імені Івана Федорова".

Адреса: просп. Ю. Гагаріна, 27, Київ, Україна, 02094
Тел.: +380 (44) 292-01-34 (приймальня),
+380 (44) 292-30-11 (редакція)
Факс: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

CO-FOUNDERS:

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine
State Research Institution;
Kharkiv State Academy of Culture

Editor-in-Chief — Senchenko M.
Deputy Editors — Davydova I., Vaskivska O.,
Gutsol G.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Senchenko M. — Dr Sc. (technics), Prof. (chairman of the editorial board), Ukraine
Davydova I. — Dr Sc. (social communication), Prof. (deputy chairman of the editorial board), Ukraine
Aseyev G. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Ilhanaeva V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Kiryshok P. — Dr Sc. (technics), Prof., Ukraine
Kuleshov S. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Lopatovska I. — PhD, Prof., USA
Markova V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Matriukhin G. — Dr Sc. (history), Prof., Russia
Neshitoy V. — Dr Sc. (technics), Prof., Republic of Belarus
Teremko V. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Trishchuk O. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine
Sheyko V. — Dr Sc. (history), Prof., Ukraine
Shemaieva H. — Dr Sc. (social communication), Prof., Ukraine

The Academic Council of the Book Chamber recommends printing this Bulletin (Protocol № 7 from 29.07.2020).

Editor — Zhdanova N.
Proofreader — Panchenko E.
Computer layout — Aleksanyan A.

The Board of Attestation of the Ministry of Education and Science designed the Bulletin of the Book Chamber of Ukraine as the professional scientific publication of Ukraine in the field of social communication. (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 515 of May 16, 2016).

You can use the materials printed in the Bulletin by an agreement with editorial staff. A reference to publications is necessary. Manuscripts are not returned. Editors are not always agreeing with point of view of the author.

Ivan Fedorov Book Chamber of Ukraine, State Research Institution is the editorial office, publisher and manufacturer.

Address: Pr. Yu. Gagarin, 27, Kyiv, Ukraine, 02094
Tel.: +380 (44) 292-01-34 (reception),
+380 (44) 292-30-11 (editors)
Fax: +380 (44) 296-71-15
E-mail: visnyk@ukrbook.net

З М І С Т

СТОРІНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

СЕНЧЕНКО М. Національна бібліографія сьогодні та завтра 3

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

БУЛАХ Т. Інноваційні канали та форми організації рекламної комунікації у видавничому бізнесі..... 11

РЕЦЕНЗІЇ

ГОРБАНЬ Ю. Модернізація бібліотечної галузі: до проблем і перспектив міжнародної співпраці..... 17

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

ДЕЙЧ Д. Розвиток кадрового потенціалу бібліотеки як невіддільний складник її успішної діяльності..... 19

ІВАНОВА М. Питання державної реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності в діяльності бібліотек 24

ПАВЛЕНКО Т. Віртуальна книжкова виставка як інформаційний ресурс бібліотеки (із досвіду діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського)..... 29

ШЕЙКО В., КУШНАРЕНКО Н. Концептосфера підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у Харківській державній академії культури 34

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

СЕНЧЕНКО М. "Глибинні держави" — реальність чи утопія?..... 38

ЧИЖ І. Нафталінове ноу-хау, або Хто повертає з минулого "сучасний" законопроект щодо протидії дезінформації 44

БІБЛІОГРАФОЗНАВСТВО

КОСТЕНКО Л., КОПАНЄВА В., СИМОНЕНКО Т. Бібліографія та бібліометрія: коеволуція суспільних функцій..... 49

CONTENT

CHIEF-EDITOR'S PAGE

SENCHENKO M. National bibliography today and tomorrow..... 3

BOOKSCIENCE. PUBLISHING

BULAKH T. Innovative channels and forms of organization of advertising communication in the publishing business 11

REVIEWS

HORBAN Yu. Modernization of the library industry: to the problems and prospects international cooperation 17

LIBRARIANSHIP

DEICH D. Library's personnel resources development as an integral part of its successful activity..... 19

IVANOVA M. Issues of state registration of intellectual property rights in the activities of libraries 24

PAVLENKO T. Virtual book exhibition as an information resource of the library (from the experience of the V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine)..... 29

SHEYKO V., KUSHNARENKO N. Conceptsphere of training of scientific and scientific-pedagogical personnel at the Kharkiv State Academy of Culture..... 34

SOCIAL COMMUNICATION TECHNOLOGIES

SENCHENKO M. Deep states — reality or utopia? 38

CHIZH I. Naphthalene know-how, or Who returns from the past "modern" bill law to counter misinformation..... 44

BIBLIOGRAPHY

KOSTENKO L., KOPANIEVA V., SIMONENKO T. Bibliography and bibliometry: coevolution of public functions 49

УДК 015(477)

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).3-11

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Національна бібліографія сьогодні та завтра

Ідея написати цю статтю виникла після того, як я прочитав матеріал журналістки Л. Войтович "Найбільше падіння з часів незалежності: що відбувається з книжковим ринком" ("Читомо", 15.07.2020).

Що найбільше вразило?

Звичайна некомпетентність. Аргументую. Авторка зазначає: *"Нагадаємо, що точних даних про стан українського книжкового ринку немає. Статистика Книжкової палати ніколи не була достовірною на 100%, тому можемо лише приблизно оцінити падіння ринку в назвах і накладах — про падіння обсягів ринку офіційної інформації немає... — і далі: — На початку липня Книжкова палата опублікувала дані випуску книжок та буклетів (?) у першому півріччі 2020 року..."*. Не буду коментувати ці безпідставні заяви, але зауважу, що, перш ніж їх робити, пані Войтович могла б звернутися до відділу статистики Книжкової палати та отримати фахову консультацію і щодо статистики, і щодо буклетів, і щодо брошур (які разом із книгами зазначені на сайті).

Неоднозначна і заява "очільниці аналітичного (?) відділу Інституту книги І. Батуревич у цій самій публікації: *"Я б не орієнтувалася на показники Книжкової палати, поки не існує каталогу "Книжки на ринку" та поки немає ніякої відповідальності за невчасне надсилання обов'язкових примірників. Проте наголошую (увага!), що будувати статистику на факті такого надсилання є неефективним і ніде в розвинених країнах не застосовується. Я б орієнтувалася на показники друкарень..."*.

По-перше, на якому ринку? Такого каталогу немає в жодній країні світу. Є каталог Books in Print, що являє собою інформаційно-бібліографічну підсистему "Книги, що є в наявності та друкуються". По-друге, відповідальність за своєчасне надсилання обов'язкових примірників регулює законодавство (у вигляді штрафних санкцій), і в усіх країнах світу статистику книговидавництва формують на основі обов'язкових примірників.

Лікнеп для журналістки "Читомо"

Буклет — аркушеве видання у вигляді аркуша, сфальцьованого будь-яким способом у два згини чи більше (визначення згідно з ДСТУ 3017:2015 Інформація та документація. Видання. Основні види. Терміни та визначення понять; http://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf).

Буклет — це інформаційно-ілюстрований матеріал, що є аркушем формату А4, складеним удвічі, утричі й більше разів. Під час розроблення ексклюзивного, стильного, креативного дизайну буклету варто враховувати мету його використання, потенційну аудиторію (для кого й для чого він призначений), місця розповсюдження (офіс, виставки, презентації, розсилки). Буклет може бути інформаційним (для постійних і потенційних клієнтів), іміджевим (для партнерів) і рекламним (для споживачів, яким пропонують конкретний продукт чи послугу) (<https://sites.google.com/view/distance-informatics-10/модуль-графічний-дизайн/дизайн-у-поліграфії/урок-33>).

Історія обов'язкового примірника (ОП) розпочалася з ордонансу (указу) французького короля Франциска I 1537 р., що зобов'язував усіх друкарів надавати Королівській бібліотеці по одному примірникові випущених назв книг.

Система ОП виконувала два завдання: сприяла формуванню й поповненню фондів найбільших бібліотек (зазвичай монарших та урядових), а також давала змогу контролювати діяльність друкарів, видавців і книготорговців, перевіряти їх благонадійність та лояльність до чинної влади. Нині ОП — важливий атрибут книговидавничої справи кожної країни, її книжкової культури, оскільки саме він забезпечує:

- національний облік документів і підготовку універсальних бібліографічних посібників;
- ведення національної статистики друку;

— формування загальнонаціонального бібліотечного фонду;

— створення національного архіву друку.

Наявність закону про ОП, його структура та виконання визначають не лише рівень розвитку національної бібліографії (НБ) країни та її відповідності до міжнародних критеріїв, а є вагомим показником інтегрованості у світову культуру.

До речі, зауважу, що за 25 років роботи в Книжковій палаті України я не зустрічав більш некомпетентної та поверхової статті про видавничу справу, тому вважаю за потрібне зробити докладний огляд аспектів становлення національної бібліографії.

Коротка історія національної бібліографії

У наш час термін "національна бібліографія", з одного боку, є найуживанішим у бібліографічній теорії та практиці, а з іншого — одним із найневизначеніших і багатозначних. Причину полісемії слід шукати у відмінності історичних умов розвитку держав, їх культури, становлення видавничої та книготорговельної справи, передусім у XIX ст., коли й відбувалося формування НБ, зумовлене такими чинниками:

— утворення націй, держав, кристалізація національної самосвідомості, потреба в узагальненні вітчизняної історії та досягнень національної культури;

— зростання обсягів книговидавання та розповсюдження літератури живою народною мовою й поступове витіснення головної міжнародної мови — латинської;

— інтенсивний розвиток книгодрукування (якщо до 1600 р. в Європі було випущено майже 6 тис. назв книг, то 1900 р. — понад 158 тис.);

— створення в багатьох країнах Європи та у США національних суспільств і об'єднань видавців, книгопродавців, бібліотекарів і бібліографів.

Поява перших національних бібліографічних зведень припадає на XVI ст. і пов'язана з іменами англійців Дж. Леленда ("Коментарі про британських письменників", 1545 р.) і Дж. Бейля ("Перелік відомих письменників Великої Британії...", 1549 р.). Виходили й перші книготорговельні каталоги, що також мали ретроспективний характер, оскільки віддзеркалювали друкарську продукцію, випущену за кілька років, а то й десятиріч. Наприклад, у Німеччині набули поширення так звані ярмаркові каталоги, котрі друкували до книжкових ярмарків.

У Великій Британії 1595 р. оприлюднено "Каталог англійських друкованих книг", котрий уклав книготорговець Е. Монселл на видання, випущені від часів зародження видавничої справи в країні. Водночас розвиток книгодрукування, прогрес науки й культури, потреба книжкової торгівлі в бібліографічній інформації вимагали систематичного та оперативного обліку друкарської продукції й своєчасного повідомлення про неї. Облік найчастіше здійснювали книговидавці й книгопродавці, й передусім він мав інформувати професійну спільноту про появу на книжковому ринку нових видань. В окремих випадках

систематичну реєстрацію проводили представники культури чи науки, видатні просвітники.

Розвиток систематичного, або поточного, бібліографічного обліку бере початок від XIX ст. Перший відповідний орган створено у Франції 1811 р. Знаходимо відомості, що 1829 р. реєстрували поточну інформацію про шведські книги, 1833 р. — про голландські, 1834 р. — про німецькі. Від 1835 р. обліковували книжкову продукцію Італії, від 1837 р. — Росії й Англії, від 1843 р. — Данії. 1871 р. знаменує появу поточної бібліографії у Швейцарії, 1872 р. — у США, 1875 р. — у Бельгії, 1878 р. — у Польщі й Угорщині, 1897 р. — у Болгарії.

У XX ст. поточна національна бібліографія стає пріоритетним напрямом книгообліку, оскільки забезпечує максимальний рівень охоплення національного масиву документів. Попри це, найскладнішим залишається питання про зміст поняття "національна бібліографія", що пов'язано з принципами відбору документів до бібліографічних покажчиків. Основна проблема, котру намагалися розв'язати чимало дослідників, полягала у визначенні об'єктів обліку: якими критеріями слід керуватися під час відбору творів друку для віддзеркалення у виданнях НБ? До середини XX ст. було сформовано три основні принципи:

1. Державно-територіальний, згідно з яким реєструються твори друку, видані в межах держави всіма мовами.

2. Мовний — обліковуються всі видання мовою нації чи народу незалежно від місця випуску.

3. Комплексний — враховуються всі видання, випущені на території держави, а також видання, випущені за її межами, але пов'язані з державою (чи нацією) мовою, авторством (уродженців країни) чи змістом (про країну або націю).

Наявність трьох різних принципів відбору історично виправдана, проте активний розвиток міжнародної бібліографічної співпраці, поява нових держав після Другої світової війни потребували чітко визначити єдиний підхід до формування національної бібліографічної бази кожної країни, а отже й пріоритетний принцип, що спричинило широку дискусію в бібліографічних колах.

Сучасна бібліографічна практика, розв'язавши це вкрай складне питання на користь державно-територіального принципу, в жодному разі не відмовляється від історичної спадщини національних бібліографій країн світу. Решту принципів обліку (мовний, авторської належності, змісту про країну чи націю) використовують і досі як основу створення покажчиків, що утворюють самостійний блок бібліографічних видань і мають узагальнену назву "екстеріорика" (від лат. exterior — зовнішній).

Екстеріорика — бібліографічна інформація про документи, що випущені за межами країни, але пов'язані з нею за ознаками змісту, мови, авторської належності. Підготовлені на її основі посібники становлять особливий інтерес для істориків, літературознавців, філологів, науковців усіх галузей знань. Проте відповідно до рішень Міжнародної федерації

бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) ці видання не вносять в органи первинного бібліографічного обліку, оскільки вони мають вторинний характер і виконують особливі завдання — країнознавчої бібліографії.

Термін "екстеріорика" в міжнародній практиці набув поширення наприкінці 70-х рр. XX ст. і в кожній країні має власну назву: в Польщі — "полоніка", в Чехії — "богеміка", в Болгарії — "болгаріка", в Угорщині — "хунгаріка", в Німеччині — "германіка", в Росії — "росіка", в Україні — "україніка" тощо. В окремих країнах (Болгарія, Німеччина, Польща) показники екстеріорики входять до системи видань поточної НБ і як самостійні видання не змішуються з матеріалами первинного обліку, що, відповідно до міжнародних рекомендацій, має спиратися на державно-територіальний принцип.

Усупереч ухваленим у різні роки рішенням, бібліографічний облік продовжують здійснювати на основі всіх трьох принципів, тому в поняття "національна бібліографія" вкладають різний сенс, обумовлений практикою обліку. Утім, дедалі більше зміцнюється погляд на НБ як на бібліографію, побудовану за державно-територіальним принципом і доповнену матеріалами екстеріорики.

Найважливіше значення державно-територіальний принцип відбору документів має для організації поточного бібліографічного обліку друкованої продукції й інших видів документів, не менш значущий він і для підготовки покажчиків ретроспективного характеру.

Донедавна поняття "національна бібліографія" охоплювало ретроспективну національну бібліографію (РНБ) і поточну національну бібліографію (ПНБ). У 1970-ті рр. сформувався ще один напрям — перспективна національна бібліографія (ПрНБ).

Поточна національна бібліографія

У завдання ПНБ входить забезпечення максимально повної та оперативної (з якнайкоротшим інтервалом між випуском книги та її бібліографічним відображенням), систематизованої інформації про різні види документів, надруковані на території країни, що досягають тільки завдяки чітко організованому обліку й формуванню системи бібліографічних посібників. Поточна національна бібліографія є "інформаційною інфраструктурою, котра забезпечує підготовку, поширення й використання універсальної бібліографічної інформації про документи країни/нації", що випускаються в поточний період. Визначальною ознакою ПНБ є її "зверненість" до теперішнього моменту, і в цьому полягає основна відмінність від ретроспективної національної бібліографії.

Виникнення в XIX ст. поточного бібліографічного обліку друкованої продукції було пов'язано з потребою книгопродавців в оперативній інформації про новинки книжкового ринку. Ці відомості уміщували у спеціальних бібліографічних розділах книжоторгових журналів, що допомагало власникам книгарень формувати асортимент та інформувати покупців. Винятком є лише "Бібліографія Франції", започаткована 1811 р. як друкований орган контролю за діяль-

ністю друкарів і книгопродавців відповідно до "Амстердамського декрету", що, за указом Наполеона, запроваджував сувору цензуру.

На Міжнародному бібліографічному конгресі 1897 р., організованому Міжнародним бібліографічним інститутом, було наголошено на потребі створення національних інститутів, що мали здійснювати підготовку національних репертуарів і водночас обліковувати поточну друкарську продукцію (книги, брошури, періодичні видання, публікації наукових, громадських та відомчих організацій). Учасники Міжнародного бібліографічного конгресу 1900 р. уперше рекомендували використовувати обов'язковий примірник як основу поточного обліку. Проте для реалізації цих ідей потрібні були відповідні закони та спеціалізовані бібліографічні центри, тому пропозиції так і залишилися в теоретичній площині.

Важливим етапом в історії формування ПНБ стало проведення Міжнародної конференції з поліпшення діяльності бібліографічних служб, започаткованої 1950 р. представниками Об'єднаної бібліографічної групи ЮНЕСКО та Бібліотеки Конгресу США. Уперше на міжнародному рівні й за участю фахівців (бібліотекарів і бібліографів) обговорювали проблеми, пов'язані винятково з організацією поточного бібліографічного обліку, принципів відбору видань і формування системи бібліографічних покажчиків.

Рішення зазначеної конференції й досі мають вагу, оскільки відповідно до них результати бібліографічного обліку потрібно кумулювати не в окремі покажчики, а в систему взаємозв'язаних бібліографічних видань. Як зразковий мінімум видань (органів обліку) ПНБ вона охоплювала:

1. Загальний національний покажчик усіх книг і брошур, що виходять у країні та надходять у продаж, незалежно від мови, якою їх написано, бажано з урахуванням опублікованих дисертацій і наукових досліджень, а також урядових видань, що становлять громадський інтерес. Згідно з чинними нормами можливе видання окремих покажчиків, що охоплюють кожен з трьох груп окремо.

2. Покажчик книг і брошур, що не надходять у продаж.

3. Покажчик найважливіших статей із журналів і газет.

4. Покажчик карт і атласів.

5. Покажчик музичних видань.

6. Список аудіовізуальних матеріалів.

7. Покажчик неопублікованих дисертацій і наукових досліджень.

8. Покажчик місцевих офіційних видань.

9. Довідник із газет і журналів.

10. Довідник про видавців і книгопродавців.

11. Довідник про наукові суспільства, інститути, бібліотеки та інші подібні організації.

Природно, що для середини XX ст. єдино можливим засобом поширення бібліографічної інформації були друкарські (паперові) видання, тому країнам — членам IFLA рекомендовано випускати друковані бібліографічні посібники відповідно до запропонованої моделі.

Наведений мінімум видань ПНБ, окрім переліку показчиків, містив список видів документів, котрі підлягають державній реєстрації, що було актуальним з огляду на використання новітніх, нетрадиційних носіїв інформації. Історично склалося так, що приблизно до середини ХХ ст. єдиним об'єктом обліку були книги і в окремих випадках — періодичні видання (журнали й газети). Поступово в певних країнах до кола обліку ПНБ потрапляла не лише періодика, а й інші види документів, а також науково й соціально значущі статті з журналів і газет.

Першим досвідом обліку та реєстрації не книжкових видань став показчик "Вимовлене слово" (Das gesprochene Wort), що від 1959 р. репрезентував у системі німецької національної бібліографії грамплатівки літературного змісту. Британський інститут кінематографії від 1965 р. здійснює облік кіно- та відеопродукції в спеціальному показчику "Каталог британських національних фільмів і відео" (British National Film and Video Catalogue).

Поява у другій половині ХХ ст. нових видів документів потребувала розширення об'єктів обліку, на чому зосередили увагу учасники Міжнародного конгресу з національної бібліографії 1977 р. Основу п'ятого розділу його Рекомендацій становив документ "Національні бібліографії: огляд їх змісту", присвячений аналізу принципів відбору творів друку. Укладачі зауважували, що повнота реєстрації багато в чому залежить від матеріально-технічної бази національного бібліографічного агентства, але обов'язковому обліку підлягають принаймні монографічні видання й перші випуски нових серіальних видань. Отже, було визначено перший рівень, або мінімум, національної реєстрації. На початок 1980-х рр. пріоритети відбору документів для національного бібліографічного обліку розподілялися так:

— *перший рівень* — книги, перші номери серіальних видань (нові й ті назви, що змінилися), офіційні видання;

— *другий рівень* — дисертації, картографічні видання, стандарти, патенти, описи винаходів, доповіді наукових конференцій, науково-дослідні звіти;

— *третій рівень* — статті, ізоматеріали, грамплатівки, екстеріорика, видання шрифтом Брайля, аудіо- та відеокасети, мікрофільми, естампи, плакати, фірмові проспекти й каталоги, фільми, машиночитні документи.

Водночас було наголошено, що кожне національне бібліографічне агентство самостійно вирішує питання про об'єкти обліку та має гнучкі можливості для розширення спектра документів.

Нові носії інформації, що з'явилися наприкінці ХХ ст., істотно змінили стандартне визначення книги і, як наслідок, розширили коло об'єктів обліку. Бібліографування нетрадиційних носіїв інформації, особливо мережових документів та інтернет-видань, спричинило комплекс проблем, пов'язаних із природою інформації та її функціонуванням у часі й просторі. М. Горман, декан бібліотечної служби Каліфорнійського університету, у виступі на 67-й сесії

IFLA (Бостон, 2001 р.) зазначив, що "іронія нинішньої ситуації полягає в тому, що ми майже досягли досконалості в обліку традиційних бібліотечних матеріалів, тоді як поява електронних ресурсів стала мало не загрозою існуванню бібліотечних служб, зокрема бібліографічному обліку".

Питання організації реєстрації машиночитних, електронних і мережових видань та їх бібліографічного віддзеркалення обговорювали майже на всіх сесіях IFLA останніми десятиліттями ХХ ст. Принципово важливими є дві проблеми: визначення кола електронних ресурсів, котрі обов'язково мають підлягати реєстрації, та потреба розроблення адекватної й ефективної методики їх каталогізації.

Облік електронних видань має і причіпників, і супротивників. Заперечення проти внесення в перелік об'єктів реєстрації зводяться до того, що цифрові документи мінливі й нестабільні, інакше кажучи, багато з них з'являються, зникають, доповнюються, змінюються, тобто перебувають у постійній динаміці, а отже контролювати їх практично неможливо. Водночас інтернет-технології стали якісно новим стрибком у розвитку комунікації та інтеграції людського знання, що зумовлює потребу реєстрації електронних видань як невіддільної частини національних ресурсів.

М. Горман вперше спробував осмислити комплекс сучасних мережових ресурсів із позиції можливості й необхідності їх бібліографічного обліку. Поміж мережових документів науковець виокремив такі:

- односторонки;
- комерційні сайти;
- ресурси, що мають друкований аналог;
- електронні ресурси, що не мають друкованого аналога;
- електронний архів (текстової, звукової, візуальної інформації);
- оригінальні матеріали (текстові, звукові, візуальні).

Коли ж вирішати питання про те, які із зазначених документів становлять для людства (а отже, і для НБ) пріоритетний інтерес, тоді на порядку денному постає завдання розроблення бібліографічних форматів їх опису та класифікації. Слід зазначити, що розв'язання проблем відбувається паралельно. Наприкінці 1990-х рр. підготовлено два варіанти Міжнародного стандартного бібліографічного опису: ISBD (CF) — для комп'ютерних файлів і ISBD (ER) — для електронних ресурсів.

Визначення видів документів, що підлягають національному бібліографічному обліку, їх перелік і характеристика є змістом відповідних державних актів — законів про обов'язковий примірник.

Закон про обов'язковий примірник

Обов'язковий примірник і закон, що регламентує його надходження до національних бібліотек і бібліографічних агентств, є неодмінною умовою поточного національного бібліографічного обліку.

З появою нових носіїв інформації (особливо мережових видань) актуалізувалося питання оновлення й перегляду чинного закону про ОП. Цей процес розпо-

чався на Міжнародній конференції з поліпшення діяльності національних бібліографічних служб (Копенгаген, 1998 р.), де проблему оновлення закону про ОП визначили первинним завданням розвитку НБ і змістом першого розділу Рекомендацій.

Дослідження закону про ОП під егідою ЮНЕСКО здійснила Дж. Ларив'є (Канада), яка 2000 р. підготувала новий варіант "Рекомендацій до закону про обов'язковий примірник". Головний висновок вивчення й аналізу сучасних законів про ОП зводився до того, що, за винятком нечисленних країн, котрі переглянули відповідні нормативні акти за кілька минулих років, закони про ОП більшості країн не здатні забезпечити облік і реєстрацію мережових видань. Отже, у документі задекларовано тезу про потребу внесення мережових видань у сферу дії закону про ОП і наголошено на ролі національних бібліотек у придбанні й наданні доступу до друкованої спадщини країни в будь-якому форматі (друкованому чи електронному) через національні бібліографічні покажчики.

У рамках роботи Бібліографічної секції IFLA на 67-й щорічній сесії (2001) заслухали доповіді, підготовлені відповідно до Рекомендацій Копенгагенської конференції та присвячені вивченню закону про ОП у різних регіонах світу. Якщо узагальнити наведені відомості, то нині приблизно третина держав не мають відповідної законодавчої бази.

У низці країн бракує закону про ОП, а його функції частково виконує закон про авторське право. Зокрема, у США два обов'язкові примірники кожного оригіналу надходять спочатку у відділ авторського права Бібліотеки Конгресу, де їх реєструють, надають свідоцтво, а потім передають до фондів. Національна бібліотека Швейцарії забезпечує комплектування фондів на основі контрольного примірника (КП), котрий видавці надсилають добровільно. Однак і в тому, і в іншому разі інформація про них друкується у поточних бібліографічних покажчиках. З цього погляду значення закону про ОП для видавців полягає в тому, що він дає змогу повідомити про випущену продукцію не лише на локальному, а й на міжнародному книжковому ринку, а також сформувати попит і визначити читацьку аудиторію. У цьому разі реєстрацію видань у національних бібліографічних покажчиках можемо розглядати як приховану форму реклами видавничої продукції.

Отже, організація ПНБ неможлива без обов'язкового примірника й відповідних законів, виконання яких покладається на національне бібліографічне агентство (НБА), що працює під егідою національної бібліотеки чи книжкової палати.

Уперше функції НБА було визначено на Міжнародному конгресі з національної бібліографії (1977), зокрема у багатьох країнах їх виконують національні бібліотеки. Проте у низці держав історично склалися інші організаційні структури, наприклад, у Росії, Польщі, Іспанії, Бразилії, Україні, республіках колишньої Югославії (Сербії та Чорногорії) це завдання виконують самостійні установи (книжкові палати, бібліографічні інститути, інститути книги, академії наук).

В окремих національних бібліотеках створено спеціальні підрозділи, що виконують функції агентств. Зокрема, у структурі Національної бібліотеки Франції започатковано Центр національної бібліографії (1993), а у Британській бібліотеці — відділення бібліографічних служб, основою якого стала Рада Британської національної бібліографії (1950), у болгарській Народній бібліотеці Св. Кирила і Мефодія — Центр національної бібліографії (1975). Існує й інша форма організації, коли в країні немає єдиного НБА, а його функції на корпоративній основі виконують бібліотеки.

Здійснення національною бібліотекою функцій центру національного бібліографічного обліку ще не означає тотожності між ними. Найважливішим завданням будь-якої національної бібліотеки є кумуляція фонду вітчизняних документів і "максимально повне в межах інтересів цієї країни комплектування та довічне зберігання фонду іноземних документів". Саме фонд вітчизняних документів, що його створює бібліотека на основі отриманих ОП, уможливує якісну національну реєстрацію видань та укладання бібліографічних покажчиків.

Національні бібліотеки мають у розпорядженні значні та унікальні документні й бібліографічні ресурси, що дають змогу створювати покажчики з будь-якої теми, усіх галузей знань і сфер людської діяльності. Сьогодні національна бібліотека набуває статусу національного загальнокультурного й наукового центру, це "бібліотека, що в рамках національної (державної) бібліотечно-інформаційної системи виконує особливі функції: отримання обов'язкового примірника документної продукції країни, її каталогізація та забезпечення збереження, надання централізованих послуг читачам, забезпечення збереження і пропаганди національної культурної спадщини, проведення державної політики у сфері інформаційної культури, керівництво національними компаніями з пропаганди книги й читання, участь у міжнародних програмах".

Отже, фонд національної бібліотеки репрезентований більшим обсягом документів, ніж національна колекція друку. А завданням НБА є реєстрація видань, випущених на території держави; як центри бібліографії вони здійснюють авторитетний контроль за національною (державною) видавничою продукцією, відповідальні за складання повних бібліографічних записів та підготовку національних бібліографічних покажчиків. Організація контролю можлива тільки на основі ухвалення державних законодавчих актів про обов'язковий примірник. Зазначені завдання здійснюються на підставі широкого комплексу міжнародних і національних правил, стандартів та рекомендацій, що відбивають як функціональний зміст НБ, так і форми, в яких вона має виходити.

Повноту національного бібліографічного обліку забезпечують закони про обов'язковий примірник, що регламентують види документів для реєстрації. Ознака повноти НБ пов'язана і з іншою важливою проблемою, що має вагомий значення для багатонаціональних і багатомовних держав: видання якими мовами слід

обов'язково враховувати в НБ? Учасники Міжнародного конгресу з національної бібліографії 1977 р. заявили, що обліку підлягають документи, випущені всіма мовами, до того ж описи потрібно складати мовою та у графіці оригіналу.

Подання вичерпних і надійних бібліографічних відомостей у покажчиках ПНБ відбувається на основі розроблення національних правил каталогізації, що, зі свого боку, спираються на міжнародні стандарти. Уперше про це зауважили учасники обговорення спеціально підготовленого огляду "Стандартизація, що належить до бібліотек і національної бібліографії". В основу ухвалених Рекомендацій було покладено принцип програми Універсального бібліографічного обліку (Universal Bibliographic Control — UBC): кожне національне бібліографічне агентство, згідно з міжнародними вимогами, відповідає за складання повного бібліографічного опису всіх видань, випущених у країні. Виходячи з цього завдання, національне бібліографічне агентство приймає Міжнародний стандарт бібліографічного опису (ISBD), відповідає за привласнення Міжнародного стандартного книжкового номера (ISBN) і Міжнародного стандартного номера серіальних видань (ISSN), а також зобов'язане розглянути питання про створення національних центрів ISBN і ISSN.

Особливу увагу було приділено бібліографічній класифікації записів. Визнаючи, що створення нової міжнародної схеми класифікації — надзвичайно складне завдання, для успішного розвитку міжнародного обміну бібліографічною інформацією слід домовитися про використання однієї з поширених у світі схем. На загальну думку, такими є Десяткова класифікація Дьюї (ДКС) і Універсальна десяткова класифікація (УДК), можливість застосування яких доцільно вивчити ґрунтовніше.

Упродовж 20 років ці питання не втрачають актуальності, їх щоразу обговорюють на Міжнародній конференції з поліпшення діяльності національних бібліографічних служб. Зокрема, 11-та Рекомендація безпосередньо торкається бібліографічних записів, котрі мають створювати так, щоб на основі точок доступу (прізвища авторів, заголовки, предметні рубрики, класифікаційні індекси тощо) можна було ефективно організувати пошук і складати різноманітні допоміжні покажчики. Відповідальність за формування повних бібліографічних записів несуть національні бібліографічні агентства, що обов'язково повинні використовувати міжнародні стандарти бібліографічного опису (ISBD) і принципи каталогізації, міжнародні стандартні номери (ISBN і ISSN), класифікаційні схеми (ДКС і УДК), а також формат MARC і його національні версії для створення електронних каталогів.

Понад 60% держав для організації бібліографічних масивів використовують Десяткову класифікацію Дьюї, майже десята частина — Універсальну десяткову класифікацію, кілька країн — класифікацію Бібліотеки Конгресу США (DLC), інші угруповання бібліографічних записів здійснюють на основі національних класифікаційних схем. Електронні версії каталогів дають змогу вибирати між простим і розгорнутим

пошуком. На додаток до найпоширенішого пошуку за авторами, назвами, ключовими словами, предметними рубриками та класифікаційними індексами певні інформаційні системи уможливають пошук за мовою документів, країною видання, окремими видами й жанрами літератури тощо — майже за всіма полями формату MARC.

Своєчасність випуску видань ПНБ — третя вага ознака, що становила предмет обговорення учасників і Міжнародного конгресу, і Копенгагенської конференції. У 1977 р. про своєчасність зауважували лише з погляду періодичності виходу поточних бібліографічних покажчиків і в Рекомендаціях конгресу пропонували випускати їх раз на квартал із кумуляцією — щонайменше — щорічно.

Питання оперативності реєстрації документів безпосередньо пов'язано із законом про ОП, що його, власне, й регламентує. Ухвалення нових законів у багатьох державах сприяло скороченню термінів між випуском документа і його каталогізацією в НБ. Навіть якщо реєстрація нових видань здійснюється своєчасно, то затримка публікації та репрезентації покажчиків ПНБ зводять ці зусилля нанівець. Щодо оперативності випуску й розповсюдження цих видань не розроблено жодних нормативних документів чи державних актів, тому, наскільки можливо, слід прагнути до скорочення видавничого циклу їх підготовки й термінів доставляння користувачеві.

Розвиток нових інформаційних технологій і подання інформації ПНБ у мережевому режимі скорочують строки доведення результатів обліку до споживачів. ПНБ, як зазначалося, є фундаментом міжнародної бібліографічної співпраці. Без чітких і стандартизованих правил каталогізації, що ухвалені й використовуються на міжнародному рівні, неможливо не лише створити світові бази бібліографічних даних, а і обмінюватися бібліографічною інформацією.

Потреба впорядкування національної бібліографії для міжнародного поширення й використання стала умовою розроблення програми Універсального бібліографічного обліку (UBC). Головною вимогою її успішної реалізації є стандартизація процесів бібліографування.

Першим кроком у цьому напрямі стало визнання на початку 1970-х рр. комунікативного формату MARC як основи автоматизованих бібліографічних систем. Згодом було створено й затверджено Міжнародний стандартний бібліографічний опис (ISBD), на основі якого в більшості країн світу розробляють власні національні стандарти. Проте внаслідок стандартизації бібліографічної методики постала ще одна проблема, пов'язана з уніфікацією оформлення довідково-бібліографічного апарату покажчиків ПНБ.

У Рекомендаціях Міжнародного конгресу з національної бібліографії віддзеркалено основні вимоги до друкованих видань НБ, що, як наголошували учасники, ще тривалий час залишатимуться основною формою бібліографічних покажчиків.

Світовий досвід організації національного поточного бібліографічного обліку, його аналіз та обго-

ворення на міжнародних нарадах дають змогу виділити характерні ознаки стану ПНБ в різних державах, зокрема:

- принципи відбору документів для обліку та реєстрації у виданнях ПНБ. Пріоритет належить державно-територіальному принципу, що забезпечує первинність і надійність бібліографічного обліку;

- наявність закону про обов'язковий примірник і його відповідність сучасним вимогам (об'єкти обліку, перелік виробників і одержувачів, кількість, оформлення й терміни подання ОП тощо);

- система органів ПНБ, кумульована у виданнях різного формату (друкованих, машиночитних, на CD-ROM, електронних), що відображає різні види документів;

- своєчасність ПНБ, оперативність реєстрації документів, випуску та доведення показників до споживачів;

- вичерпна повнота ПНБ, якої досягають завдяки внесенню в закон про ОП усіх чи багатьох видів документів і їх реєстрації;

- національна уніфікована методика каталогізації, заснована на міжнародних стандартах комплексу ISBD, використанні комунікативного формату UNIMARC і міжнародних універсальних класифікаційних схем (ДКД і УДК);

- відповідність міжнародним вимогам оформлення й структури видань ПНБ (формат і блок елементів довідково-бібліографічного апарату);

- наявність національного бібліографічного агентства, яке виконує функції контролю за виконанням закону про ОП, обліку та реєстрації документів, що виходять, і підготовки поточних бібліографічних показників.

Перспективна національна бібліографія

Виникнення перспективної національної бібліографії пов'язано зі створенням у Бібліотеці Конгресу США програми "Каталогізація у виданні" (КУВ) (Cataloguing in Publication — СІР), що з національної перетворилася на міжнародну.

Розроблення програми бере початок від 1971 р., коли фахівці Бібліотеки Конгресу США працювали над проектом, що мав допомогти у скороченні вартості каталогізації й прискоренні термінів бібліографічного опрацювання вхідних документів. На основі угод із бібліотекою видавці заповнювали спеціальний формуляр на книгу, коли вона ще перебувала у процесі випуску (у гранках, рукописі тощо).

Бібліотека, зі свого боку, здійснювала каталогізацію майбутнього видання, тобто складала бібліографічний опис, надавала класифікаційні індекси й предметні рубрики. Згодом бібліографічний запис знову надсилали видавцеві, який публікував його на звороті титульного аркуша. Стандартизований запис ставав доступним будь-якій бібліотеці, що значно економила кошти, використовуючи вже готову форму, а споживач діставав попередню інформацію про книги, котрі перебували у процесі випуску.

Успішна реалізація цієї програми в Бібліотеці Конгресу США привернула увагу закордонних національних бібліотек і бібліографічних агентств. На Між-

народному конгресі з національної бібліографії їй присвятили один із розділів Робочого документа. Стисло схарактеризувавши стан програми КУВ у різних країнах, його автори зробили такі висновки:

- програма є одним з найефективніших шляхів посилення оперативності видань НБ;

- реалізація програми стане успішною лише за умови тісної співпраці між видавцями й установами, що здійснюють національний бібліографічний облік;

- запис КУВ не може замінити авторитетний бібліографічний опис;

- у поточних показниках доцільно застосовувати спеціальні стандарти КУВ, домовившись, зокрема, про ідентифікацію записів (за допомогою коду, номера, символу), мінімальний набір бібліографічних елементів, що формують запис КУВ, введення в нього ISBN і ISSN тощо.

Нині результатом виконання положень програми КУВ є створення національного бібліографічного запису про документ у процесі його підготовки та внесення на цій стадії відомостей до національного бібліографічного показника. У НБ більшості держав перспективний бібліографічний запис відбивається в поточних показниках з позначкою "КУВ". А в "Німецькій національній бібліографії" ця інформація є змістом окремої серії "N" — "Монографії і періодика. Попередня інформація — СІР". Неодмінні умови, що уможливають реалізацію програми КУВ, — автоматизоване опрацювання бібліографічних даних і залучення нових комунікативних каналів трансляції інформації. Тільки використання нетрадиційних носіїв дає змогу вносити перспективну бібліографічну інформацію в національні бази даних, а після виходу документа — здійснювати потрібні корективи.

Наприкінці 1990-х рр. фахівці Бібліотеки Конгресу США розробили електронну версію програми — ЕКУВ (ЕСІР), що надала видавцям можливість передавати бібліографічні відомості в режимі online через інтернет і так само отримувати готовий інформаційний продукт — бібліографічний запис.

Програма КУВ стала основою для розроблення та здійснення ще одного проекту Бібліотеки Конгресу США — "Нові книги". Ініціатива мала забезпечувати доступ професійної спільноти й широкої аудиторії до такого повноцінного джерела інформації, як відомості про книги, що перебувають у процесі підготовки, й тільки-но випущені. На відміну від програми КУВ, *видавці мають надавати не лише бібліографічну інформацію, а й зразок майбутньої обкладинки (та суперобкладинки), видавничу анотацію, зміст, відомості про автора, адресу його електронної пошти, сайти видавця та книгопродавця, в якого можна придбати книгу.* Крім того, видавці повинні передавати зразок тексту для створення повнотекстової бази даних. Інформація програми доступна через інтернет читачам у всьому світі, а отже, проект "Нові книги" сприяє формуванню й забезпеченню купівельного попиту, набуваючи виразно книготоргового характеру.

Нині немає жодного загальноприйнятого й тим більше стандартизованого визначення ПНБ. Проте на основі викладеного наведемо робочу дефініцію: перспективна національна бібліографія є інформацій-

ною інфраструктурою, котра забезпечує підготовку, поширення та використання універсальної бібліографічної інформації про документи країни/нації, що заплановані до випуску, й ті, що перебувають на стадії друкування.

Найактуальнішою проблемою останніх двох десятиліть, що потребує ухвалення термінових рішень, стало широке використання нових інформаційних технологій і випуск видань на нетрадиційних носіях. Розвиток всесвітньої інформаційної інтернет-мережі, нові можливості трансляції інформації, поява електронних видань, розвиток транснаціональних інформаційних, видавничих і книготорговельних корпорацій вплинули на процеси стирання національних меж і скасування будь-яких обмежень на поширення даних. З огляду на ці тенденції, перед національними бібліографічними центрами постали завдання перегляду чинних і розроблення нових норм та правил бібліографічної методики, що забезпечує повноцінний бібліографічний облік і обмін його результатами на міжнародному рівні. Варто усвідомити важливість порушених проблем, визначити програму діяльності, конкретні шляхи реалізації якої ще належить знайти.

Майбутнє національної бібліографії — автоматичне формування електронних каталогів розширених бібліографічних записів

Результатом тривалої співпраці Книжкової палати України з компанією Vidikos Group у сфері збереження даних, автоматичного формування електронних каталогів і НБ стане впровадження нової версії опису документів і створення каталогів нового покоління.

Як стверджує головний спеціаліст Vidikos Group В. Пономаренко, "технічні характеристики сучасних персональних комп'ютерів і новітні досягнення у сфері комп'ютерної лінгвістики дозволяють створити ефективні засоби доступу до сховищ текстових даних: бібліотек (загальних і спеціалізованих), архівів, описів музейних експонатів. На відміну від наявних електронних каталогів, що є цифровим варіантом традиційних карток із мінімальним набором даних, нова версія опису документа (книга, стаття, архівний матеріал, опис музейного експоната тощо), охоплює також розділи, що істотно уточнюють інформацію про вміст книги: введення, від автора, від редакції, передмова, зміст, післямова, завершальна частина, посилання на використані джерела, обрані ілюстрації та інші дані, вибрані бібліографом для кожного конкретного документа.

Пошук у каталогах нового покоління виконується не лише за фактографічними даними (прізвище автора, назва документа, назва видавництва тощо), а й за запитом у довільній формі. Фактично діалог із пошуковою системою імітує діалог із бібліотекарем, якого читач просить знайти книгу (або книги) з конкретної тематики. При цьому електронний "бібліотекар" відрізняється від реального наявністю абсолютної пам'яті про весь бібліотечний фонд і можливістю швидко надати найрелевантніші документи.

Перевага нового каталогу полягає ще і в тому, що немає потреби супроводжувати дві окремі картотеки: алфавітну й тематичну".

Висока релевантність результатів роботи з розширеним каталогом забезпечується тим, що замість формального пошуку за ключовими словами використовують семантичний: зміст запиту зіставляють із змістом тексту в розділах розширеного бібліографічного опису. Що ширший і ґрунтовніший запит, то точнішою буде відповідь.

Щоб забезпечити роботу з документами на рівні семантики, фахівці розробили мову для опису сенсів (інтерлінгва). Її принциповою особливістю є незалежність від початкової мови документа. Завдяки цьому з'являється якісно нова можливість роботи зі сховищами документів, створених різними мовами: запит можна формулювати мовою користувача, а пошук виконувати поміж документів, створених іншими мовами. При цьому перелік актуальних мов визначає користувач.

Інформаційне забезпечення системи бібліографування є структурованою базою академічної версії морфології української та російської мов, а також базою опису їх лексичної семантики.

Програмне забезпечення складається з автоматизованих робочих місць бібліографів, лексикографів і системи семантичного пошуку в базі розширених бібліографічних описів.

До технічного забезпечення входить комплекс високотехнологічних сканерів і сервісних програм електронної реставрації й розпізнавання друкарських текстів.

Уперше у світі робочий прототип системи автоматичного бібліографування та пошуку в розширеному електронному каталозі (BibSearch) створюється в Книжковій палаті України імені Івана Федорова. Основна проблема під час розроблення промислової версії BibSearch — підготовка якісного інформаційного забезпечення. Для кожної природної мови потрібно скласти формалізований опис морфології та лексичної семантики в обсязі не менш як 1 млн слів і термінів, а отже доцільно створити єдиний центр інформаційного забезпечення багатомовної системи BibSearch.

Переваги централізації:

— застосування загальних стандартів на кодування й формати даних;

— усунення дублювання у процесі створення бібліографічних описів як наявних фондів, так і поточних надходжень. Зіставлення традиційних каталогів різних бібліотек із базовим фондом (наприклад, із національною бібліотекою), а також карток національних фондів дасть змогу виконувати опис лише унікальних документів;

— у бібліографічному описі можна зазначити документи, що зберігаються в небагатьох сховищах і становлять особливу цінність.

ІТ-компанія, що виконує приватне завдання для бібліотек, архівів і музеїв, у перспективі матиме глобальну економічну перевагу, адже інформаційна підтримка семантичної версії бібліографічних описів цілком придатна для створення семантичного інтернету, семантичних корпоративних та індивідуальних систем управління базами даних.

Список використаної літератури

1. Лисицына Н. А. Деятельность Библиографической секции ИФЛА в области международного профессионального сотрудничества / Н. А. Лисицына, И. Г. Хомякова // Культура и образование. — 2014. — № 10. — Режим доступа: <http://vestnik-zri.ru> (дата обращения: 01.03.2015). — Загл. с экрана.
2. Вопросы национальной библиографии: IX Международное совещание экспертов / НПО "Всесоюз. кн. палата". — Москва, 1991. — 186 с.
3. Грузинова Л. Б. Иностранная библиография : конспект лекций. — Москва : Мир книги, 1995. — 64 с.
4. Грузинова Л. Б. Общая и книготорговая иностранная библиография : учеб. пособие. — Москва : Изд-во МПИ, 1987. — 80 с.
5. Грузинова Л. Б. Библиография в зарубежных странах : конспект лекций / Л. Б. Грузинова, Н. Г. Каменская. — Москва : Изд-во МПИ, 1988. — 60 с.
6. Гудовщикова И. В. Общая иностранная библиография : учеб. пособие / И. В. Гудовщикова, К. В. Лютова. — Москва : Книга, 1978. — 224 с.
7. Гудовщикова И. В. Проблемы национальной библиографии / И. В. Гудовщикова // Проблемы национальной библиографии : сб. науч. тр. — Ленинград, 1990. — С. 3—18.
8. Джиго А. А. Деятельность зарубежных центров национальной библиографии: (Обзор лит.) / А. А. Джиго, К. М. Сухоруков // Науч.-техн. достижения и перед. опыт в обл. изд. дела, полиграф, пром-ти и кн. торговли ; Информпечать. — 1990. — Вып. 7. — С. 18—30.
9. Джиго А. А. Обязательный экземпляр и национальная библиография / А. А. Джиго, К. М. Сухоруков // Библиография. — 1993. — № 6. — С. 126—133.
10. Биллингтон Д. Г. Библиотека Конгресса: взгляд в третье тысячелетие / Джеймс Биллингтон // Сов. библиогр. — 1989. — № 4. — С. 92—96.
11. Гудовщикова И. В. Американский специалист о методике составления библиографических пособий / И. В. Гудовщикова // Сов. библиогр. — 1988. — № 2. — С. 89—94.
12. Сухоруков К. М. Каталогизационная информация Библиотеки Конгресса США и международный рынок / К. М. Сухоруков. // Науч.-техн. достижения в обл. изд. дела, полиграф, пром-ти и кн. торговли ; Информпечать. — 1990. — Вып. 12. — С. 2—20.

Надійшла до редакції 17 липня 2020 року

КНИГОЗНАВСТВО. ВИДАВНИЧА СПРАВА

УДК 655.4/5:659.1

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).11-16

Тетяна Булах,

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент ХДАК,

e-mail: tbulah@ukr.net

Інноваційні канали та форми організації рекламної комунікації у видавничому бізнесі

У статті проаналізовано інновації в рекламній галузі, котрі доцільно застосовувати видавництвам, книгарням та бібліотекам. Зокрема, висвітлено специфіку використання нетрадиційних каналів, а також креативних методів у рекламній комунікації, іноді давно відомих, певною мірою стандартних рішень (скрайбінг, ньюджекеїнг, партизанська й вірусна реклама тощо) як маловитратних засобів популяризації видавничої продукції та послуг.

Докладно розглянуто напрями сучасної рекламної діяльності, поміж яких ембієнт-звернення — різновид зовнішньої реклами, що використовує навколишній простір: поле, дерева, тротуари, сходи, ліфти тощо.

Проаналізовано особливості партизанської реклами (партизанський маркетинг), що сьогодні об'єднує всі малобюджетні засоби рекламного впливу. Крім ембієнт-звернень, невитратними рекламними варіантами є вірусна реклама, крос-продаж, флешмоби, перформанси, бренд-зони тощо. Саме завдяки доступності методи партизанської рекламної комунікації здобули популярність, зокрема й у книжковій галузі.

Приділено увагу таким інноваційним технологіям у рекламній сфері, як ньюджекеїнг — використання новин для просування власного бренду; скрайбінг — візуалізація інформації за допомогою графічних символів, що просто й зрозуміло відображають її зміст та внутрішні зв'язки.

Підсумовано, що налагодження рекламно-комунікативної взаємодії нині може здійснюватися без залучення значних коштів, завдяки нестандартним каналам, креативним методам створення й подання рекламної інформації.

Ключові слова: реклама; інноваційна реклама; рекламна комунікація; видавничий бізнес; книготорговельна галузь

Постановка проблеми. Сучасна інноваційна рекламно-комунікативна взаємодія належить до найцікавіших явищ сучасності завдяки певним визначальним характеристикам: нестандартні рішення в рекламній царині, що ґрунтуються на креативності, нетрадиційних каналах комунікації та способах подання матеріалу, з одного боку, та досягнення новітніх

технологій — з іншого. Книжкова галузь, що прагне зміцнити позиції на ринку, також має активно впроваджувати сучасні методики в рекламно-комунікативну систему на всіх етапах життєвого циклу книги як товару, що актуалізує вивчення рекламних інновацій із погляду прийнятності їх застосування у видавничому бізнесі.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Інноваційні напрями в рекламній царині сьогодні привертають посилену увагу науковців. Зокрема, К. Вертайм та Я. Фенвік у книзі "Цифровий маркетинг" [3] наводять повний перелік цифрових каналів комунікації, нюанси їх застосування та методики планування кампанії. В. Бабурін, Н. Гончарова [1] вивчають інноваційні форми рекламування у сфері сервісу: аналізують технології InDoor TV, Just Touch, Ground FX, Free Format Projection, можливості проєкційної реклами та вірусного маркетингу. О. Лунова [5] висвітлює тенденції розвитку партизанського маркетингу. О. Плотнікова [10] акцентує увагу на нестандартних підходах до рекламних рішень, зокрема застосуванні ембієнт-звернень.

Попри увагу науковців до інноваційних рекламних технологій загалом, на сторінках фахової преси недостатньо висвітлюється їхній потенціал у популяризації книжкової продукції. Розрізнені відомості потребують систематизації та узагальнення набутого досвіду.

Мета статті — аналіз нестандартних рекламних рішень із позицій їхньої ефективності для просування книги як матеріального носія та інформаційного продукту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інновації в рекламній царині охоплюють широкий спектр явищ, виникнення яких зумовлено розвитком новітніх технологій і пошуком нестандартних способів подання рекламного матеріалу. А нестандартним (неформатним), за слушним визначенням В. Бабуріна та Н. Гончарової, "є все, що стосується форм, котрі виходять за усталені й зафіксовані межі та потребують додаткових зусиль для розроблення й розміщення" [1].

Окремим напрямом рекламної діяльності нині є так звані *ембієнт-звернення* — різновид зовнішньої реклами, в якому використовують навколишній простір. І попри те, що ця технологія не належить до новітніх винаходів, її вважають інноваційним напрямом, адже рішення, котрі пропонують сучасні розробники, можуть бути надзвичайно креативними. Наприклад, компанія Curb Media з Великої Британії, що спеціалізується на нестандартній рекламі, здобула популярність завдяки так званим колам на полях у формі логотипів клієнтів. У доробку агентства є також реклама на дереві, снігові, піску тощо. Подібні експерименти, на наш погляд, придатні й для книжкової галузі. Для окремих проєктів — книг чи їх серій, можливо, це не надто вдале рішення, а от для реклами видавництва або популяризації читання — цілком прийнятний варіант. Скульптури з піску чи снігу привертають увагу, запам'ятовуються та викликають бажання розповісти про них, що є найголовнішим результатом рекламного повідомлення.

Ще одна незвична й екологічно безпечна технологія від Curb — *glow fungi*, бактерії, що світяться вночі. Для створення зображень із мікроорганізмів виготовляють гель, котрим можна малювати будь-які символи. Мінус цієї технології — недовговічність: зображення тримається на стіні лише тиждень, проте

якщо розмістити його, наприклад, у чашках, де є поживне середовище, термін дії реклами подовжиться [12]. Цей спосіб доречно застосовувати й у приміщенні, й зовні, зокрема у книгарнях — для оформлення яскравих і привабливих вивісок, тобто у презентаційній складовій рекламно-комунікативної системи. Щоправда, постає питання етичності такого формату, як і будь-якої живої реклами, позаяк в окремих користувачів вона може спричинити негативну реакцію, що автоматично поширюватиметься на рекламований продукт чи заклад. Єдине, що не викликає сумніву, — така реклама запам'ятується.

Креативним рекламним носієм слугують і сходи. Саме їх творчо використали розробники рекламної кампанії, що супроводжувала акцію дарування читачами книг Гринвільській літературній асоціації, привернувши до заходу увагу численної аудиторії.

Нестандартною може бути й реклама у транспорті. Наприклад, особливо вразила споживачів реклама годинників Big Pilot: охочі мали змогу поміряти зразок безпосередньо в автобусі. Книжкова галузь також може експериментувати з носіями мобільної реклами. Скажімо, якщо на бортах транспортного засобу розмістити книгу в розгорнутому вигляді так, аби склалося враження, що пасажир її читають, перехожі обов'язково зацікавляться нестандартним рішенням.

Оригінальним носієм цього виду реклами сьогодні є й ліфт. Якщо рекламні повідомлення на наземному, підземному та повітряному транспорті вже вважають традиційними, то промоційні ресурси підіймачів повною мірою не використано, зокрема й для книжкової галузі. Водночас саме ліфтом щодня користуються більшість жителів великих міст, і замкнений простір сприяє тому, що на рекламу обов'язково звернуть увагу, а нетривалий контакт (приблизно 30 секунд) гарантує, що повідомлення не набридне. Якщо творці такої реклами використовують ще й жартівливі нотки, вона створюватиме гарний настрій, що позитивно позначиться на іміджі видавництва чи книгарні.

Серед ембієнт-звернень популярними є *трафарет-графіті*. Окрім тротуару, до реклами залучають паркани, стіни будівель, ворота, гаражі тощо. Для просування творів окремих жанрів, наприклад детективів, такий спосіб не придатний, оскільки виглядатиме доволі агресивно, а от для популяризації дитячої літератури або читання як процесу видається цілком прийнятним варіантом за умови якісного оформлення. Цей різновид рекламної взаємодії здатен суттєво увиразнити чи оздобити навколишній простір, особливо якщо будівля чи паркан потребують ремонту. Крім того, трафарет-графіті — маловитратний і привабливий варіант для рекламодавців з обмеженим бюджетом.

Економні засоби рекламного впливу нині об'єднує поняття "*партизанський маркетинг*" ("*партизанська реклама*"). Цей термін увійшов до наукового обігу 1984 р. після виходу однойменної книги американця Дж. Левінсона. Видання, присвячене маловитратним способам реклами, автор адресував власникам малого бізнесу, а поняття запозичив із військо-

вої справи, де ним позначають особливість ведення війни силами нечисленних загонів, що не мають важкого озброєння. Малий бізнес також не має значних коштів на рекламу і не може дозволити собі вартісні способи просування [17]. Методика Дж. Левінсона передбачала використання листівок, вивісок, візитівок тощо. Надалі набір методів партизанського маркетингу розширився й охоплював написання статей у тематичних журналах, виступи на різноманітних заходах, партнерство з іншим бізнесом. Нині партизанськими вважають й інші способи, що відповідають головній вимозі цієї технології — доступності для компаній із невеликим бюджетом [9].

Окрім ембієнт-звернень, малобюджетними рекламними варіантами є *вірусна реклама*, *крос-продаж*, *флешмоби*, *перформанси*, *бренд-зони* тощо. Саме завдяки доступності партизанська рекламна комунікація здобула популярність, зокрема й у книжковій галузі. Наприклад, одна з книгарень, аби вирізнитися поміж конкурентів, вирішила доставляти книги покупцям, проте така послуга була доволі витратною. Тоді власники крамниці налагодили взаємодію з піцерією: коли кур'єр доправляв замовлення у певний район, він забирав товар і з книгарні.

Оригінальний спосіб подання рекламної інформації обрала одна з газет. На половині шпальти було розміщено повнокольорову рекламу з переліком послуг. На іншій — чорно-біле оголошення розміром із сірникову коробку. Стрілка від нього вказувала на повнокольорову рекламу, а поруч містилися напис "Ми пропонуємо те саме, тільки дешево й професійно" і телефон великим шрифтом [17].

Використання пакування також є одним з ефективних інструментів партизанської реклами. Саме йому надали перевагу власники марки Moleskine, рекламуючи блокноти із написом: "Та сама легендарна записна книжка Хемінгуея і Пікассо". І хоча компанію зареєстровано лише 1997 р., а на її сайті дрібним шрифтом зауважено, що Moleskine не претендує на те, що письменник мав такий самий нотатник — просто дуже схожий, у музеї на вигляд і не відрізниш, блокноти цієї фірми набули значної популярності [4].

Ще одним методом партизанської рекламно-комунікативної взаємодії є створення *бренд-зон* (англ. *vrand space*). Це частина вітрини чи невеликий майданчик усередині супермаркету або торговельного центру, оформлені у фірмовому стилі, на яких розташовують і рекламують товар певної компанії. Розміщена в місцях скупчення потенційних покупців, бренд-зона зможе привернути увагу споживачів та утримати її впродовж часу, достатнього для ознайомлення з рекламованим товаром чи послугою [2]. Бренд-зоною може бути не лише вітрина, а й затишний куточок, облаштований під потреби покупця, з одного боку, та інтереси фірми — з іншого. У великих торговельних центрах люди часто шукають можливість перепочити кілька хвилин, і пара крісел чи диванів, біля яких розташовуватимуться, скажімо, столи чи стелаж із книгами — доволі вдалий варіант,

особливо якщо когось із членів родини не приваблює шопінг чи вона завітала в супермаркет із дитиною. Отже, на нашу думку, виокремлення бренд-зон книгарень або видавництва може стати чудовим рішенням налагодження рекламно-комунікативної взаємодії.

Life placement — створення штучної популярності товару. Цієї мети досягають завдяки "підсадним" покупцям чи моделюванню реалістичної ситуації, під час якої подається рекламна інформація. Часто споживачі навіть не здогадуються, що зазнали рекламного впливу. Це так званий *завуальований продаж*, головне завдання якого — зробити так, аби в покупця з власної волі виникло бажання придбати товар чи скористатися послугою. Прикладом із видавничої сфери є застосування *life placement* у рекламуванні бухгалтерського видання, просування якого звичними методами не приносило результатів через обмеженість аудиторії та значну конкуренцію. Видавці нібито "помилково" надсилали листи передплатникам інших видань, в яких зазначали: "Оскільки Ви вже були передплатником нашого видавничого дому, на Вас поширюється знижка за умови передплати на видання". Адресат усвідомлює, що це помилка, проте бажання заощадити кошти бере гору, й він обирає пропонований товар.

Вірусна реклама — це рекламна інформація, що передається з вуст у вуста за ініціативою споживачів, а отже її вплив непередбачуваний і неочікуваний. Часто асоціюється з рекламною комунікацією в інтернеті, хоча насправді нею не обмежується. В он-лайн середовищі побуває у формі так званого *сарафанного радіо* — інформації, котрою діляться між собою друзі, знайомі, колеги, випадкові попутники тощо. Отже, будь-які відомості, котрі стосуються продуктів, послуг, відкриття нових закладів та отримані під час особистісного спілкування, є вірусною рекламою. Головною передумовою її ефективного поширення є яскраві враження, що спонукають передавати відомості далі. Предметом обговорення може стати динамічна вітрина магазину, незвична інсталяція в бібліотеці, скандальний відгук про книгу відомої особи, флешмоб, організований видавництвом, незвична акція тощо. Важливо, щоб дійство чи інформація запам'яталися, викликали позитивні емоції й були корисними для потенційних покупців/користувачів.

Сарафанне радіо використовують здавна. Як стверджує І. Хруслова, "ще у 70-х роках Джорж Сільвермен під час проведення фокус-груп помітив дивовижну особливість: якщо в заході брали участь один чи кілька професіоналів (наприклад, лікарів), то вони могли переконати в ефективності/корисності продукту цілу групу скептично налаштованих споживачів". Випускника Гарварда та успішного підприємця Дж. Сільвермена вважають першим, хто обґрунтував ефективність "word of mouth" (з англ. — з вуст у вуста).

Згодом можливостями "нового різновиду радіо" скористався Т. Дьюар, виробник однойменного віскі, та великі бренди зі світовими іменами (як-от Post-it, Apple та інші).

2001 рік вважають переломним у розвитку цієї технології: у США було відкрито першу у світі агенцію, що спеціалізувалася винятково на сарафанному маркетингові, під назвою BzzAgent. Річ у тім, що буквосполучення "bzz" походить від слова "buzz", що означає "гудіння", й метафорично передає "інформаційний шум" довкола продукції чи бренда, створюваний "маркетингом пліток". За 14 років на ринку агенція встигла покласти до свого портфоліо кейси таких світових гігантів, як L'Oreal, Procter & Gamble, Colgate-Palmolive, Philips, HTC, Dunkin' Donuts та багатьох інших [14].

Вірусна рекламна інформація не обов'язково має надходити від знайомих, достатньо, аби це були авторитетні особи, думці яких довіряє потенційний споживач. До того ж, окрім просування товару, сарафанне радіо здатне спростувати чутки, сформувати позитивний імідж товару чи фірми тощо. Наразі діють агентства, що спеціалізуються на сарафанному маркетингові, а людей, які активно розповідають про бренд, називають "агентами сарафанного маркетингу".

"Друге дихання" вірусній рекламі надало електронне середовище, зокрема інтернет. Саме в соціальних мережах, блогах, чатах, форумах вірусна інформація поширюється з надзвичайною швидкістю.

Ще одним інструментом партизанського маркетингу є *wild postings* — форма реклами, що передбачає розміщення великої кількості статичних плакатів у кількох місцях, здебільшого в густонаселених міських районах, для залучення максимальної уваги. Це відносно недорогий формат, що пропонує високий ступінь впливу для маркетологів, особливо в індустрії розваг (випуски альбомів, концерти, виступи) [15]. *Wild postings* має на меті переконати споживачів в унікальності продукту. Можливо, такий тип реклами придатний лише для окремих книг, в якості яких видавець/книгарня переконані, інакше є ризик зворотного ефекту, що негативно позначиться на репутації.

Отже, поняття партизанської реклами об'єднує невитратні засоби та методи, основою яких є креативні підходи до просування товару. Щоб така рекламна комунікація була продуктивною, слід вивчати потреби цільової аудиторії, прагнути якнайповніше їх забезпечити та намагатися сформувати позитивне враження від компанії чи бренда.

Інноваційна реклама відрізняється не лише носієм, а й нестандартними підходами до репрезентації товару чи послуги. Часто така інформація чи захід не підпадають під поняття прямої реклами, проте водночас ця функція для них є однією з основних, що дає змогу розглядати їх у межах рекламно-комунікативної системи видавничої галузі. Наприклад, цікавим рішенням книжкового бізнесу є температурні знижки, що зростають відповідно до зниження температури надворі.

Креативне агентство Ogilvi & Mather та ілюстратор Р. Саламанка продемонстрували оригінальний підхід до популяризації книгарні Gandhi Bookstory. У рекламі літературні герої самі читають книги. Така настанова надзвичайно корисна: споглядання улюблених персонажів, захоплених книгою, здатне заохотити дитину до такого способу дозвілля, адже, як відомо, малеча полюбляє наслідувати авторитетних осіб, у цьому разі — казкових героїв.

Інноваційною технологією в рекламній сфері є *ньюдджекінг* (англ. *newsjacking*) — використання новин для просування бренда. Дослівно цей термін перекладається як "новинне піратство" (*news* — новини, *jacking* — грабувати). Увів його до обігу 2011 р. відомий американський маркетолог Д. Скотт, опублікувавши книгу "Ньюдджекінг: як долучити ваші ідеї в новини та спровокувати масове оповіщення в ЗМІ". Автор тлумачить цей термін як "процес, коли ви в реальному часі транслюєте актуальні новини під скривленим кутом, оскільки додаєте в них власний погляд із метою рекламування в ЗМІ своєї компанії чи себе" [8].

На думку дослідника, "гарячі новини виникають у нашому божевільному світі щосекунди. В життєвому циклі кожного інформаційного повідомлення є певний момент, коли маркетологи мають можливість осідлати хвилю популярності важливої події та використати її певним чином для просування бізнесу" [11]. Д. Скотт вирізняє чотири стадії новини:

— зародження — момент, коли подія щойно відбулася й журналісти ще не знають подробиць. Вони використовують будь-які доступні відомості, спираючись на джерела попередньої інформації, доки не здобудуть перевірені дані. Саме цей етап найважливіший для ньюдджекерів;

— хвилювання та боротьба — на цьому етапі новина стає відомою. Якщо реакція на подію має ознаки ажіотажу, репортери відшуковують нові відомості, експертні думки, подробиці — все, що допоможе привернути увагу; якщо новина не набула розголосу, ЗМІ спрямовують увагу на інші події. На цьому етапі ще можна вигідно використати новину, висвітлюючи певні нюанси;

— пік — новина стала загальновідомою, публіці відомі всі деталі та різні погляди, котрі активно обговорюють. На цьому етапі немає сенсу прив'язувати бренд до новини, оскільки про неї все відомо;

— старіння — у ЗМІ вичерпалися засоби підживлення інтересу до новини, вона набридає суспільству [6].

Особливість ньюдджекінгу полягає в тому, що новину слід використовувати якнайшвидше. В ідеалі — упродовж однієї-двох годин після того, як інформація потрапила у ЗМІ й до моменту, коли її деталізують, в іншому разі ньюдджекінг втрачає сенс, навіть якщо працює з новиною на піці її популярності.

Щоб вдало застосовувати цю технологію, спеціалісти радять дотримуватися кількох правил:

— слід бути в курсі подій; моніторинг кількох джерел допоможе оцінити новину з різних поглядів;

— вивчати потреби цільової аудиторії;

— швидко реагувати;

— бути органічним, не варто послуговуватися першою-ліпшою новиною, адже можна спричинити негативну реакцію;

— бути релевантним: наводити у власному контенті ті самі ключові слова, кольори, форми, що й у первинній новині; перший абзац варто розпочинати з головної новини;

— бажано оперувати популярними темами;

— не слід використовувати новини про катастрофи, землетруси, аварії, стихійні лиха тощо;

— додавати позитиву, навіть якщо його замало в новині, оскільки хороші звістки поширюються значно швидше [7].

Найпопулярнішим прикладом вдалого ньюсджекінгу є реклама печива "Орео". Коли під час Суперкубку з футболу на стадіоні на пів години згасло світло, через що гра зупинилася, маркетологи "Орео" опублікували твіт і фото. Текст пропонував: "Вимкнули світло? Не проблема", далі — фото печива "Орео" на чорному тлі з написом "Ви все ще можете погратися в темряві". Перш ніж змагання відновилося, пост зібрав понад 12 тис. ретвітів [там само].

Поміж прикладів із видавничої сфери, виокремимо тактику інтернет-видання Mashable: статтю "Пийте як зірки: як приготувати коктейлі із заходу "Золотий Глобус" вдома" було написано спеціально для глядачів церемонії, щоб розважити їх і залучити нових читачів [16], а інтернет-журнал Market Watch у статті "7 уроків менеджменту на основі серіалу" використав популярний багатосерійний фільм "Ходячі мерці", щоб навчити людей основ менеджменту [там само]. Отже, видавці можуть ефективно застосовувати ньюсджекінг для створення привабливого контенту, що сприятиме зростанню інтересу до видання.

Важливим інструментом просування книг є презентації, що також знають інноваційних впливів. Зокрема, новітнім способом донесення ідей чи інформації про товар/послугу є *скрайбінг* (англ. scribe — описування або розмітка) — візуалізація інформації за допомогою графічних символів, що просто й зрозуміло відображають її зміст та внутрішні зв'язки. Суть полягає в тому, що доповідь миттєво ілюструють малюнками на білій дошці, фіксуючи увагу на основних тезах за допомогою графічного ряду.

Означена техніка ефективна для репрезентації ідей, розповідей про книги, самопрезентацій, суто рекламних матеріалів, тому її варто використовувати авторам, видавництвам, книгарням, бібліотекам. Авторам — для промоції опублікованих творів і книг, що готуються до друку. Видавництвам, книгарням та бібліотекам — для самопрезентації, інформування про нові події, послуги, види продукції чи заплановані заходи. Бібліотеки можуть "екранізувати" казки, вірші чи загадки, що стимулює інтерес малечі до художньої літератури. Особливо ефективний скрайбінг для викладу наукової чи навчальної інформації. Діапазон застосування цієї техніки не обмежений, важливо

лише, як і у звичайній презентації, дотримуватися певних правил, аби досягти максимального ефекту [13].

Скрайбінг умовно поділяють на *фасилітацію* та *відеоскрайбінг*. Фасилітація — це переклад інформації зі словесної форми у візуальну та фіксування її в режимі реального часу. Скрайбер на очах аудиторії замальовує основні ідеї, подаючи їх у формі схем, рисунків, графіків і в такий спосіб активізує сприйняття та запам'ятовування ключових моментів. Вдалою вважають скрайбінг-презентацію, переглянувши яку, можна легко відтворити розповідь у пам'яті.

Відеоскрайбінг надає можливість демонструвати ролик безліч разів, суттєво пожвавлюючи виступ, спрямування якого коректують залежно від цільової аудиторії. Поширена думка, що найефективнішою є скрайб-презентація тривалістю до дев'яти хвилин.

У межах відеоскрайбінгу умовно розрізняють "мальований", "аплікаційний" та "онлайн". У мальованому голос за кадром розповідає, а рука в кадрі малює зображення, що ілюструє повідомлення. Засобами слугують аркуші паперу, фломастери, маркери, презентаційна дошка, фарби. Аплікаційний — на довільний фон у кадрі накладають чи наклеюють готові зображення відповідно до тексту. Магнітний є різновидом аплікаційного, єдина відмінність — готові зображення кріплять магнітами на презентаційну дошку. Онлайн-скрайбінг передбачає використання спеціальних програм і мережевих сервісів, наприклад Pow Toon, Video Scribe тощо. З їх допомогою відео можна створювати за готовими шаблонами, однак безоплатний інструментарій доволі обмежений [15].

Висновки. Налагодження сучасної рекламно-комунікативної взаємодії може здійснюватися без залучення значних коштів, завдяки нестандартним каналам (паркани, асфальт, ліфти, сходи, дзеркала тощо), креативним підходам до створення (ньюсджекінг) та подання рекламної інформації (скрайбінг, температурні знижки, бренд-зони тощо). Ефективність рекламно-взаємодії ґрунтується на вивченні потреб цільової аудиторії й зумовлена неочікуваністю рекламного впливу, позитивними емоціями, котрі викликає рекламне повідомлення у споживачів, спонукаючи до ухвалення остаточного рішення.

Безумовно, інновації в рекламній сфері не обмежуються креативністю, значна їх частка базується на розвитку ІТ та інтернет-технологій, що становить **перспективу** подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. *Бабурич В. А.* Инновационные средства рекламы и проблемы их использования в сфере сервиса / В. А. Бабурич, Н. Л. Гончарова. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-sredstva-reklamy-i-problemy-ih-ispolzovaniya-v-sfere-servisa>. — Загл. с экрана.
2. *Бренд-зони.* — Режим доступа: <http://www.orbitagroup.com.-ua/naruzhnaya-i-interernaya-reklama/brend-zony.html>. — Загл. с экрана.
3. *Вертайм К.* Цифровой маркетинг. Как увеличить продажи с помощью социальных сетей, блогов, вики-ресурсов, мобильных телефонов и других современных технологий / К. Вертайм, Я. Фенвик. — Москва : Юрайт, Альпина, 2010. — 377 с.
4. *Горбачова М.* 10 знаменитых примеров партизанского маркетинга / М. Горбачева. — Режим доступа: <https://republic.ru/biz/1004689/>. — Загл. с экрана.
5. *Лунева Е. А.* Тенденции развития партизанского маркетинга / Е. А. Лунева. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-tehnologiy-partizanskogo-marketinga>. — Загл. с экрана.
6. *Ньюсджекинг.* — Режим доступа: <https://news.tut.by/press/522527.html>. — Загл. с экрана.
7. *Ньюсджекинг как альтернатива ньюсмейкингу.* — Режим доступа: <https://aptxt.com/njuszdzheking-dlja-razvitiya-biznesa.html>. — Загл. с экрана.

8. *Ньюсджекинг*: руководство с примерами из жизни. — Режим доступа: <https://in-scale.ru/blog/nyusdzheking-rukovodstvo-s-primerami.html>. — Загл. с экрана.
9. *Партизанский маркетинг* в вопросах и ответах. — Режим доступа: <http://www.levitas.ru/pmdetali.htm>. — Загл. с экрана.
10. Плотникова О. А. Инновационные инструменты рекламы / О. А. Плотникова. — Режим доступа: <https://www.rae.ru/forum2012/277/1812>. — Загл. с экрана.
11. *Практическое руководство по ньюсджекингу для контент-маркетологов*. — Режим доступа: <https://texterra.ru/blog/prakticheskoe-rukovodstvo-po-nyusdzhekingu-dlya-kontent-marketologov.html>. — Загл. с экрана.
12. *Реклама из бактерий*. — Режим доступа: <http://coolidea.ru/2009/12/23/bacteria-ad/>. — Загл. с экрана.
13. *Скрайбінг* — новітня техніка презентації. — Режим доступу: https://gfdkjuhflf.blogspot.com/2016/11/blog-post_21.html. — Назва з екрана.
14. Хрушлова І. Сарафанне радіо: старий перевірений метод на новий лад / І. Хрушлова. — Режим доступу: <http://open.knbs.ua/ua/articles/finance/18039/sarafanne-radio-starij-perevirenij-metod-na-novij-lad>. — Назва з екрана.
15. *Wild posting advertising*. — Mode of access: <http://www.grassrootsadvertising.com/what-we-do/wildpostings/>. — Title from the screen.
16. *15 примеров* хорошего, плохого и злого ньюсджекинга. — Режим доступа: <https://adviko.by/blog/2016/04/15-primerov-xoroshego-plohogo-i-zlogo-njusjackinga>. — Загл. с экрана.
17. *18 примеров* партизанского маркетинга. — Режим доступа: <http://www.kireev.com.ua/18-primerov-partizanskogo-marketinga>. — Загл. с экрана.

Tetiana Bulakh

Innovative channels and forms of organization of advertising communication in the publishing business

The article analyzes innovations in the field of advertising, acceptable for use in advertising purposes by publishers, bookstores and libraries. In particular, the specifics of using non-traditional channels, as well as creative approaches in advertising communication, sometimes to long-known, to some extent standard solutions (scribing, newsjacking, guerrilla and viral advertising, etc.) as low-cost means of promoting publishing products and services.

The directions of modern advertising activity are considered in detail, among which the ambient-appeal is a kind of outdoor advertising that uses the surrounding space for advertising purposes: field, trees, sidewalks, stairs, elevators, etc.

The peculiarities of guerrilla advertising (guerrilla marketing), which today unites all low-budget means of advertising influence, are analyzed. In addition to ambient appeals, non-cost advertising options are viral advertising, cross-selling, flash mobs, performances, brand zones and more. It is due to the availability of guerrilla advertising methods that have gained popularity, including in the book industry.

Attention is paid to such innovative technologies in the field of advertising as newsjacking — the use of news to promote your own brand; scribing — visualization of information with the help of graphic symbols that simply and clearly reflect its content and internal connections.

It is concluded that the establishment of advertising and communication interaction can now be carried out without attracting significant funds, thanks to non-standard channels, creative approaches to the creation and presentation of advertising information.

Keywords: advertising; innovative advertising; advertising communication; publishing business; booktrade

References

1. Baburin V. A., Goncharova N. L. (2020). *Innovacionnye sredstva reklamy i problemy ih ispolzovaniya v sfere servisa*. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnye-sredstva-reklamy-i-problemy-ih-ispolzovaniya-v-sfere-servisa>.
2. *Brend-zony*. (2020). Available at: <http://www.orbitagroup.com.-ua/naruzhnaya-i-interernaya-reklama/brend-zony.html>.
3. Vertajm K., Fenvik Ya. (2010). *Cifrovoj marketing. Kak uvelichit prodazhi s pomoshyu socialnyh setej, blogov, viki-resursov, mobilnyh telefonov i drugih sovremennyh tehnologij*. Moskva: Yurajt, Alpina.
4. Gorbachova M. (2020). *10 znamenityh primerov partizanskogo marketinga*. Available at: <https://republic.ru/biz/1004689/>.
5. Luneva E. A. (2020). *Tendencii razvitiya partizanskogo marketinga*. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-tehnologiy-partizanskogo-marketinga>.
6. *Nyusdzheking*. (2020). Available at: <https://news.tut.by/press/522527.html>.
7. *Nyusdzheking kak alternativa nyusmejkingu*. (2020). Available at: <https://aptxt.com/njusdzheking-dlja-razvitiya-biznesa.html>.
8. *Nyusdzheking: rukovodstvo s primerami iz zhizni*. (2020). Available at: <https://in-scale.ru/blog/nyusdzheking-rukovodstvo-s-primerami.html>.
9. *Partizanskij marketing v voprosah i otvetah*. (2020). Available at: <http://www.levitas.ru/pmdetali.htm>.
10. Plotnikova O. A. (2020). *Innovacionnye instrumenty reklamy*. Available at: <https://www.rae.ru/forum2012/277/1812>.
11. *Prakticheskoe rukovodstvo po nyusdzhekingu dlya kontent-marketologov*. (2020). Available at: <https://texterra.ru/blog/prakticheskoe-rukovodstvo-po-nyusdzhekingu-dlya-kontent-marketologov.html>.
12. *Reklama iz bakterij*. (2020). Available at: <http://coolidea.ru/2009/12/23/bacteria-ad/>.
13. *Skrajbing — novitnyaya tehnika prezentaciyi*. (2020). Available at: https://gfdkjuhflf.blogspot.com/2016/11/blog-post_21.html.
14. Hruslova I. (2020). *Sarafanne radio: starij perevirenij metod na novij lad*. Available at: <http://open.knbs.ua/ua/articles/finance/18039/sarafanne-radio-starij-perevirenij-metod-na-novij-lad>.
15. *Wild posting advertising*. (2020). Available at: <http://www.grassrootsadvertising.com/what-we-do/wildpostings/>.
16. *15 primerov horoshego, plohogo i zlogo nyusdzhekinga*. Available at: <https://adviko.by/blog/2016/04/15-primerov-xoroshego-plohogo-i-zlogo-njusjackinga>.
17. *18 primerov partizanskogo marketinga*. Available at: <http://www.kireev.com.ua/18-primerov-partizanskogo-marketinga>.

Надійшла до редакції 5 травня 2020 року

Модернізація бібліотечної галузі: до проблем і перспектив міжнародної співпраці

Медведєва В. Міжнародне співробітництво публічних бібліотек України : монографія / Валентина Медведєва, Ольга Шендрик. — Київ : Ліра-К, 2020. — 248 с.

Останніми роками українська бібліотечна галузь відчутно скорочує розрив між рівнем національних бібліотек і запровадженими світовою бібліотечною спільнотою еталонами. Хоча міжнародна діяльність не є базовою функцією бібліотеки, проте нині вона перетворилася на один із глобальних чинників, що визначає потенціал установи, тому вітчизняній бібліотечній загал активно розвиває мультикультурні зв'язки.

XXI століття означено динамічним розвитком української гуманітаристики, представники якої зробили значний крок до освоєння світових теоретичних здобутків.

Активна дослідницька діяльність цього періоду ґрунтується на полі методології, що дає змогу ширше застосовувати міждисциплінарний підхід і в такий спосіб об'єднати теоретичні та прикладні аспекти, можливості філософії, культурології, політології, літературознавства, книгознавства, бібліотекознавства тощо.

Для публічних бібліотек важливим є не лише своєчасне реагування на інформаційні потреби суспільства, а і їх забезпечення з допомогою виважених рішень, тому установи прагнуть відповідати викликам часу, визнаючи ключову роль ефективної взаємодії з партнерами.

В умовах розбудови української державності відбувається переосмислення бібліотекознавцями такого важливого напрямку, як міжнародна співпраця вітчизняних бібліотек, що є вагомим чинником трансформації мультикультурної комунікації. Немає жодних сумнівів, що взаємовигідна спільна діяльність збагачує інформаційний потенціал бібліотечної установи та розширює доступ до сучасних знань, тому монографія В. Медведєвої та О. Шендрик "Міжнародне співробітництво публічних бібліотек України" є актуальним і своєчасним дослідженням, що висвітлює теоретико-методологічні проблеми, їх наукове розуміння та інтерпретації, формування понятійно-категоріальної системи; основні складники, напрями й перспективи міжкультурного партнерства.

Монографія налічує 248 сторінок, складається з переднього слова, переліку умовних позначень, передмови, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел (265 бібліографічних описів), 34 додатків, серед яких закони України, розпорядження Кабінету Міністрів України, договори, маніфести, декларації, кодекси, угоди тощо, словника (під час добору термінів

авторки використовували чинні стандарти, енциклопедії, словники, довідники, монографії, підручники. Проблематика, віддзеркалена у словнику, стосується не лише суто книгознавства, а й інших дисциплін, зокрема культурології, політології, філософії тощо).

У передньому слові монографії "Українські бібліотеки і міжнародне культурне співробітництво: багатогранність і взаємопроникнення" В. Медведєва зосереджує увагу на основних змістових домінантах трансформації міжнародної співпраці вітчизняних бібліотек: державність, розбудова громадянського суспільства, національні інтереси та пріоритети, інтеграція до світової спільноти, адаптація бібліотеки як соціокультурної інституції до нових культурних реалій тощо. Вибір об'єктом дослідження діяльності публічних бібліотек для авторів аргументовано такими положеннями: "Зміни ідеологічно-політичних, економічних, освітніх, культурних процесів в Україні спонукають бібліотеки до використання нового формату, пошуку ефективних механізмів розвитку бібліотечної діяльності, у т. ч. міжнародної співпраці. Бібліотекам відведена суттєва роль у сучасній міжнародній інформаційній взаємодії, спрямованій на сприяння актуалізації міжнародної комунікації, міжнародного обміну інформацією задля гарантування права до її доступу, рівноправної участі у міжнародних інформаційних потоках; використання глобальної економічної інтеграції на основі міжнародної інфраструктури в національних інтересах, об'єднання інтелектуальних ресурсів різних країн для прогресивного розвитку цивілізації... Стратегією в цих умовах є пошук українською бібліотекою (а отже і всією системою бібліотек) концепту національної ідентичності і самоідентичності задля подолання ізоляції міжкультурної, інформаційної, а отже культуротворчої".

Співзвучним цим думкам є висновок Надзвичайного і Повноважного Посла України П. Андрієнка, який у передньому слові до монографії "Міжнародні культурні взаємини в нових реаліях" зазначив: "Сучасний світ XXI століття означений реаліями всезростаючої взаємозалежності у міжнародному середовищі... Незаперечним є той факт, що інтелектуальний, духовний потенціал української бібліотечної системи, культурні книжкові пам'ятки тисячолітньої давнини дають не лише право обстоювати європейську природу нашої культури, а й послідовно захищати нашу незалежність, виборювати шлях до громадянського суспільства і європейських цінностей".

Концептуальна парадигма дослідження полягає в тому, що євроінтеграція як головний вектор цивілізаційного становлення України зумовлює потребу розвитку міжнародного співробітництва публічних бібліотек на якісно новому рівні. Стратегічним напрямом їх діяльності є орієнтація на міжнародні тренди модернізації обслуговування користувачів, на подолання

технологічної відсталості, цифровізацію інформаційних ресурсів, запровадження клієнтоорієнтованих моделей функціонування тощо.

У першому розділі "Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми міжнародного співробітництва публічних бібліотек України", що складається з двох підрозділів, авторки висвітлили еволюцію наукових поглядів на досліджувану проблему, проаналізували стан їх теоретичного осмислення, уточнили терміносистему предметної сфери й дійшли висновку, що сучасна публічна бібліотека як соціальний інститут покликана виконувати завдання, покладені на неї суспільством і державою, а саме: функції забезпечення збирання й зберігання джерел інформації, надання до них вільного та безперешкодного доступу всім громадянам. Доречним є зауваження, що в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій і глобальної мережі інтернет, бібліотеки виконують завдання інформаційних центрів.

Доволі цікавим і сучасним вважаємо запропоноване авторками визначення терміна "міжнародне бібліотечне співробітництво" як послідовної діяльності, що реалізується міжнародними організаціями (урядовими, неурядовими), асоціаціями, установами, закладами в бібліотечно-інформаційній сфері, заснована на взаємодоповнювальних міжнародних відносинах і можливостях партнерів у двох або більше країнах і спрямована на реалізацію певних цілей із розвитку бібліотечно-інформаційної сфери та посилення професійних комунікацій.

Другий розділ "Основні напрями та форми міжнародного співробітництва публічних бібліотек України" охоплює чотири підрозділи. Значну увагу приділено особливостям державної культурної політики у царині міжнародних зв'язків книгозбірень та визначено її основні напрями, що полягають у плідній взаємодії публічних бібліотек із різноманітними міжнародними інституціями; реалізації суспільно-політичних значущих культурних ініціатив міжнародного характеру; ініціюванні проведення за кордоном заходів за участю бібліотек; отриманні грантів, стипендій, консультативної допомоги; співпраці із закордонним українством тощо. Авторки зауважують, що проектна діяльність публічних бібліотек на сучасному етапі розвитку нашої держави стає одним із найважливіших напрямів інноваційної роботи, оскільки охоплює процеси соціального партнерства та залучення коштів на реалізацію ідей із розв'язання проблем громади. Проаналізовано стан реалізації та схарактеризовано низку міжнародних проектів публічних бібліотек України, зокрема "Бібліоміст", "Інтернет для читачів публічних бібліотек (LEAP)" (ініціатива відділу преси, освіти та культури Посольства США в Україні), "Все про Європу: читай, слухай, дізнавайся в пунктах європейської інформації", "Кіноклуб Docudays UA в бібліотеці", "Містки громадської активності", проект Програми сприяння Парламенту "Мережа пунктів доступу громадян до офіційної інформації", "Бібліотека — громада: відкритий простір" та інші. Визначено, що результатом участі публічних бібліотек у міжнарод-

них проектах є оновлення та модернізація, створення й поповнення електронних баз даних, навчання кадрів сучасних інновацій і технологій роботи, навіть більше, діяльність бібліотек — учасниць проектів зменшує інформаційну та електронну "прірву", підвищує інформаційну грамотність користувачів, стає чинником розвитку громадянського суспільства України.

Авторки переконливо доводять, що взаємодія публічних бібліотек зі світовими громадськими організаціями у сфері реалізації міжнародних проектів суттєво впливає на їх подальший розвиток, стимулюючи інтеграцію у світовий інформаційний простір.

Закономірно, що від діяльності обласних універсальних наукових бібліотек (ОУНБ) залежить злагодженість функціонування всіх документно-інформаційних осередків регіону, тому дослідження їхньої практичної площини є актуальною проблемою. Як складник системи соціальних комунікацій ОУНБ відіграють важливу роль у становленні й розвитку інформаційної взаємодії на загальнодержавному та міжнародному рівнях.

У монографії розглянуто форми міжнародної діяльності Чернігівської обласної універсальної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка, Черкаської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тараса Шевченка, Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки, Чернівецької обласної універсальної наукової бібліотеки імені М. Івасюка, Івано-Франківської обласної універсальної наукової бібліотеки імені Івана Франка та ін. Авторки наголошують, що міжнародна співпраця обласних універсальних наукових бібліотек дає змогу розв'язувати актуальні питання вдосконалення обслуговування та залучати громаду до участі в їх діяльності, а також сприяє підвищенню іміджу установ у суспільстві.

Розділ третій "Пріоритетні напрями розвитку міжнародного співробітництва публічних бібліотек України" містить два підрозділи та висвітлює перспективи їх подальшої взаємодії із закордонними партнерами, обґрунтовує потребу розроблення системи заходів з активізації міжкультурної взаємодії вітчизняних публічних бібліотек.

У рецензованій монографії виокремлено проблеми, що гальмують ці процеси. Поміж них — відсутність реакції з боку державної влади на незадовільний стан бібліотечних установ, повне ігнорування проблем матеріально-технічного забезпечення; дефіцит кваліфікованих бібліотечних фахівців у міжнародних професійних організаціях; низький рівень державної підтримки національних проектів та дослідницьких програм, що сприяють розширенню й удосконаленню вітчизняного інформаційного простору; малий обсяг бюджетних асигнувань; брак сучасної нормативно-правової бази; застарілість бібліотечної мережі; гальмування виробничих процесів та моделей обслуговування користувачів усередині мережі публічних бібліотек через повільні темпи впровадження новітніх технологій; недостатній рівень міжнародної співпраці між бібліотеками та науковими установами, культурними закладами, архівами тощо. Погоджуюся з думкою авторок про потребу запро-

вадження системних, адміністративних, структурних і технологічних змін, спрямованих на адаптацію мережі публічних бібліотек України до сучасних загально-світових тенденцій. Задля ефективного практичного втілення процесів модернізації слід сформулювати їх теоретичне обґрунтування, виокремити напрями вдосконалення бібліотечної діяльності, заходи, спрямовані на їх реалізацію тощо.

Треба визнати доцільною пропозицію В. Медведєвої та О. Шендрік підтримати фахівців, які важливим механізмом сприяння розвитку міжнародної бібліотечної співпраці вважають актуалізацію українського культурного надбання та пропонують такі заходи: розробити, затвердити, впровадити та застосувати Державну цільову програму створення Національної електронної бібліотеки України; розробити та ввести в дію Державний реєстр національного культурного надбання у частині "Книжкові пам'ятки України"; забезпечити на рівні держави створення умов для фізичного збереження цінних і рідкісних документних фондів безпосередньо на базі публічних бібліотек.

Джерельна база монографії різнопланова за походженням та інформативно насичена. Це дало змогу авторкам не лише об'єктивно проаналізувати, а й здійснити реконструкцію міжнародної співпраці як комунікативного феномену. Класифікація джерельної бази дослідження як один із методологічних інструментаріїв допомогла "відобразити сучасний рівень як наукових знань, так і досягнення практиків з проблем входження бібліотек у світовий культурний простір, в міру свого розуміння реалій динаміки культурних процесів спробували і запропонували перспективні напрями".

Ілюстративний ряд, фактичний матеріал, репрезентовані у тексті й додатках, допомагають читачам не лише орієнтуватись у проблематиці, а й розширюють розуміння міжкультурної взаємодії публічних бібліотек як особливої форми сучасної суспільної комунікації.

Завершують монографію висновки, що лаконічно віддзеркалюють результати виконаного дослідження.

Загалом, обрана структура рецензованої монографії дала змогу системно й послідовно проаналізувати широкий спектр питань, що стосуються досліджуваної проблематики. Логічний виклад матеріалу, дотримання відповідного співвідношення загальних і конкретних проблем, формулювання важливих наукових дефініцій роблять монографію В. Медведєвої та О. Шендрік концептуальною, комплексною та фундаментальною працею, що торкається актуальної теми та має наукову й практичну цінність.

Прикладні аспекти дослідження апробовані під час вивчення курсу "Міжнародне співробітництво у бібліотечно-інформаційній сфері зі спеціальності 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр»".

Монографія буде корисна широкому колу працівників бібліотечно-інформаційної сфери, науковцям, викладачам закладів вищої освіти, всім, хто досліджує теоретико-прикладні аспекти діяльності публічних бібліотек, особливої їх входження до світової спільноти в умовах глобального комунікативного простору. Робота відповідає вимогам нормативних законів Міністерства освіти і науки України щодо підготовки навчальної літератури для студентів зі спеціальності 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" та може бути оцінена як вагомий внесок у дослідження міжнародної співпраці публічних бібліотек України.

Юрій Горбань,

кандидат культурології, доцент
кафедри інформаційних технологій КНУКіМ,
директор Наукової бібліотеки КНУКіМ,
e-mail: y.i.gorban@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5837-4409>

Надійшла до редакції 13 липня 2020 року

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

УДК 023.5:005.336.5](477.74-25)ОННБ
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).19-24

Дарія Дейч,

завідувач сектору методичного забезпечення бібліотечної діяльності
науково-методичного відділу Одеської національної наукової бібліотеки,
e-mail: metodonnb@ukr.net

Розвиток кадрового потенціалу бібліотеки як невіддільний складник її успішної діяльності

**Жодна теорія, програма чи урядова політика
не можуть зробити підприємство успішним —
це можуть зробити лише люди.**

А. Моріта, засновник компанії Sony

Статтю присвячено проблемі розвитку кадрового потенціалу бібліотек як невіддільного складника її успішної діяльності, а також особливостям організації системи підвищення кваліфікації у книгозбірнях України.

З'ясовано, що основу забезпечення бібліотечних установ професійними кадрами становить система безперервної інформаційно-бібліотечної освіти як цілеспрямований процес підготовки й підвищення кваліфікації співробітників, що передбачає оновлення та розширення знань, ознайомлення із сучасними інформаційними технологіями, перекваліфікацію й здобуття додаткової спеціальності.

Розглянуто основні характеристики бібліотечних кадрів нового типу, поміж яких: уміння організовувати та провадити проєктну діяльність; опанування комунікативних навичок, нових соціальних та інтелектуальних технологій; всебічна ерудиція, знання сучасної літератури, інноваційних методів просування читання; комп'ютерна грамотність, обізнаність з інформаційними технологіями та їх активне використання у професійній діяльності.

Особливу увагу приділено організації системи підвищення кваліфікації працівників в Одеській національній науковій бібліотеці (ОННБ). Окрім традиційних форм навчання, котрі широко використовують в установі, дедалі більшої популярності набуває дистанційна освіта. Запропоновано добірку вітчизняних онлайн-платформ, що надають бібліотечним фахівцям ефективні інструменти для підвищення кваліфікації, здобуття нових знань і навичок. Репрезентовано шість інформаційних ресурсів, котрі пропонують навчальні курси: Prometheus; EdEra; Дія. Цифрова освіта; Культура і Креативність; Європейський Простір; ВУМ. Виокремлено 18 онлайн-курсів (серіалів), котрі, на думку авторки, стануть у пригоді бібліотекарям.

Наголошено на зростанні значення самостійного навчання та зміщенні пріоритетів у системі підвищення кваліфікації у бік відповідальності кожного працівника за самостійне набуття професійних знань і умінь.

Ключові слова: безперервне навчання; бібліотечні кадри; дистанційне навчання; навчальні платформи; науково-методична діяльність; Одеська національна наукова бібліотека; підвищення кваліфікації; розвиток кадрового потенціалу

Постановка проблеми. Для успішної конкуренції в сучасному динамічному інформаційному просторі вітчизняні бібліотечні установи мають не лише встигати за шаленим темпом змін у суспільстві, модернізуючи техніко-технологічну базу, форми й методи роботи, а й дбати про якісне кадрове забезпечення.

Щороку профільні освітні заклади України випускають майже 200 бібліотекарів, проте така незначна кількість не може забезпечити кадрові потреби книгозбірень. "Старіння" штатів бібліотечних установ зумовлено ще й тим, що в нестабільних економічних умовах більшість фахівців продовжують працювати після досягнення пенсійного віку. З одного боку, це позитивний чинник, оскільки успіх діяльності будь-якої організації залежить, зокрема, і від нагромадженого колективного досвіду, з іншого — певною мірою призводить до інертності та гальмування інноваційних процесів [7, с. 19].

Нині бібліотекам потрібні співробітники, здатні швидко адаптуватися до нових умов та потреб, а отже кадрова політика має бути спрямована не лише на збереження професійного потенціалу, а й на створення корпусу фахівців нової формації, які відповідають сучасним вимогам. Саме тому система підвищення кваліфікації бібліотечних працівників має враховувати особливості персоналу установи та використовувати для його підготовки найефективніші форми й методи.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання розвитку кадрового потенціалу бібліотек нині активно обговорюють на семінарах, конференціях, тренінгах; цю проблематику також порушено у працях Н. Бачинської, Н. Грабар, Н. Гуцул, Н. Завадської, В. Загуменної, В. Мудрохи, Т. Новальської, О. Сербіна та інших. Забезпечення професійного розвитку персоналу книгозбірень, оновлення системи бібліотечно-інформаційної освіти та підвищення кваліфікації — це пріоритетні напрями й Стратегії розвитку бібліотечної справи на період до 2025 року "Якісні зміни бібліотек для забезпечення сталого розвитку України", реалізація яких передбачає актуалізацію системи знань, умінь та навичок бібліотечних кадрів і трансформацію системи їхньої безперервної освіти відповідно до міжнародних стандартів [9, с. 57].

Основа забезпечення бібліотечних установ фахівцями становить система безперервної інформаційно-бібліотечної освіти як цілеспрямований процес під-

готовки й підвищення кваліфікації, що охоплює оновлення та розширення знань, опанування сучасних інформаційних технологій, перекваліфікацію та здобуття додаткової спеціальності. Безперервне навчання передбачає збільшення інвестицій у людей та їхні знання, зростання значення особистості у професійній діяльності й сприйняття персоналу як головної рушійної сили.

Запровадження інновацій стало для бібліотекарів чинником збереження професії, запорукою її подальшого існування. Зміни, що відбуваються, часто спричиняють різноманітні страхи та невпевненість [3, с. 2], а отже важливо постійно ознайомлювати персонал із новими завданнями й видами роботи, використовувати інноваційні форми підвищення кваліфікації. Лише в такий спосіб можна досягти позитивного результату, за якого зміни не відлякуватимуть, а пробуджуватимуть інтерес і бажання збагатитися новими знаннями.

За результатами дослідження, проведеного фахівцями секції університетських бібліотек Української бібліотечної асоціації, підвищувати професійну компетентність бібліотекарів передусім мотивує бажання розвиватися, відчуття значущості своєї роботи й намагання виконувати її якнайкраще. Отже, навчання протягом життя та, як результат, оновлення компетентностей є вагомим частиною системи цінностей сучасних бібліотекарів [9, с. 65].

Мета статті — висвітлення проблем кадрового розвитку бібліотекарів України; визначення основних характеристик сучасних бібліотечних фахівців; узагальнення досвіду Одеської національної наукової бібліотеки щодо забезпечення безперервного навчання персоналу; аналіз потенціалу інформаційних технологій, котрі використовують для підвищення кваліфікаційного рівня.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна соціалізація особистості бібліотекаря — найважливіший чинник прискорення модернізації бібліотечної справи й підвищення соціального статусу галузі.

До основних характеристик бібліотечних кадрів нового типу належать:

- уміння організовувати та провадити проєктну діяльність;
- високі комунікативні навички;
- опанування нових соціальних та інтелектуальних технологій;

— всебічна ерудиція, знання сучасної літератури, інноваційних методик просування читання;

— комп'ютерна грамотність, обізнаність з інформаційними технологіями та їх активне використання у професійній діяльності [1, с. 40].

Особливого значення в роботі сучасного бібліотекаря набувають не тільки опановані технології та засвоєний обсяг знань, а й залучення додаткових особистісних сил — творчого потенціалу. Сконцентровані в ньому можливості й здібності є силою, що сприяє розвитку особистих і професійних якостей, а також позитивній динаміці галузі.

Становлення бібліотекаря як спеціаліста, розвиток творчої ініціативи, диференційована методична допомога персоналу та формування корпоративної культури виходять сьогодні на передній план науково-методичної діяльності книгозбірень [8, с. 29].

Усвідомлюючи, що ефективність підвищення кваліфікації бібліотечних кадрів значною мірою залежить від якості та креативності організації процесу, науково-методичний відділ Одеської національної наукової бібліотеки використовує найрізноманітніші форми навчання, оновлення й розширення яких відбувається через запозичення провідних методик з інших сфер суспільного життя та створення інтерактивних форм перепідготовки.

На нинішньому етапі пріоритетним напрямом підвищення професійного рівня є навчання методикам інноваційної діяльності, інформування про новітні теоретичні й практичні розробки, впровадження корисного досвіду вітчизняних і закордонних колег. Професійне зростання бібліотечних працівників — це не сума заходів, а постійний і планомірний процес, метою якого є суттєве поліпшення діяльності установи [5, с. 199].

У своєрідному навчальному центрі ОННБ складають найдосвідченіші бібліотекарі, які прагнуть сформулювати в молодих співробітників не лише мотивацію до ефективного праці, а й бажання вдосконалити фаховий рівень, втілювати інновації, виявляти творчий імпульс. Керівництво бібліотеки також активно залучає до проведення занять незалежних тренерів, лекторів і спікерів — професіоналів у журналістиці, дизайні, бізнесі, сфері технологій тощо.

Традиційні форми підвищення кваліфікації здебільшого забезпечують нагромадження нових знань та оновлення вже набутих, проте не спонукають учасників процесу до активної діяльності, творчості й розвитку. Натомість інтерактивні методи значно підвищують зацікавленість персоналу й стають поштовхом до самоосвіти, створюють робочу атмосферу змагання, що позитивно впливає на діяльність усіх ланок бібліотечної роботи [2, с. 41].

Молодих фахівців ОННБ обов'язково навчають організації заходів у книгозбірні: виставок, презентацій, оглядів, автограф-сесій тощо, завдяки чому відбувається якісна реалізація таких масштабних проєктів, як "Інтелект-форум", "Шевченківські читання", а також міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій, семінарів тощо. Співробітники, які були

у відрядженнях, діляться новими враженнями й досвідом, демонструють друківані матеріали та електронні презентації, що висвітлюють діяльність колег.

З переходом від методичного керівництва до методичного забезпечення науково-методична діяльність дедалі більше набуває рекомендаційного та консультативного характеру. Минули часи, коли заняття з підвищення кваліфікації були обов'язковими, а їх відвідуваність жорстко контролювали. Нині бібліотекарі зацікавлені у фаховому зростанні й охоче опановують нові сфери. До того ж організатори занять зазвичай ураховують пропозиції та побажання щодо відбору певних тем і запрошення конкретних доповідачів. Колектив виявляє ініціативу у вивченні маркетингових технологій, запровадженні досвіду національних бібліотек світу, пошуку нових методів роботи тощо.

Зазначимо, що з поширенням інтернет-технологій питання розвитку дистанційної освіти стає актуальнішим. Відповідно до прогнозів відомого американського футуролога, професора теоретичної фізики М. Каку, в майбутньому дипломи втрачатимуть вагу, оскільки люди зможуть самостійно комбінувати комплекс курсів, що забезпечуватимуть потрібні компетентності. Лише ті, кому бракуватиме мотивації та самоорганізації, послугуватимуться оффлайнним навчанням [4, с. 45].

Щосекунди інтернет-простір поповнюється терабайтами нової інформації, але тільки невелика її частина спрямована на розвиток здібностей, розширення професійних можливостей, зростання інтелектуального потенціалу, формування креативності та самовдосконалення. Навчання впродовж життя (lifelong learning) не просто популярний тренд — сьогодні це невіддільний елемент зростання освітнього потенціалу особистості, головним рушієм якого є вона сама.

З появою навчальних онлайн-платформ самоосвіта бібліотекаря виходить на вищий рівень. Працівникам пропонують використовувати можливості навчальних ресурсів для здобуття нових знань і навичок з психології, бізнесу, педагогіки, мовознавства тощо. На платформі ВУМ вже репрезентовано перший онлайн-курс, розроблений ВГО "Українська бібліотечна асоціація" та орієнтований на працівників книгозбірень. Імовірно, надалі кількість таких онлайн-курсів лише зростатиме, що було б доцільно, зважаючи на значну кількість вітчизняних бібліотечних установ.

За результатами вивчення можливостей навчальних онлайн-платформ виокремлено шість найактуальніших ресурсів для бібліотечних працівників, що надають ефективні інструменти для підвищення кваліфікації, здобуття нових знань і практичних навичок. Зручні в користуванні та доступні у будь-який час, вони стануть у пригоді бібліотекарям, залежно від кола їх професійних обов'язків, завдань та інтересів.

Prometheus (<https://prometheus.org.ua/courses-catalog/>) — найпотужніша освітня платформа в Україні, громадський проєкт масових відкритих онлайн-курсів різної спрямованості. Поміж них:

— "Цифрові комунікації в глобальному просторі" — допоможе навчитися працювати з інформа-

ційними технологіями на базовому рівні (https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+ITArts101+2017_T1/about);

— "Основи лобіювання" — дасть змогу вигідно позиціонувати бібліотеку, підвищити її впізнаваність та уникнути регуляторних криз (https://courses.prometheus.org.ua/courses/Prometheus/Lobby101/2015_T2/about);

— "Дизайн-мислення для інновацій" — надасть можливість опанувати найуспішнішу методику для створення інновацій, котру активно використовують у роботі Facebook, Google, Apple, Samsung, IKEA та інші (<https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+DTI101+YCE/about>).

EdEra (<https://www.ed-era.com/courses/>) — студія онлайн-освіти з безкоштовними курсами, інтерактивними підручниками та спецпроектми. Репрезентовано курси за різними напрямками, зокрема шкільна, професійна й громадянська освіта. Серед них:

— "Very Verified: онлайн-курс з медіаграмотності" — пояснює, як орієнтуватися в інформації довкола й розпізнавати дезінформацію та пропаганду (<https://verified.ed-era.com/ua>);

— "Історія України. Зародження української нації" — дає змогу простежити етногенез українців від неандертальців до сучасності (<https://courses.ed-era.com/courses/EdEra/hi102/Hi102/about>);

— "Основи веб-розробки (HTML, CSS, JAVASCRIPT)" — ознайомлює з теоретичними та практичними аспектами фронтенд-розробки, допомагає створювати вебсайти й адаптувати їх для власних потреб (https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EDERA_BBF+WEB+2019/about).

Дія. Цифрова освіта (<https://osvita.diia.gov.ua/courses>) — національна онлайн-платформа з освітніми серіалами, що допоможуть вільно використовувати цифрові технології в роботі, навчанні, для професійного та особистісного розвитку. Серед них:

— "Базові цифрові навички" (1—3 сезони) — навчить ефективно використовувати інформаційні технології з фаховою та особистою метою (<https://osvita.diia.gov.ua/courses/bazovij-serial-1-sezon>);

— "Цифрова грамотність державних службовців 1.0. на базі інструментів Google" — ознайомлює з особливостями функціонування безкоштовних сервісів Google для застосування у професійній діяльності та повсякденному житті (<https://osvita.diia.gov.ua/courses/civil-servants>);

— "Як стати YouTube-блогером" — пояснює, де шукати ідеї для вдалого відео, критерії цікавого контенту, як оформити та монетизувати YouTube-канал, аналізувати дії конкурентів (<https://osvita.diia.gov.ua/courses/youtube>).

Культура і Креативність (<https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/online-learning>) — інформаційний ресурс, що пропонує онлайн-курси, в межах яких міжнародні експерти в галузі культури діляться досвідом, розкривають секрети професії та навчають створювати якісні культурні проекти. Серед них:

— "Написання проектних заявок" — допоможе визначити мету проекту, завдання та очікувані резуль-

тати, знаходити партнерів і розробляти якісні заявки (<https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/proposal-writing-course>);

— "Адвокація" — розтлумачує, як працювати з цільовою аудиторією та агентами впливу, а також підготувати якісні й ефективні промоматеріали (<https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/advocacy-course>);

— "Фандрейзинг" — дасть змогу з'ясувати, як знайти фінансових донорів для культурних ініціатив і налагодити з ними стійкі довгострокові відносини (<https://www.culturepartnership.eu/ua/publishing/fundraising-strategy>).

Європейський Простір (<https://euprostitir.org.ua/courses>) — вебплатформа, що надає інформаційний супровід, ресурсну базу, презентаційний майданчик для громадських організацій. Один з ефективних інструментів ресурсу — освітні онлайн-курси, спрямовані на розвиток громадянського суспільства, навичок комунікації, маркетингу, брендингу тощо. Серед них:

— "Кризові комунікації" — допоможе налагодити комунікацію у кризових ситуаціях, ефективно організувати дистанційну роботу, запобігти вигоранню й конфліктам (<https://euprostitir.org.ua/courses/149183>);

— "Як писати просто" — пояснить, як писати якісні та ефективні тексти для комунікації з громадськістю (<https://euprostitir.org.ua/courses/141047>);

— "Інформаційні кампанії" — репрезентує ключові кроки у розробленні інформаційної кампанії, важливі складники повідомлення, засади успішного партнерства; надає цінні поради з планування, що безпосередньо впливають на результативність та ефективність комунікацій (<https://euprostitir.org.ua/courses/135176>).

ВУМ (<https://vumononline.ua/courses>) — освітня ініціатива, що сприяє розвитку громадянського суспільства в Україні через надання доступу до навчальних курсів від провідних викладачів бізнес-шкіл, громадського сектору, практиків бізнесу та соціальної сфери. Серед них:

— "Бібліотека — відкритий публічний простір" — пояснює, як зробити установу сучасною та відкритою для різних категорій користувачів (<https://vumononline.ua/course/library-open-public-space/>);

— "Громадський контроль за владою" — допоможе опанувати знання та вміння, потрібні для реального діалогу з владою, а також поглибити розуміння сучасних громадянських компетенцій (<https://vumononline.ua/course/public-control-over-power/>);

— "Школа ефективного мислення" — надає можливість для різнобічного тренування навичок мислення, допоможе сформувати розуміння того, як розвиватись і куди рухатися далі (<https://vumononline.ua/course/school-of-effective-thinking/>).

Головне завдання під час організації системи підвищення кваліфікації працівників — окреслити шлях розвитку та перспективи, заохотити бібліотекарів прагнути досконалості у професії, пробудити бажання до творчості, активної співпраці та пошуку нових рішень. Здатність до творчості — креативність — це вміння бачити речі в новому, незвичайному ракурсі. Повсякденна рутинна праця заважає виявам

творчості, тому слід постійно опановувати нові знання, стимулювати нестандартне мислення й креативний потенціал працівників.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що і підготовка, і участь у заняттях з підвищення кваліфікації надають додаткову можливість поспілкуватися з колегами, висловити власну думку, порадитися, дізнатися нове, подискутувати на професійні теми, переоцінити погляди на певні методи та процеси роботи.

Підвищення кваліфікації перетворюється на щоденну роботу з вивчення та впровадження у практику нових технологій і процесів. Зростає значення само-

стійного навчання, тому пріоритет у системі підвищення кваліфікації має бути зміщений у бік відповідальності кожного працівника за індивідуальне набуття фахових знань і вмінь. Поза сумнівом, для самостійного розв'язання професійних завдань доводиться докладати неабияких зусиль, але, як переконує практика, це позитивно впливає і на ефективність роботи, і на кар'єрне зростання [6, с. 411].

Використовуючи інформаційні технології у професійному вдосконаленні, бібліотечні фахівці наближають свої установи до нового рівня функціонування, а інноваційні проєкти стають реальними та ефективними рішеннями.

Список використаної літератури

1. Грабар Н. Особливості професійного спілкування сучасного бібліотекаря / Наталя Грабар // Бібліотечний форум України. — 2015. — № 1. — С. 40—41.
2. Гуцул Н. Забезпечення професійного розвитку бібліотечних фахівців як пріоритетне завдання методичної діяльності / Наталя Гуцул // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. — 2017. — № 3. — С. 39—42.
3. Завадська Н. Сучасний образ бібліотекаря у контексті соціальних комунікацій / Наталя Завадська // Бібліотечний форум: історія, теорія і практика. — 2018. — № 1. — С. 2—4.
4. Загуменна В. Дистанційна освіта бібліотекарів у віртуальному середовищі : Міжнар. конф., Вільнюс, 7—8 черв. 2017 р. / Віра Загуменна, Тетяна Гранчак // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 6. — С. 45—47.
5. Кулаковська Т. Науково-методична підтримка інноваційної діяльності бібліотек науково-дослідних установ НАН України / Тетяна Кулаковська, Наталя Смаглова // Наук. праці НБУ ім. В. І. Вернадського. — 2008. — Вип. 20. — С. 197—213.
6. Мудроха В. Підвищення кваліфікації бібліотекарів в умовах впровадження новітніх інформаційних технологій / Валентина Мудроха // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали Третьої наук.-практ. конф., 29 верес. 2011 р., Львів / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. ун-т "Львівська політехніка", Наук.-техн. б-ка ; [редкол.: О. В. Шишка, Н. Е. Кунанець, Д. О. Тарасов та ін.]. — Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. — С. 410—415.
7. Новальська Т. Шляхи вирішення проблем дефіциту кваліфікованих кадрів у бібліотеках України / Тетяна Новальська, Надія Бачинська // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 6. — С. 18—20.
8. Сафонова Т. Науково-методична діяльність у бібліотечній сфері: основні напрями та тенденції / Тетяна Сафонова // Вісник Книжкової палати. — 2018. — № 6. — С. 28—31.
9. Сербін О. Професійне вдосконалення бібліотекарів в умовах необхідності якісних змін галузі / Олег Сербін, Євгенія Кулик // Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук. — 2019. — № 3. — С. 56—70.

Dariia Deich

Library's personnel resources development as an integral part of its successful activity

The article is devoted to the problem of development of human resources of libraries as an integral part of their successful activity, as well as the peculiarities of advanced training system in Ukrainian libraries.

It was found that the basis of providing libraries with professional staff is a system of continuing information and library education as a purposeful process of training and retraining of library staff, that involves updating, expanding knowledge, learning modern information technology, retraining and obtaining additional specialties.

The main characteristics of a new type of library staff are considered, including the ability to organize and conduct project activities; possession of communication skills; possession of new social and intellectual technologies; comprehensive erudition, knowledge of modern literature, innovative methods of promoting reading; computer literacy, awareness in the field of information technology and their active use in professional activities.

Particular attention is paid to organization of advanced training system for employees in Odessa National Scientific Library. In addition to traditional forms of learning, which are widely used in ONNB, distance education is becoming increasingly popular. A wide range of home online platforms is provided, which gives library staff effective tools for professional development, acquisition of new knowledge and useful skills. There are six information resources that offer training courses: Prometheus, EdEra, Diia.Digital Education, Culture and Creativity, European Space, VUM. Eighteen online courses (series) have been singled out in author's opinion to be useful for librarians.

Emphasis is placed on increasing the importance of self-studying and shifting the priority in the system of professional development towards the responsibility of each employee for independent acquisition of professional knowledge and skills.

Keywords: *lifelong learning; library staff; distance learning; educational platforms; scientific and methodical activity; Odessa National Scientific Library; advanced training; personnel resources development*

References

1. Grabar N. (2015). Osoblyvosti profesijnogo spilkuvannia suchasnoho bibliotekarya. *Bibliotechiy forum Ukrainy*, 1, pp. 40—41.
2. Gutsul N. (2017). Zabezpechennia profesijnogo rozvytku bibliotechnyh fahivtsiv yak priorytetne zavdannia metodychnoi diyalnosti. *Bibliotechiy forum: istoriia, teoriia i praktyka*, 3, pp. 39—42.

3. Zavadzka N. (2018). Suchasnyy obraz bibliotekarya u konteksti sotsialnyh komunikatsiy *Bibliotekhy forum: istoriia, teoriia i praktyka*, 1, pp. 2—4.
4. Zagumenna V. (2017). Dystantsiyna osvita bibliotekariv u virtualnomu seredovyschi : Mizhnar. konf. Vilnus, 7—8 cherv. 2017 r. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 6, pp. 45—47.
5. Kulakovska T., Smaglova N. (2008). Naukovo-metodychna pidtrymka innovatsiynoyi diyalnosti bibliotek naukovo-doslidnyh ustanov NAN Ukrainy. *Nauk. pratsi NBU im. V. I. Vernadskogo*, 20, pp. 197—213.
6. Mudroha V. (2011). Pidvyshchennia kvalifikatsii bibliotekariv v umovah vprovadzhennia novitnih informatsiynyh tehnologiy. *Suchasni problem diyalnosti biblioteky v umovah informatsiynogo suspilstva : materialy tretioyi nauk.-prakt. konf.*, 29 veres. 2011 r. Lviv: Vyd-vo Lviv. politehniky.
7. Novalska T., Bachynska N. (2015). Shlyahy vyrishennia problem deficit kvalifikovanyh kadriv u bibliotekah Ukrainy. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 6, pp. 18—20.
8. Safonova T. (2018). Naukovo-metodychna diyalnist u bibliotekhnii sferi : osnovni napryamy ta tendentsiyi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 6, pp. 28—31.
9. Serbin O., Kulyk E. (2019). Profesiynne vdoshkalennia bibliotekariv v umovah neobhidnosti yakisnyh zmin galuzi. *Ukr. zhurnal z bibliotekoznavstva ta inform. nauk.*, 3, pp. 56—70.

Надійшла до редакції 21 травня 2020 року

УДК 347.771.78-047.32-027.542:02

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.6(287).24-29

Майя Іванова,

науковий співробітник відділу з охорони інтелектуальної власності і НБУВ,

e-mail: ivanova.maya.v@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0243-3478>

Питання державної реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності в діяльності бібліотек

У статті розглянуто процеси виконання працівниками бібліотек функціональних обов'язків, під час яких можуть воруватися об'єкти авторського права. Зауважено, що авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення; авторське особисте немайнове право на твір належить автору, а майнове, залежно від обставин створення, — як автору, так і робот одавцю-бібліотеці (під час створення службових творів). Наголошено, що бібліотеки мають право на захист створених об'єктів інтелектуальної власності. Для виникнення й здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-якого іншого спеціального його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Обгрунтовано, що державна реєстрація авторського права надасть можливість суб'єктам майнових прав забезпечити докази належності прав у разі виникнення спірних ситуацій. Наявність свідоцтва про реєстрацію об'єктів авторського права є документом, що засвідчує право власності на твір і надає можливість підвердити його у разі неправомірного використання; ввести об'єкт авторських прав у сферу дії підприємства, установи, організації; вирішувати і дозволяти чи забороняти використання твору, отримувати відповідну винагороду; укладати угоди про передачу авторських прав, про розпорядження авторських прав, ліцензійні угоди. Визначено необхідні документи для державної реєстрації авторського права на твір (заява, примірник твору (оприлюднений чи неоприлюднений) у матеріальній формі, документ, що свідчить про факт і дату оприлюднення твору, в разі реєстрації авторського права на службовий твір — договір про розподіл майнових прав на службовий твір, інші документи), вимоги до примірників творів, котрі подаються на реєстрацію, строки розгляду заявок на реєстрацію авторського права, порядок видачі Свідоцтва про реєстрацію авторського права на твір та його реєстрації.

Ключові слова: бібліотека; право інтелектуальної власності; державна реєстрація авторського права на твір; соціальні комунікації

Постановка проблеми. Згідно із Законом України "Про бібліотеки і бібліотечну справу" [1] бібліотеки є складовою частиною інформаційної системи держави. З метою забезпечення раціонального використання своїх ресурсів вони взаємодіють із підприємствами, установами та організаціями, що мають бази даних і діяльність яких пов'язана зі створенням, збиранням, опрацюванням, накопиченням та збереженням інформації. Бібліотечна система України функціонує на основі скооперованого комплектування фондів та опрацювання документів, довідково-пошукового апарату, взаємовикористання бібліотечних ресурсів, а також організації науково-дослідної, науково-бібліографічної та науково-методичної роботи.

Під час виконання професійних обов'язків працівники бібліотек створюють твори (наукові статі, монографії, посібники тощо), комп'ютерні програми, бази

даних та інші бібліотечні ресурси, що можуть бути об'єктами авторського права. Книгозбірні, відповідно до ч. 2 ст. 20 Закону України "Про бібліотеки і бібліотечну справу", як й інші учасники суспільних правовідносин, мають право на захист цих об'єктів інтелектуальної власності.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у межах чинної наукової теми "Бібліотечно-інформаційний комплекс в умовах трансформації наукових комунікацій" (початок I кв. 2020 р. — завершення IV кв. 2022 р.) відомчої програми "Інтелектуальні інформаційні та інформаційно-аналітичні технології. Інтегровані системи баз даних та знань. Національні інформаційні ресурси" виконується науково-дослідна робота, зокрема бібліотекознавчі дослідження, підготовка та підвищення кваліфікації

наукових кадрів як стратегічні напрями розвитку наукової бібліотеки. У процесі виконання наукової теми для забезпечення формування компетентностей бібліотечних працівників вищої кваліфікації розкривається порядок державної реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності в діяльності бібліотек.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Проблематика права інтелектуальної власності в бібліотечній сфері є актуальною, про що свідчать численні публікації в наукових джерелах. Різноманітних аспектів порушеного питання торкалися Ю. Артемов, О. Бойкова, Г. Гуцол, Т. Кривошия, С. Кругових, П. Макаренко та інші.

Мета статті — аналіз порядку формування необхідних матеріалів для державної реєстрації об'єктів права інтелектуальної власності та механізм їх подання до органів державної реєстрації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У статті 11 Закону України "Про авторське право і суміжні права" [2] закріплено положення про те, що первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор твору, за відсутності доказів іншого, автором твору вважається особа, зазначена як автор на оригіналі чи примірникові твору (презумпція авторства). Це положення застосовується також у разі опублікування твору під псевдонімом, який ідентифікує автора. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Для його виникнення й здійснення не вимагається реєстрації твору чи будь-якого іншого спеціального оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей.

Водночас суб'єкт авторського права для засвідчення авторства (авторського права) на оприлюднений чи не оприлюднений твір, факту й дати опублікування твору в будь-який час упродовж строку охорони авторського права може зареєструвати своє авторське право у відповідних державних реєстрах. Ця, на перший погляд, зайва та необов'язкова процедура реєстрації надалі дає змогу автору чи особі, яка має майнові права на об'єкт авторського права, забезпечити докази належності прав у разі виникнення спірних ситуацій. Наявність свідоцтва про реєстрацію об'єктів авторського права є документом, що засвідчує право власності на твір і надає можливість: підтвердити його у разі неправомірного використання; ввести об'єкт авторських прав у статутний капітал підприємства, установи, організації; вирішувати дозволяти чи забороняти використання твору, отримувати відповідну винагороду; укладати угоди про передачу авторських прав, про розпорядження авторських прав тощо.

Кількість охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності та укладених угод на використання об'єктів інтелектуальної власності, обсяги надходження від комерціалізації інтелектуальної власності є обов'язковими інформаційними матеріалами для проведення державної атестації наукової установи, за якими визначається ефективність її наукової діяльності [3]. Проведення державної атестації науково-дослідної, науково-технологічної, науково-технічної, науково-практичної установи, на яку поширюється

дія Порядку проведення державної атестації наукових установ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 540, здійснюється відповідно до Методики оцінювання ефективності наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності наукової установи (далі — Методика) [4; 5]. Згідно з цим документом, для проведення оцінювання ефективності діяльності наукової установи подається інформація щодо "Показників діяльності наукової установи", зокрема про кількість охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, виданих в Україні, котрі поставлено на бухгалтерський облік; кількість охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності, виданих в інших країнах, котрі поставлено на бухгалтерський облік; кількість свідоцтв на об'єкти авторського права; обсяг коштів, отриманих від укладених договорів про передавання прав на об'єкти права інтелектуальної власності; кількість договорів про передавання прав на об'єкти права інтелектуальної власності або їх використання, а також надаються "Відомості щодо результатів створення та використання об'єктів права інтелектуальної власності", зокрема про кількість: поданих заявок на реєстрацію в Україні комп'ютерних програм, баз даних, наукових творів; одержаних рішень про реєстрацію в Україні комп'ютерних програм, баз даних, наукових творів; авторських договорів на використання комп'ютерних програм, баз даних, наукових творів, інших об'єктів авторського права як в Україні, так і за кордоном; кількість авторів комп'ютерних програм, баз даних, наукових творів; використаних під час проведення науково-дослідних робіт науковою установою власних комп'ютерних програм, баз даних; кількість об'єктів права інтелектуальної власності, що впроваджені науковою установою за звітний період; кількість комп'ютерних програм, баз даних, наукових творів, інших об'єктів авторського права, використаних підприємствами або організаціями, яким надано право на використання зазначеними об'єктами авторського права, а також використаних у власній науковій діяльності [5]. Оцінювання ефективності роботи підрозділів Національної академії наук України здійснюється за показниками створення та комерційної реалізації об'єктів права інтелектуальної власності, при цьому враховуються авторські договори на використання комп'ютерних програм, баз даних й інших об'єктів авторського права в Україні та поза її межами [5].

Державну реєстрацію авторського права здійснює Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі — Мінекономіки). Питання державної реєстрації авторських прав на твори в галузі науки, літератури й мистецтва регулюють Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) [6], Закон України "Про авторське право і суміжні права" [2] та Порядок державної реєстрації авторського права і договорів, що стосуються права автора на твір, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1756 [7].

Для державної реєстрації авторського права на твір слід подати такі документи: 1) заяву українською

мовою, що складається за формою, затвердженою Мінекономіки. Заяву підписує автор чи особа, яка має авторське право. Заяву від імені юридичної особи підписує особа, яка має на це повноваження. Підпис складається з повного найменування посади особи, яка підписує заяву, особистого підпису, ініціалів, прізвища, дати та скріплюється печаткою. У разі якщо твір створено у співавторстві, у заяві зазначають прізвище, ім'я та по батькові кожного автора. Відносини співавторів визначають в укладеній між ними угоді. Право на підписання документів, що подаються до Мінекономіки, може бути надано одному зі співавторів за наявності відповідної довіреності від інших співавторів; 2) примірник твору (оприлюднений чи неоприлюднений) у матеріальній формі. Примірник твору подається у матеріальній формі, що залежить від того, щодо якого об'єкта авторського права подано заявку на реєстрацію. Зокрема, літературні письмові твори (оприлюднені чи неоприлюднені) подають у друкованому вигляді мовою оригіналу на паперовому або електронному носії; комп'ютерні програми — у вигляді вихідного тексту (фрагментів вихідного тексту) програми в обсязі, необхідному для її ідентифікації. Заявник самостійно вирішує, які фрагменти вихідного тексту комп'ютерної програми передати на зберігання, та має право вилучати з поданих фрагментів вихідного тексту місця, котрі, на його думку, не слід висвітлювати; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською й іншими мовами українських та іноземних аудіовізуальних творів — у друкованому вигляді мовою оригіналу на паперовому чи електронному носії або у вигляді звукозапису; похідні твори, збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добором, координацією чи впорядкуванням змісту без порушення авторського права на твори, що входять до них як складові частини вищезазначених форм; бази даних — у формі, визначеній для подання відповідного об'єкта авторського права, що є складовою частиною бази даних; 3) документ, що свідчить про факт і дату оприлюднення твору; 4) документ про сплату збору за підготовку до реєстрації авторського права на твір або копія документа, що підтверджує право на звільнення від сплати збору; 5) документ про сплату державного мита за видачу свідоцтва або копія документа, що підтверджує право на звільнення від сплати мита за видачу свідоцтва. Зазначений документ подається до Мінекономіки після одержання заявником рішення про реєстрацію авторського права на твір; 6) довіреність, оформлену в установленому порядку, якщо заявку від імені автора подає довірена особа, або копію довіреності, засвідченої відповідно до законодавства; 7) документ, що засвідчує перехід у спадщину майнового права автора (якщо заявка подається спадкоємцем автора); 8) інші документи. Такими додатковими документами є: настанова щодо використання програми — додається до заяви на реєстрацію авторського права на комп'ютерну програму; настанова щодо

використання бази даних та опис структури бази даних — додається до заяви на реєстрацію авторського права на базу даних.

Правову охорону комп'ютерних програм і баз даних (збірок даних чи інших матеріалів) передбачено Договором Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) про авторське право, ухваленим Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 р. [8]. Наша держава приєдналася до нього відповідно до Закону України "Про приєднання України до Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право" від 20 вересня 2001 р. № 2733-III [9]. Згідно з Договором ВОІВ про авторське право, охорона авторських прав поширюється на компіляції даних або іншу інформацію в будь-якій формі, що за підбором і розміщенням змісту є результатом інтелектуальної творчості, охороняється як така. Зі свого боку, така охорона не поширюється на самі дані чи інформацію й не обмежує будь-яке авторське право, що стосується самих даних чи інформації, які містяться в компіляції. Автори літературних та художніх творів користуються виключним правом дозволяти розповсюдження серед широкої публіки оригіналу та примірників власних творів шляхом продажу чи іншої передачі права власності.

У Директиві 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Про правовий захист баз даних" від 11 березня 1996 р. під базою даних розуміють зібрання незалежних творів, даних чи інших матеріалів, котрі систематично чи методично впорядковані й доступні індивідуально за допомогою електронних та інших засобів [10]. Поняття "база даних" охоплює літературні, художні, музичні чи інші зібрання творів або зібрання інших матеріалів, як-от тексти, звуки, образи, цифри, факти та дані; враховуючи, що воно має визначати зібрання незалежних робіт, даних чи інших матеріалів, котрі систематично або методично впорядковані й до яких може бути отримано окремий доступ; з огляду на те, що це означає, що записи або аудіовізуальні, кінематографічні чи музичні твори як такі не входять до сфери дії цієї Директиви (п. 17 Директиви 96/9/ЄС). Для визначення того, чи підпадає база даних під захист авторського права, не повинен використовуватися жодний інший критерій, окрім оригінальності в сенсі інтелектуального творіння автора й, зокрема, не повинні застосовуватися жодні естетичні чи якісні критерії (п. 16 Директиви 96/9/ЄС).

Національне законодавство також розкриває категорію "база даних". У Законі України "Про авторське право і суміжні права" в редакції від 11 липня 2001 р. [2] та в Законі України "Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних" від 23 березня 2000 р. № 1587-III [11] зазначено, що база даних (компіляція даних) — це сукупність творів, даних або будь-якої іншої незалежної інформації у довільній формі, в тому числі — електронній, підбір і розташування складових частин якої та її упорядкування є результатом творчої праці, й складові частини якої доступні індивідуально та можуть бути знайдені за

допомогою спеціальної пошукової системи на основі електронних (комп'ютера) чи інших засобів.

Створення сучасних бібліотечних ресурсів пов'язано з низкою питань, розв'язання яких не завжди відбувається однозначно. Велику кількість об'єктів права інтелектуальної власності створюють бібліотечні працівники в порядку виконання трудових обов'язків, і, як наслідок, такі об'єкти дістають статус "службових творів". Наявність чітких критеріїв у визначенні службового твору дасть змогу уникнути непорозуміння між адміністрацією та працівниками бібліотек. Виходячи із законодавчого визначення, службовим твором вважається твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору (контракту) між ним і роботодавцем. Підтвердженням обов'язку працівника створити службовий твір можуть бути посадова інструкція, накази, розпорядження, службові завдання, службові записки тощо, а також внесення творів у план (якщо створення твору передбачалося затвердженим планом роботи чи було зараховано у виконання цього плану) [12]. Стаття 16 Закону України "Про авторське право і суміжні права" встановлює, що авторське особисте немайнове право на службовий твір належить його автору. Виключне майнове право на службовий твір належить роботодавцю, якщо інше не передбачено трудовим договором (контрактом) та (або) цивільно-правовим договором між автором і роботодавцем. За створення та використання службового твору автору належить авторська винагорода, розмір та порядок виплати якої визначає трудовий договір (контракт) та (або) цивільно-правовий договір між автором і роботодавцем. У частині 2 ст. 429 ЦК України "Права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору" закріплено положення, що майнові права інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, належать працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. У ч. 3 ст. 429 ЦК України визначено, що особливості здійснення майнових прав інтелектуальної власності на об'єкт, створений у зв'язку з виконанням трудового договору, можуть бути встановлені законом. З метою усунення правових колізій та можливих суперечок щодо права власності на об'єкт інтелектуальної власності, у разі реєстрації авторського права на службовий твір слід надати документ, що підтверджує створення твору в порядку виконання службових обов'язків та належність авторських майнових прав на службовий твір (договір про розподіл майнових прав на службовий твір).

Зібрані документи й заявка на державну реєстрацію подаються до Мінекономіки заявником або його довірною особою у паперовій формі особисто чи поштою. Розгляд заявки й ухвалення рішення про реєстрацію авторського права на твір здійснюється впродовж місяця від дати надходження до Мінекономіки правильно оформлених документів заявки. Під час її розгляду Мінекономіки не проводить експертизу твору й не встановлює факт виникнення авторства.

Мінекономіки може надсилати заявнику запити про надання додаткових документів, потрібних для прийняття відповідного рішення у разі виникнення сумніву щодо вірогідності інформації, що містять подані документи. У цьому разі рішення ухвалюють у двотижневий термін від дати надходження додаткових документів, але не пізніше двох місяців від дати одержання заявником запити.

Якщо заявка відповідає встановленим вимогам, приймається рішення про реєстрацію авторського права на твір, в іншому разі заявнику надсилається обґрунтований висновок про відмову в реєстрації. На підставі рішення про реєстрацію авторського права на твір та за наявності документа про сплату збору за оформлення й видачу свідоцтва, відомості про реєстрацію авторського права на твір заносяться до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір. За підготовку до державної реєстрації авторського права на твір передбачено плату для фізичних осіб — 15 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (255 грн); для юридичних осіб — 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (510 грн); за видачу свідоцтва для фізичних осіб — 0,5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (8,50 грн), для юридичних осіб — 1,5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (25,50 грн).

Датою реєстрації авторського права на твір є дата занесення відомостей про реєстрацію до Державного реєстру свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір. Видачу свідоцтва здійснює Мінекономіки в місячний строк від дати реєстрації. Свідоцтво видається безпосередньо заявнику, його довірній особі чи надсилається на адресу, зазначену в заяві.

Після здійснення реєстрації Мінекономіки публікує в офіційному бюлетені визначені в установленому порядку відомості про реєстрацію авторського права на твір. Запис містить такі відомості: номер заявки на реєстрацію авторського права на твір; дату подання заявки на реєстрацію авторського права на твір; номер реєстрації авторського права, що є номером свідоцтва; дату реєстрації авторського права на твір; дату публікації відомостей про видачу свідоцтва та номер офіційного бюлетеня; відомості про сферу творчої діяльності, до якої належить твір; об'єкт авторського права, до якого належить твір; вид і повну назву твору (скорочену, якщо така є); альтернативну назву твору (за наявності); дані про походження твору (похідний, не похідний); дані про створення твору (за службовим завданням, за договором, з власної ініціативи); прізвище, ім'я та по батькові автора (авторів) твору, дату його (їх) народження, повну поштову адресу; дані про те, як автор згадуватиметься в офіційних публікаціях Мінекономіки (під власним ім'ям, анонімно чи під псевдонімом); вихідні дані оприлюдненого твору (за наявності).

Висновки. Працівники бібліотек під час виконання трудових обов'язків створюють твори (наукові статі, монографії, посібники тощо), комп'ютерні програми, бази даних та інші бібліотечні ресурси, що можуть бути об'єктами авторського права. Первинним суб'єктом, якому належить авторське право, є автор

твору. Авторське право на твір виникає внаслідок факту його створення. Значну кількість об'єктів права інтелектуальної власності бібліотечні працівники створюють у порядку виконання трудових обов'язків, і, як наслідок, такі об'єкти отримують статус "службових творів". Авторське особисте немайнове право на службовий твір належить його автору, майнові права — працівникові, який створив цей об'єкт, та юридичній або фізичній особі, де або у якій він працює, спільно, якщо інше не встановлено договором. Для виникнення та здійснення авторського права не вимагається реєстрація твору чи будь-яке інше спеціальне його оформлення, а також виконання будь-яких інших формальностей. Суб'єкт авторського права для засвідчення авторського права на твір, факту й дати опублікування твору в будь-який час упродовж строку охорони авторського права може зареєструвати авторське право у відповідних державних реєстрах. Наявність свідоцтва про реєстрацію об'єктів авторського права надає можливість автору або особі, яка має майнові права на об'єкт авторського права, забезпе-

чити докази належності прав у разі виникнення спірних ситуацій. Свідоцтва є переконливим засобом підтвердження авторства на твір у разі його неправомірного використання іншими особами, слугують доказами в судових спорах, можуть бути складовими статутного капіталу, є необхідними елементами при укладанні угод на отримання винагороди за використання твору тощо. Під час проведення державної атестації наукових установ враховується інформація щодо кількості поданих заявок та свідоцтв про реєстрацію авторського права на твір.

Наявність сучасної системи охорони інтелектуальної власності — це вагома умова подальшого розвитку країни. В широкому масиві інформаційних потоків державна реєстрація авторського права на твір сприяє створенню надійної системи охорони права інтелектуальної власності в діяльності бібліотек, що спонукає до подальшого розвитку наукового творчого потенціалу її працівників, моральних і матеріальних інтересів, котрі виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності.

Список використаної літератури

1. *Про бібліотеки і бібліотечну справу* : закон України від 27 січня 1995 року № 32/95-ВР. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-95> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
2. *Про авторське право і суміжні права* : закон України від 23 грудня 1993 року № 3792-ХІІ; в редакції Закону України від 11 липня 2001 р. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
3. *Про затвердження Порядку проведення державної атестації наукових установ* : постанова Кабінету Міністрів України від 19 липня 2017 р. № 540. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
4. *Деякі питання державної атестації наукових установ* : наказ Міністерства освіти і науки України від 17 вересня 2018 року № 1008 (зареєстровано в Міністерстві юстиції України 28 грудня 2018 р. за № 1504/32956). — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-18> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
5. *Національна академія наук України. Методика оцінювання ефективності діяльності наукових установ Національної академії наук України* : постанова Президії НАН України від 15.03.2017 № 75, зі змінами, внесеними постановою Президії НАН України від 11.07.2018 № 241. — Режим доступу: <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-180711-241-1.pdf> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
6. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 року № 435-ІV. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
7. *Про державну реєстрацію авторського права та договорів, які стосуються права автора на твір* : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1756. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-2001-%D0%BF> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
8. *Про авторське право* : договір Всесвітньої організації інтелектуальної власності, прийнятий Дипломатичною конференцією 20 грудня 1996 року та положення Бернської конвенції (1971), на які містяться посилання у Договорі (Договір ВОІВ про авторське право) (1996). — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770?lang=uk (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
9. *Про приєднання України до Договору Всесвітньої організації інтелектуальної власності про авторське право* : закон України від 20 вересня 2001 року № 2733-ІІІ. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2733-14> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
10. *Директива 96/9/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Про правовий захист баз даних"* від 11 березня 1996 року. — Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241 (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
11. *Про розповсюдження примірників аудіовізуальних творів, фонограм, відеограм, комп'ютерних програм, баз даних* : закон України від 23 березня 2000 року № 1587—ІІІ. — Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-14> (дата звернення: 22.05.2020). — Назва з екрана.
12. *Іванова М.* Авторське право на службовий твір в умовах розвитку документно-інформаційних ресурсів бібліотек / Майя Іванова, Юрій Іванов // Вісник Книжкової палати. — 2016. — № 12. — С. 22—25. — Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001282>. — Назва з екрана.

Maiia Ivanova

Issues of state registration of intellectual property rights in the activities of libraries

The article outlines that librarians can create copyrighted works in the course of their duties. It is stated that the copyright to a work arises due to the fact of its creation; the copyright personal non-property right to the work belongs to its author, and the property right to the work, depending on the circumstances of creation may belong both to the author and, when creating official works, to the employer-library.

Emphasized that libraries have created the right to protection of intellectual property. The creation and exercise of copyright does not require registration of the work or any other special design, as well as the implementation of any other formalities. It is substantiated that the state registration of copyright will give the subjects of property rights the opportunity to provide evidence of the ownership of the rights in case of disputes. The presence of a certificate of registration of copyright is a document that certifies the right of ownership of the work and allows: to confirm this right in case of misuse; enter the object of copyright in the authorized capital of the enterprise, institution, organization; decide and prohibit the use, receive appropriate remuneration; enter into agreements on the transfer of copyright, on the disposal of copyright, license agreements.

Necessary documents for state registration of copyright to a work (application, copy of work) (published or unpublished) in material form, a document certifying the fact and date of publication of the work, in case of registration of copyright to an official work — an agreement on the distribution of property rights official work, other documents), requirements for copies of works submitted for registration, terms of consideration of applications for registration of copyright, the procedure for issuing the Certificate and its registration.

Keywords: library; intellectual property law; state registration of copyright; social communications

References

1. *Pro biblioteki i biblioteknu spravu* : zakon Ukraini vid 27 sichnya 1995 roku № 32/95-VR. (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32-95> [Accessed: 22.05.2020].
2. *Pro avtorske pravo i sumizhni prava* : zakon Ukraini vid 23 grudnya 1993 roku № 3792-XII; v redakcii Zakonu Ukraini vid 11 lipnya 2001 r. (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12> [Accessed: 22.05.2020].
3. *Pro zatverdzhennya Poryadku provedennya derzhavnoi atestaciyi naukovih ustanov* : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 19 lipnya 2017 r. № 540. (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-2017-%D0%BF> [Accessed: 22.05.2020].
4. *Deyaki pitannya derzhavnoi atestaciyi naukovih ustanov* : nakaz Ministerstva osviti i nauki Ukraini 17 veresnya 2018 roku № 1008 (zarejestrovano v Ministerstvi yusticiyi Ukraini 28 grudnya 2018 r. za № 1504/32956). (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1504-18> [Accessed: 22.05.2020].
5. *Nacionalna akademiya nauk Ukraini. Metodika ocinyuvannya efektyvnosti diyalnosti naukovih ustanov Nacionalnoi akademiyi nauk Ukraini* : postanova Prezidiyi NAN Ukraini vid 15.03.2017 № 75, zi zminami, vnesenimi postanovoyu Prezidiyi NAN Ukraini vid 11.07.2018 № 241. (2020). Available at: <http://www.nas.gov.ua/legaltexts/DocPublic/P-180711-241-1.pdf> [Accessed: 22.05.2020].
6. *Civilnij kodeks Ukraini 16 sichnya 2003 roku № 435-IV*. (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [Accessed: 22.05.2020].
7. *Pro derzhavnu reyestraciyu avtorskogo prava ta dogovoriv, yaki stosuyutsya prava avtora na tvir* : postanova Kabinetu Ministriv Ukraini vid 27.12.2001 № 1756. (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1756-2001-%D0%BF> [Accessed: 22.05.2020].
8. *Pro avtorske pravo* : dogovir Vsesvitnoi organizaciyi intelektualnoi vlasnosti, prijnyatij Diplomatichnoyu konferenciyeyu 20 grudnya 1996 roku ta polozhennya Bernskoyi konvenciyi (1971), na yaki mistyatsya posilannya u Dogovori (Dogovir VOIV pro avtorske pravo) (1996). (2020). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_770?lang=uk [Accessed: 22.05.2020].
9. *Pro priyednannya Ukraini do Dogovoru Vsesvitnoi organizaciyi intelektualnoi vlasnosti pro avtorske pravo* : zakon Ukraini vid 20 veresnya 2001 roku № 2733-III. (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2733-14> [Accessed: 22.05.2020].
10. *Direktiva 96/9/Yes Yevropejskogo Parlamentu ta Radi "Pro pravovij zahist baz danih" vid 11 bereznya 1996 roku*. (2020). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_241 [Accessed: 22.05.2020].
11. *Pro rozpovsyudzhennya primirnikiv audiovizualnih tvoriv, fonogram, videogram, komp'yuternih program, baz danih* : zakon Ukraini vid 23 bereznya 2000 roku № 1587—III. (2020). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1587-14> [Accessed: 22.05.2020].
12. Ivanova M., Ivanov Yu. (2016). Avtorske pravo na sluzhbovij tvir v umovah rozvitku dokumentno-informacijnih resursiv bibliotek. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 12, pp. 22—25. Available at: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000001282>.

Надійшла до редакції 25 травня 2020 року

УДК 021.4-021.131

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).29-34

Тетяна Павленко,
науковий співробітник
відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
e-mail: tetana1806@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3244-7897>

Віртуальна книжкова виставка як інформаційний ресурс бібліотеки (із досвіду діяльності ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського)

Розкрито питання актуальності використання інформаційних ресурсів, їх значення як інструменту репрезентації й збереження бібліотеками культурних надбань. Висвітлено досвід діяльності Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (ДНІПБ України ім. В. О. Сухомлинського) як галузевого інформаційного центру, що передбачає забезпечення потреб сучасної аудиторії в бібліотечно-інформаційних продуктах на основі використання новітніх інформаційно-комунікаційних технологій для створення віртуальних виставок.

Розглянуто віртуальну виставку як одну з інноваційних форм роботи для надання широкого спектра можливостей суб'єктам виставкової діяльності, що сприяє розширенню сегмента користувачів освітньо-інформаційних ресурсів. Досліджено характерні риси та особливості віртуальної бібліотечної експозиції, їх моделі, серед яких виокремлено розгорнуті виставки — із розділами, цитатами, ілюстраціями, текстом, відео- та аудіоматеріалами. Наведено приклади персональних і тематичних виставок, створених фахівцями ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та розміщених на сайті установи.

З'ясовано зміст поняття "віртуальна виставка", визначено основні етапи її підготовки, методик створення за допомогою традиційних додатків Microsoft Office, програми PowerPoint, інтернет-сервісів authorSTREAM, Calameo, Prezi, PhotoReach, що дають змогу формувати експозиції безпосередньо в мережі. Розглянуто вимоги до організації віртуальних виставок у бібліотечному просторі, їх місце в системі електронних інформаційних ресурсів книгозбірні, значення як інструменту популяризації бібліотечного фонду, актуального провідника у великому потоці інформації для забезпечення інтелектуально-творчого розвитку освітян та потужного інформаційного ресурсу.

Ключові слова: віртуальні виставки; інформаційний простір; інформаційно-бібліотечні ресурси ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Постановка проблеми. Сучасні бібліотеки як вагомий складник інформаційного ресурсу країни відіграють важливу роль у науково-інформаційному забезпеченні інноваційного розвитку суспільства.

Нині змінюється філософія бібліотечної роботи, й книгозбірні дедалі частіше переходять від традиційного зберігання документів до надання доступу до них у віддаленому режимі. Такий підхід потребує нових організаційних, теоретичних, методичних і технологічних засад формування бібліотечно-інформаційних ресурсів та способів доступу до них.

Сьогодні бібліотеки мають чималий арсенал засобів для донесення інформації до користувачів, а віртуальний простір значно розширює ці можливості. З розвитком такого інформаційного ресурсу, як інтернет спостерігаємо зниження читацького інтересу до традиційних друкованих видань, а отже на часі активне впровадження в бібліотечну діяльність інноваційних форм і методів роботи.

Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017—2026 рр. визначає пріоритетні напрями її діяльності, серед яких — "науково-інформаційне забезпечення розвитку наук про освіту, педагогіку та психологію; формування системи інформаційних ресурсів Бібліотеки". Установа позиціонує себе як галузевий інформаційний центр, що передбачає створення нового соціокультурного образу книгозбірні, здатної ефективно забезпечувати потреби сучасних користувачів у бібліотечно-інформаційних продуктах і послугах на основі широкого застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій [7].

Особливу увагу фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського приділяють популяризації науково-педагогічних досягнень через активну виставкову діяльність. З використанням комп'ютерних технологій бібліотечний сервіс постійно вдосконалюється та передбачає забезпечення дистанційного доступу широкому колу користувачів, зокрема й за допомогою віртуальних виставок.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідженню онлайн-експозицій приділяли увагу Н. Збаровська [2], Л. Кудря [3], С. Савкіна [6], С. Моїсєєва [4], І. Торлін, М. Алфьоров, Л. Бабій [1], Л. Трачук [9; 10], Л. Туrowsька [11], О. Шестопалова [12] та інші.

На думку Л. Трачук, "саме віртуальна книжкова виставка є способом висвітлення інформаційних ресурсів книгозбірні, її візитною карткою, відтворенням стилю бібліотеки і творчих можливостей персоналу.

В сучасних умовах бібліотечна виставка стає активним помічником і читача, і бібліотекаря в організації читання; їй притаманні такі риси, як актуальність, динамізм, оперативність. Відсутність жорстких рамок в організації виставок сприяє розвитку творчості, збагаченню бібліотечного досвіду" [9, с. 23].

Л. Бабій аналізує основні етапи підготовки, структуру, особливості створення віртуальних експозицій, розміщених на сайті бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка [1]. А. Ржеуський, Н. Кунанець, О. Малиновський досліджують функціональні можливості безплатних вебсервісів для створення бібліотечних мультимедійних продуктів: презентацій та відеоматеріалів, що потенційно можуть використовуватися під час підготовки бібліотечних віртуальних виставок [5].

Мета статті — дослідження можливостей віртуальних виставок, зокрема бібліотечно-інформаційного ресурсу ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; розгляд основних засобів створення віртуальних виставок із питань освіти, що сприяють упровадженню досягнень науки й провідного досвіду в практику роботи освітян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одне з головних місць у структурі бібліотечно-інформаційної діяльності посідає виставкова робота. Саме книжкова експозиція є засобом розкриття інформаційних ресурсів книгозбірні, її візитівкою, що віддзеркалює стиль закладу й творчі можливості персоналу.

Книжкові виставки як напрям бібліотечно-інформаційної діяльності набули популярності лише в середині XIX ст. й мали репрезентувати найцінніші примірники з бібліотечних зібрань. У XX ст. на теренах радянського простору книжкові експозиції слугували ідеологічним інструментом, і лише в умовах незалежної України вони виконують насамперед родову інформаційну функцію, надаючи доступ до ресурсів книгозбірні.

Інформатизація бібліотечної справи на початку XXI ст. мала визначальний вплив на таку традиційну форму роботи, як виставкова діяльність, що нині доволі популярна в європейських країнах, зокрема Німеччині, та США.

За визначенням С. Моїсєєвої, "віртуальна книжкова виставка — це публічна демонстрація в мережі Інтернет за допомогою засобів вебтехнологій віртуальних образів спеціально підібраних і систематизованих творів друку та інших носіїв інформації, а також загальнодоступних електронних ресурсів, рекомендо-

ваних віддаленим користувачам бібліотеки для огляду, ознайомлення та використання. Виставка передбачає віртуальну презентацію видань, що розкриває їх зміст, а також доступ до матеріалів бібліографічного, фактографічного, енциклопедичного характеру, існуючим в електронному вигляді і доступним через Інтернет" [4, с. 43].

Отже, у фаховій літературі найпоширенішим є визначення віртуальної книжкової виставки як репрезентації книг в електронному форматі. Можливості мережевого простору дають змогу ширше використовувати додаткові види інформації: бібліографічну, фактографічну, інформаційну; ознайомлювати з певними виданнями; звернутися до інших ресурсів інтернету за визначеною темою.

Віртуальні виставки допомагають розв'язати низку проблем, котрі неможливо вирішити традиційними методами, зокрема: забезпечення збереженості документів; оперативність організації експозиції та можливість її постійного поповнення новими документами; репрезентація документів у потрібній кількості назв; необмеженість терміну експонування видань; розкриття змісту за допомогою анотації, використання документів і ресурсів, котрих бракує у фонді бібліотеки.

Головною перевагою віртуальної книжкової виставки, якщо порівнювати її з традиційною, є необмеженість у часі; можливість ознайомитися з документами у зручний для користувача момент; розмішувати, крім документів, текстову та графічну інформацію, а також відеозображення, що дає змогу повніше розкрити зміст експозиції. Найчастіше віртуальні виставки готують паралельно з традиційними.

Наразі використовують різні моделі віртуальних виставок, серед яких: виставки-презентації, виставки-листки, виставки-ілюстрації з багатим мультимедійним контентом, розгорнуті виставки — із розділами, цитатами, ілюстраціями, текстом, відео- та аудіо-матеріалами; тематичні; персональні тощо.

Завдяки застосуванню мультимедійних технологій у процесі підготовки віртуальних експозицій отримують сучасний інформаційний продукт (ресурс), що характеризується такими властивостями, як мультимедійність, інтерактивність і гіпертекстовість.

Найчастіше віртуальні виставки створюють за допомогою традиційних додатків Microsoft Office, наприклад, PowerPoint. Є також інтернет-сервіси, що допомагають сформулювати експозицію безпосередньо в мережі, як-от: authorStream (www.authorstream.com) — платформа для розміщення вебпрезентацій. Після розроблення презентації в PowerPoint бібліотекар може завантажити її в authorStream для широкого доступу, перетворивши у flash-формат (книжка, сторінки якої можна гортати) з можливістю поширення електронною поштою; Calameo (www.calameo.com) — сервіс для створення інтерактивних публікацій в інтернеті; Canva (<https://www.canva.com>) — онлайн-конструктор презентацій, що містить сотні безоплатних дизайнерських макетів і фігур; Prezi (<http://prezi.com>) — сервіс для розроблення інтерактивних презентацій. Його інструменти надають можливість "наближати" й "віддаляти" слайди, створюючи "тривимірний ефект". Ресурс використовують для підготовки виставки-пре-

зентації, невеликих оглядів тощо. Матеріал можна згорнути в одну картинку і, збільшивши певний слайд, зробити акцент на потрібному тексті, слові, зображенні; PhotoPeach (<https://photoreach.com/>) — сервіс, призначений для створення простих фотовиставок, що дає змогу завантажувати з комп'ютера або іншого сайту достатню кількість зображень обкладинок книжок та репрезентувати їх у двох варіантах: фотокарусель і слайд-шоу; SlideShare (<https://www.slideshare.net/>) — соціальний інтернет-сервіс, орієнтований на публікацію слайд-шоу в мережі [8].

Фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського створюють віртуальні виставки у програмі PowerPoint, що дає змогу розмістити їх на вебпорталі установи, попередньо перетворивши у flash-формат, а також демонструвати під час масових заходів: науково-методичних конференцій, семінарів, круглих столів, презентацій, самостійно регулюючи демонстрацію.

Підготовка виставки розпочинається з добору документів та розроблення схеми компонування матеріалу й оформлення текстів. Видання можуть бути розташовані не тільки за розділами, а й за абеткою назв, хронологією чи іншими ознаками, що спрощує організацію. Зазвичай у межах розділів застосовують хронологічний спосіб розміщення, що надає можливість експонувати найактуальніші документи. Використання електронного каталогу бібліотеки під час роботи над віртуальною виставкою сприяє оперативності, якості добору матеріалів і документів. Наступний етап — технічний: сканування ілюстрацій, підготовка текстових матеріалів та дизайнерське оформлення, зокрема кожна експозиція залежить від творчого підходу фахівця, який її готує. Насамкінець — створення слайдів, їх перегляд та усунення недоліків.

На сайті ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (https://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=exhibitions) можна ознайомитися з переліком виставок і переглянути тематичні й персональні віртуальні книжкові експозиції, присвячені науковцям-ювілярам НАПН України:

— "Володимир Іларіонович Луговий — перший віце-президент НАПН України";

— "Фахівець у галузі дидактики і методики навчання фізики" — до ювілею Олександра Івановича Ляшенка;

— "Відомий учений, педагог, організатор науки та освіти" — до ювілею Валерія Юхимовича Бикова;

— "Нелля Григорівна Ничкало — провідний учений у галузі професійної педагогіки" та інші.

Розглянемо докладніше персональну віртуальну виставку "Відомий учений, педагог, організатор науки та освіти" — до ювілею Валерія Юхимовича Бикова, доктора технічних наук, професора, дійсного члена Національної академії педагогічних наук України, заслуженого діяча науки і техніки, фахівця в галузі інформатизації освіти, моделювання, аналізу й управління соціально-економічними об'єктами та процесами, директора Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України. Експозиція репрезентує наукові дослідження в царині інформаційних технологій, створення сучасних педагогічних систем і впровадження в практику засобів навчання нового покоління, розв'язання завдань інформатизації освіти

та автоматизації управління нею (https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2020/01/Bykov_V.-2020.mp4).

Персональна виставка демонструється в режимі слайд-шоу і розпочинається з титульного слайда, що містить назви бібліотеки та виставки, відомості про її авторів, фото ювіляра. Експозиція має кілька розділів. Один із них розповідає про життєвий шлях науковця, висвітлює бібліографічні дані, основні наукові досягнення. Наступний слайд — цифрові профілі В. Бикова в Google Академії.

Автори експозиції намагалися якнайповніше використати віднайдені відомості. Окрім наукового доробку, слайди репрезентують зображувальні матеріали, що віддзеркалюють науково-педагогічну діяльність ювіляра. Створено слайди, що розкривають участь В. Бикова в міжнародних наукових заходах, розміщено фотоматеріали, котрі ілюструють такий напрям його роботи, як організація науково-практичних заходів (проведення занять та семінарів для підвищення кваліфікації вчителів, управлінців і науковців тощо).

Найцікавішим для фахівців, на нашу думку, є розділ виставки "Наукові праці В. Ю. Бикова". Слайди містять візуальний контент (обкладинки документів), бібліографічні дані (бібліографічний запис) праць ученого, зазначено місце зберігання документа. Більшість матеріалів, продемонстрованих на виставці, наявні у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Окремі розділи присвячено статтям В. Бикова в електронному фаховому виданні, статистиці завантажень його публікацій з Електронної бібліотеки НАПН України; науковій школі, зокрема підготовці аспірантів і докторантів. Також висвітлено його діяльність як наукового редактора, члена багатьох редколегій і координаційних рад, головного редактора електронного періодичного видання, що індексується у Web of Science.

Варта уваги тематична віртуальна виставка до Всеукраїнського фестивалю науки "Учені Національної академії педагогічних наук України — вітчизняній науці" (<https://dnpb.gov.ua/ua/?news=24073>). Репрезентовано документи, що розкривають участь НАПН України в методологічному забезпеченні розвитку освіти, її законодавчу й нормативну бази, висвітлюють основні завдання Академії, пріоритетні напрями наукових досліджень на 2018—2022 рр., ознайомлюють із Програмою спільної діяльності НАН України і НАПН України.

Наведено низку документів, що підсумовують роботу НАПН України за 2017—2019 рр.: "Звіти про діяльність Національної академії педагогічних наук України", інформаційні довідники: "Національна академія педагогічних наук України", "Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні", "Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні":

актуальні проблеми теорії і практики", "Наукові розробки Національної Академії педагогічних наук України", наукову продукцію. Для створення виставки використано документи з фонду бібліотеки та електронного ресурсу, до кожного з них є гіперпосилання. Також репрезентовано "Вісник Національної академії педагогічних наук України" (засновано 2019 р.) — нове електронне наукове періодичне видання відкритого доступу для ознайомлення фахівців і громадськості з діяльністю НАПН, її наукових колективів та вчених. Усі розділи доповнено гіперпосиланнями на електронний ресурс. Експозицію ілюструє широка добірка світлин із науково-практичної конференції "Учені НАПН України — українським вчителям".

Не менш цікавою є віртуальна виставка "STEM-освіта: світовий освітній тренд", що суттєво відрізняється від інших експозицій і побудована тільки на електронних ресурсах (<https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=24072>). Виставка складається з двох частин: "STEM-освіта: зарубіжний досвід та впровадження в Україні" й "STEM-освіта — дієвий інструмент Нової української школи" — і пропонує матеріали, що висвітлюють теоретичні аспекти й практичний досвід впровадження STEM-освіти в Україні та за кордоном. Окрім того, подано інформацію про проведені освітні заходи, спрямовані на популяризацію STEM-навчання: конференції, конкурси, турніри, фестивалі тощо.

Заслуговує на увагу тематична віртуальна книжкова виставка "Дитяче читання: сучасні підходи і можливості" (<https://dnpb.gov.ua/ua/?exhibitions=міжнародний-день-дитячої-книги>) до Міжнародного дня дитячої книги. Її родзинка — музичний супровід і цікавий візуальний ряд. Виставка має три розділи: "Дитина-читач в контексті часу"; "Роль книжки в становленні особистості"; "Формування інтересу до читання". Всі джерела мають стислі анотації.

Висновки. Створення й подальше вдосконалення дистанційних сервісів, до яких належать і віртуальні виставки, є найперспективнішим напрямом розвитку ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Мережеві експозиції забезпечують користувачів ілюстрованою біографічною та фактографічною інформацією, присвяченою певним особам чи темам. Мобільна й змістовна віртуальна виставка є провідником у великому потоці інформації, дає бібліотеці змогу розв'язувати першочергові завдання для забезпечення інтелектуально-творчого розвитку освітян, досліджень НАПН України, позиціонувати себе в мережі й залучати нових користувачів, підвищувати авторитет та імідж. Віртуальні експозиції стають невіддільним складником виставкової діяльності бібліотечної установи та одночасно потужним інформаційним ресурсом.

Список використаної літератури

1. Бабій Л. М. Віртуальна книжкова виставка: нова форма інформаційних ресурсів бібліотеки / Л. М. Бабій // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка ; редкол.: С. А. Копилов, В. С. Прокопчук, П. С. Атаманчук [та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2015. — С. 272—276. — (Бібліотекознавство. Книгознавство ; вип. 4).
2. Збаровская Н. В. Выставочная деятельность публичных библиотек / Н. В. Збаровская ; [отв. ред. Т. Захарчук]. — Санкт-Петербург : Профессия, 2004. — 224 с. — Режим доступа: <https://lib.lsept.ru/2006/13/7.htm> (дата обращения: 18.05.2020). — Загл. с экрана.

3. Кудря Л. Віртуальна книжкова виставка — нова форма популяризації документів / Л. Кудря // Бібл. планета. — 2009. — № 1. — С. 37. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2009_1_14 (дата звернення: 18.05.2020). — Назва з екрана.
4. Моїсєєва С. Віртуальна книжкова виставка в бібліотеці / Світлана Моїсєєва // Шкіл. бібл.-інформ. центр. — 2013. — № 8. — С. 22—26.
5. Ржеуський А. Безкоштовні веб-сервіси для створення бібліотечних мультимедійних продуктів: порівняльний аналіз / Антоній Ржеуський, Наталія Кунанець, Остап Малиновський // Бібл. вісн. — 2017. — № 1. — С. 17—26. — Бібліогр.: 8 назв. — Текст статті представлено також в інтернеті: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_1_5.
6. Савкіна С. В. Электронная книжная выставка как библиографический продукт. — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnaya-knizhnaya-vystavka-kak-bibliograficheskiy-produkt> (дата обращения: 18.05.2020). — Загл. с экрана.
7. Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017—2026 роки / Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського; [авт. Березівська Л. Д., Зозуля С. М., Страйгородська Л. І.]; за заг. ред. Л. Д. Березівської. — Київ, 2017. — 29 с.
8. Сучасна шкільна бібліотека: організація роботи : практич. посіб. / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського; [авт. кол.: Л. М. Бондар, Т. В. Добко, І. Г. Лобановська, О. Є. Матвійчук, І. І. Хемчян та ін.; наук. ред.: Т. В. Добко, О. Є. Матвійчук, І. Г. Лобановська, І. І. Хемчян]. — Київ, 2019. — 359 с. — (Серія "На допомогу професійній самоосвіті працівників освітянських бібліотек"; вип. 21).
9. Трачук Л. Веб-технології в технологічному процесі обслуговування користувачів бібліотек / Людмила Трачук // Вісник Книжкової палати. — 2016. — № 2. — С. 23—26.
10. Трачук Л. Віртуальна виставка: нова послуга бібліотек / Людмила Трачук // Вісник Книжкової палати. — 2007. — № 11. — С. 36—38.
11. Туровська Л. Електронна виставка як комунікаційна модель діяльності наукової бібліотеки / Леся Туровська, Інесса Смоляр // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 3. — С. 29—31. — Режим доступу: https://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=exhibitions (дата звернення: 18.05.2020). — Назва з екрана.
12. Шестопалова О. В. Віртуальна виставка як сучасна форма бібліотечного обслуговування (з досвіду роботи бібліотеки Криворізького державного педагогічного університету) / О. В. Шестопалова // Бібліотека університету на новому етапі розвитку соціальних комунікацій : матеріали III Міжнар. наук.-практик. конф., 1—2 груд. 2016 р. — Дніпро, 2016. — С. 315—320.

Tatiana Pavlenko

Virtual book exhibition as an information resource of the library (from the experience of the V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine)

The question of the relevance of the use of information resources, their importance as a tool for presentation and preservation of cultural heritage by libraries and new relevant publications is revealed. The experience of the V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as a branch information center, which provides for the modern needs of users in library and information products based on the widespread use of the latest information and communication technologies to create virtual exhibitions. Virtual exhibition is considered as one of the innovative forms of library work to provide a wide range of opportunities for exhibitors, which allows to significantly expand the audience of users of educational and information resources. The characteristic features and peculiarities of the virtual library exhibition, their models are studied, among which attention is paid to the expanded exhibitions — with sections, quotations, illustrations, text, video and audio materials. Examples of personal and thematic exhibitions created by the specialists of the V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine and posted on the library's website are given. The content of the concept of "virtual exhibition" is clarified, the main stages of its preparation, methods of creation using traditional Microsoft Office applications, PowerPoint, Internet services authorSTREAM, Calameo, Prezi, PhotoPeach, which allow you to create them directly on the network. The requirements for the organization of virtual exhibitions in the library space, their place in the system of electronic information resources of the library, the importance of the virtual exhibition as a tool to promote the library fund, a current leader in a large flow of information to ensure intellectual and creative development of educators and a powerful library information resource.

Keywords: virtual exhibitions; information space; information and library resources of the V. O. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

References

1. Babij L. M. (2015). Virtualna knizhkova vistavka: nova forma informacijnih resursiv biblioteki. *Naukovi praci Kam'yanec-Podil'skogo nacionalnogo universitetu im. I. Ogiyenko*. Kam'yanec-Podil'skij: Kam'yanec-Podil'skij nac. un-t im. I. Ogiyenko, pp. 272—276.
2. Zbarovskaya N. V. (2004). *Vystavochnaya deyatel'nost' publicnyh bibliotek*. Sankt-Peterburg: Professiya. Available at: <https://lib.lsept.ru/2006/13/7.htm>.
3. Kudrya L. (2009). Virtualna knizhkova vistavka — nova forma populyarizaciyi dokumentiv. *Bibl. planeta*, 1, p. 37. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bp_2009_1_14.
4. Moisyeyeva S. (2013). Virtualna knizhkova vistavka v biblioteci. *Shkil. bibl.-inform. centr*, 8, pp. 22—26.
5. Rzhenskij A., Kunanec N., Malinovskij O. (2017). Bezkoshtovni veb-servis dlya stvorenniya biblioteknih multimedijnih produktiv: porivnyal'nij analiz. *Bibl. visn*, 1, pp. 17—26.
6. Savkina S. V. (2020). *Elektronnaya knizhnaya vystavka kak bibliograficheskiy produkt*. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/elektronnaya-knizhnaya-vystavka-kak-bibliograficheskiy-produkt>.
7. Berезiv'ska L. D., Zozulya S. M., Strajgorodska L. I. (2017). *Strategiya rozvitku Derzhavnoyi naukovo-pedagogichnoyi biblioteki Ukrayini imeni V. O. Sukhomlynskogo na 2017—2026 roki*. Kyiv, 2017.
8. Bondar L. M., Dobko T. V., Lobanovska I. G., Matvijchuk O. Ye., Hemchyan I. I. ta in. (2019). *Suchasna shkilna biblioteka: organizaciya roboti: prakt. posib*. Kyiv.

9. Trachuk L. (2016). Veb-tehnologiyi v tehnologichnomu procesi obslugovuvannya koristuvachiv bibliotek. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 2, pp. 23—26.
10. Trachuk L. (2007). Virtualna vistavka: nova posluga bibliotek. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 11, pp. 36—38.
11. Turovska L., Smolyar I. (2015). Elektronna vistavka yak komunikacijna model diyalnosti naukovoji biblioteki. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 3, pp. 29—31. Available at: https://dnpp.gov.ua/ua/?post_type=exhibitions.
12. Shestopalova O. V. (2016). Virtualna vistavka yak suchasna forma bibliotechnogo obslugovuvannya (z dosvidu roboti biblioteki Krivorizkogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu). *Biblioteka universitetu na novomu etapi rozvitku socialnih komunikacij : materiali III Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 1—2 grud. 2016 r. Dnipro*, pp. 315—320.

Надійшла до редакції 1 червня 2020 року

УДК 378.2:[378.6:008](477.54-25)ХДАК
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).34-38

Василь Шейко,

доктор історичних наук, професор, ректор ХДАК,
дійсний член Національної академії мистецтв України,
заслужений діяч мистецтв України,
e-mail: rector-2@ic.ac.kharkov.ua

Наталія Кушнарєнко,

доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи ХДАК,
заслужений працівник культури України,
e-mail: nataliyanikush@gmail.com

Концептосфера підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у Харківській державній академії культури

У статті висвітлено особливості концептосфери — упорядкованої системи концептів (складників) науково-дослідної діяльності ХДАК, що забезпечує якісну підготовку наукових і науково-педагогічних працівників.

Докладно розглянуто головні концепти діяльності ХДАК, до яких належать: студентське науково-творче товариство; аспірантура; докторантура; дві спеціалізовані вчені ради із захисту докторських (кандидатських) дисертацій з унікальних наукових галузей "Культурологія" та "Соціальні комунікації"; два фахові збірники наукових праць — "Культура України" та "Вісник Харківської державної академії культури"; кілька престижних щорічних міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-теоретичних конференцій.

Зауважено, що наукова діяльність ХДАК забезпечує фундаменталізацію освітньої підготовки та універсалізацію навчання через інтеграцію науки й освіти, сприяє науковій асекурації освітнього процесу й інноваційної моделі розвитку культури та мистецтва України, формуванню наукових шкіл. Визнано, що тільки через розвиток науки та її інтеграцію з освітнім процесом можна досягти нової якості навчання та забезпечити його інноваційний складник. Розглянуто аспекти системної організації підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у ХДАК.

Наголошено, що Академія докладає чимало зусиль для репродукування й нарощування наукового потенціалу, його ефективного використання, формування та розвитку власних наукових шкіл, залучення до наукової роботи талановитої молоді й створення найсприятливіших умов для її творчого зростання. Сучасна практика ХДАК полягає у відстеженні й прийомі до аспірантури й докторантури обдарованої молоді, здатної забезпечити інтелектуальний генофонд України, підтримати та примножити здобутки вітчизняної наукової школи.

Ключові слова: ХДАК; концептосфера; науково-педагогічні кадри; вчена рада; аспірантура; докторантура; наукові школи

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві та суспільстві знань особливого значення набувають наука та її носії — інтелектуальна еліта, здатна продукувати нове наукове знання, успішно реалізувати наукові здобутки в усіх сферах людської діяльності. Сучасні вітчизняні заклади вищої освіти (ЗВО) дедалі більше набувають ознак наукових установ, трансформуються в науково-освітні інституції, провідні осередки розвитку галузевої науки відповідного профілю, де зароджуються, формуються й успішно функціонують наукові школи, продукуються нові ідеї та наукові знання, що витримують першу апробацію в студентській аудиторії, набувають поширення на регіональному, національному та світовому рівнях. Науково-дослідна діяльність стає одним із пріоритетних напрямів функціонування сучасного українського вишу [10].

Харківська державна академія культури (ХДАК) — заклад вищої освіти, знаний своїми науковими здо-

бутками не лише в Україні, а й в інших країнах світу. Висока наукова результативність Академії відома широкій науковій спільноті, регулярно висвітлюється на сторінках монографічних видань і шпальтах провідних періодичних видань [1—11].

ХДАК — перший і впродовж тривалого часу єдиний на теренах України заклад вищої освіти культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного спрямувань, який понад 90 років посідає лідерські позиції в підготовці якісних фахівців (бакалаврів, магістрів, докторів філософії), а також наукових і науково-педагогічних працівників (докторів та кандидатів наук) означеного профілю. Цей факт визнано не лише у вітчизняному, а й у світовому науковому просторі.

Мета статті — висвітлити особливості концептосфери — упорядкованої системи концептів (складників) науково-дослідної діяльності ХДАК, що забезпечує якісну підготовку наукових і науково-педагогічних працівників.

Виклад основного матеріалу дослідження. До головних концептів наукової діяльності ХДАК належать: студентське науково-творче товариство; аспірантура; докторантура; дві спеціалізовані вчені ради із захисту докторських (кандидатських) дисертацій з унікальних наукових галузей — "Культурологія" та "Соціальні комунікації"; два фахові збірники наукових праць — "Культура України" та "Вісник Харківської державної академії культури"; кілька престижних щорічних міжнародних і всеукраїнських наукових та науково-теоретичних конференцій тощо. Нині науковий ценз науково-педагогічного складу ХДАК становить понад 75%, що є одним з основних показників якості системи підготовки наукових кадрів. Сьогодні ХДАК має один із найпотужніших в Україні науковий потенціал із культурології, мистецтвознавства та соціальних комунікацій. У 2020 р. на штатних посадах працюють 58 докторів наук, професорів, 130 кандидатів наук, доцентів і 1 дійсний член Національної академії мистецтв України, 30 викладачів мають державні почесні звання: 3 народні артисти України; 8 заслужених діячів мистецтв України; 9 заслужених артистів України; 7 заслужених працівників культури України; 2 заслужені журналісти України; 1 заслужений художник України.

Витоки підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у ХДАК сягають 30-х рр. ХХ ст. Зважаючи на гостру потребу в наукових фахівцях бібліотечного профілю, восени 1931 р., тоді ще у Всеукраїнському інституті комуністичної освіти (ВУКО) було створено першу в Україні аспірантуру при кафедрі бібліотечного мистецтва. Наказом Наркомосу УРСР від 7 грудня 1938 р. "Про бібліотечно-аспірантуру" в Українському бібліотечному інституті (УБІ) поновлено аспірантуру з наукової спеціальності "Бібліотечне мистецтво", а в Книжковій палаті УРСР у Харкові — зі спеціальності "Бібліографія" (по три особи).

Від кінця 1980 — початку 1990-х рр. керівництво ХДАК серед основних стратегічних напрямів розвитку ЗВО обрало підготовку наукових і науково-педагогічних кадрів на власній базі. У 1994 р. було відкрито аспірантуру, а 1995 р. — докторантуру, взято курс на зростання наукового цензу штатних науково-педагогічних кадрів Академії як важливого чинника якісної підготовки фахівців і науковців нової генерації культурологічно-мистецького та бібліотечно-інформаційного профілів.

Увага до наукової діяльності у ХДАК не випадкова, позаяк вона забезпечує фундаменталізацію освітньої підготовки та універсалізацію навчання через інтеграцію науки й освіти, сприяє науковій асекурації освітнього процесу й інноваційної моделі розвитку культури та мистецтва України, формуванню наукових шкіл. Визнано, що тільки через розвиток науки та її інтеграцію з освітнім процесом можна досягти нової якості освіти й забезпечити її інноваційний складник. Якісний розвиток науки та освіти, їх поєднання перетворюються на стратегічний резерв держави, суспільства й культури, стають найсприятливішим фактором інтеграції в європейську та світову

науково-освітню спільноту. Ефективна підготовка наукових кадрів та їх конкурентоспроможність — запорука прискорення цих процесів.

Початком системної організації підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів у ХДАК можна вважати липень 1994 р. Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти України (протокол № 4 від 21 липня 1994 р.) у Харківському державному інституті культури (ХДІК) відкрито аспірантуру зі спеціальностей: 05.25.03 "Бібліотечне мистецтво та бібліографія"; 05.25.05 "Інформаційні системи і процеси"; 17.00.07 "Музеєзнавство, консервація, реставрація і зберігання художніх цінностей"; 17.00.08 "Теорія та історія культури".

Згодом, відповідно до рішення Міністерства освіти України (лист № 10-2/37 від 5 жовтня 1994 р.), у ХДІК відкрито аспірантуру з таких спеціальностей: 08.01.04 "Економічна історія та історія економічної думки"; 13.00.03 "Соціальна педагогіка".

У 1994/1995 н. р. у ХДІК проведено перший набір до аспірантури з означених спеціальностей — 7 осіб, у 1995/1996 н. р. — уже 19 осіб.

За клопотанням ХДІК, рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти України (протокол № 10/1-3 від 23 лютого 1995 р.) у Харківському державному інституті культури відкрито докторантуру із трьох спеціальностей: 05.25.03 "Бібліотечне мистецтво і бібліографія"; 05.25.05 "Інформаційні системи і процеси"; 17.00.08 "Теорія та історія культури".

Згідно з розпорядженням Міністерства культури України (лист від 12 квітня 1995 р.) перший прийом у докторантуру ХДІК здійснено в листопаді 1996 р.

У липні 1994 р. у ХДІК відкрито відділ аспірантури. У різні роки його очолювали: Л. Курило (1994—2004), Н. Карсаєвська (2005—2009), Ю. Бондаренко (2009—2018), Ю. Заклінська — від липня 2018 р.

У закладі також функціонувала система підготовки кандидатських дисертацій через інституцію здобувачів наукових ступенів (11 осіб). Наукове керівництво здійснювали досвідчені фахівці — доктори й кандидати наук.

Тематика дисертацій відображала актуальні проблеми збереження та розвитку культури України. Особливу увагу було приділено розробленню проблематики, пов'язаної з новими напрямками підготовки фахівців, використанням сучасних інформаційних технологій у бібліотечній та інформаційній системах. З огляду на прикладний характер більшості дисертаційних робіт налагоджувалися тісні контакти з бібліотеками, музеями, інформаційними центрами, клубними установами, іншими закладами соціокультурної сфери. На факультеті культурології створено соціологічну лабораторію з вивчення проблем розвитку соціокультурної діяльності; на факультеті бібліотечного мистецтва та інформатики — науково-дослідну лабораторію з вивчення проблем сучасних бібліотечно-інформаційних технологій.

На початку ХХІ ст. у ХДАК значно розширено номенклатуру наукових спеціальностей в аспірантурі й докторантурі. Набір в аспірантуру здійснюється за

вісьмома науковими спеціальностями: 26.00.01 "Теорія та історія культури (культурологія, історичні науки, філософські науки, мистецтвознавство)"; 27.00.02 "Документознавство, архівознавство", 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство (соціальні комунікації)"; 08.00.01 "Економічна теорія та історія економічної думки"; 13.00.05 "Соціальна педагогіка"; 26.00.05 "Музеєзнавство. Пам'яткознавство (історичні науки, мистецтвознавство)"; 17.00.02 "Театральне мистецтво (мистецтвознавство)"; 17.00.03 "Музичне мистецтво (мистецтвознавство)". Від 2016 р. ХДАК здійснює підготовку докторів філософії на третьому (освітньо-науковому) рівні та докторів наук із чотирьох наукових галузей і спеціальностей: галузь знань 03 "Гуманітарні науки" за спеціальністю 034 "Культурологія"; галузь знань 02 "Культура і мистецтво" за спеціальностями 029 "Інформаційна, бібліотечна та архівна справа" і 025 "Музичне мистецтво"; галузь знань 23 "Соціальна робота" за спеціальністю 231 "Соціальна робота".

Набір у докторантуру відбувається з чотирьох наукових спеціальностей: 26.00.01 "Теорія та історія культури"; 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство"; 17.00.03 "Музичне мистецтво".

Загалом за роки існування аспірантури й докторантури ХДАК у них навчалось понад 500 аспірантів і 60 докторантів, 85% яких захистили кандидатські та докторські дисертації. Лише за останні п'ять років підвищили кваліфікацію 122 аспіранти (зокрема, 28 іноземних громадян) та 16 докторантів, суттєво посиливши науковий потенціал України.

На початку 1990-х рр. у ХДІК створено перші спеціалізовані вчені ради із захисту кандидатських і докторських дисертацій, що стало вагомою організаційною підтримкою підготовки наукових і науково-педагогічних фахівців.

Наказом ВАК України № 111 від 13 квітня 1994 р. затверджено першу спеціалізовану вчену раду Д.02.21.01, якій дозволено проводити захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук із мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.01 "Теорія та історія культури". Раду очолив Г. Чернявський, завідувач кафедри історії та музеології ХДІК, доктор історичних наук, професор. Заступником голови ради став В. Айзенштадт, завідувач кафедри мовної майстерності ХДІК, доктор мистецтвознавства, професор. До складу ради входять 12 фахівців — доктори мистецтвознавства (8 осіб), доктори історичних та філософських наук (4 особи) з Харкова (9 осіб), Києва (2 особи), Одеси (1 особа). Наказом ВАК України № 37 від 18 січня 1996 р. склад ради перезатверджено. Захист першої докторської дисертації відбувся у червні 1996 р. (доцент ХДІК І. Зборовець).

Наказом ВАК України № 237 від 4 липня 1994 р. у ХДІК затверджено другу спеціалізовану вчену раду Д.02.21.02, якій дозволено проводити захисти дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора технічних наук зі спеціальності 05.25.05 "Інформаційні системи і процеси". Раду очолив Г. Асєєв — завідувач кафедри

інформаційних процесів і систем ХДІК, доктор технічних наук. Заступником голови призначено А. Ашєрова — завідувача кафедри інформатики та обчислюваної техніки Харківського індустріально-педагогічного інституту, доктора технічних наук. До складу ради входили доктори наук, фахівці з інформатики. Проведено захисти двох докторських дисертацій (Н. Шаронова, А. Нефьодов).

Від жовтня 1995 р. ця спеціалізована вчена рада переатестована у ВАК України. У трансформованому вигляді вона охоплює дві спеціальності: 05.25.05 "Системи інформації та обладнання архівів, бібліотек та музеїв (технічні науки)" та 07.00.08 "Книгознавство, бібліотекознавство і бібліографознавство (історичні та педагогічні науки)".

Упродовж наступних років склад спецрад Харківської державної академії культури коригувався, вдосконалювалась їхня діяльність.

Нині в ХДАК функціонують дві спеціалізовані вчені ради. Відповідно до наказу МОН України № 1643 від 28 грудня 2019 р., діє спецрада Д 64.807.01 із правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) культурології та мистецтвознавства за спеціальностями 26.00.01 "Теорія та історія культури" і 26.00.04 "Українська культура". Її очолює М. Дяченко, доктор філософських наук, професор ХДАК. Його заступники: З. Алфьорова, доктор мистецтвознавства, професор ХДАК; А. Щєдрін, доктор культурології, професор ХДАК. Двадцять членів ради — провідні вчені ХДАК та інших регіонів України, доктори культурології або мистецтвознавства.

Наказом МОН України № 1413 від 24 жовтня 2017 р. затверджено спецраду із правом захисту докторських (кандидатських) дисертацій наукового напрямку "Соціальні комунікації" за спеціальністю 27.00.03 "Книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство". Спецраду очолює Г. Шемяєва, доктор наук із соціальних комунікацій, професор ХДАК; заступники голови: І. Давидова, доктор наук із соціальних комунікацій, професор ХДАК; А. Соляник, доктор педагогічних наук, професор ХДАК; учений секретар В. Маркова, доктор наук із соціальних комунікацій, професор ХДАК. Одинадцять членів спецради — провідні вчені ХДАК та інших ЗВО України.

Упродовж 26 років спецради ХДАК підготували 44 доктори і 187 кандидатів культурології, мистецтвознавства, соціальних комунікацій. Більшість докторських дисертацій стали знаковими для розвитку сучасної культурології, мистецтвознавства, книгознавства, бібліотекознавства та бібліографознавства.

Нині серед викладачів ХДАК — 58 докторів наук, професорів — провідних учених закладу, котрі заснували й очолили власні наукові школи. Це безперечні лідери з підготовки науково-педагогічних кадрів: В. Шейко — ректор ХДАК, доктор історичних наук, професор, академік Національної академії мистецтв України, а також доктори наук, професори: М. Дяченко, Н. Кушнарєнко, Л. Філіпова, А. Соляник, І. Польська, О. Рощенко, І. Давидова та багато інших.

Учені ХДАК упродовж 2002—2010 рр. успішно реалізували інноваційний проєкт щодо введення в Україні нових наукових галузей — "Культурологія" та "Соціальні комунікації", що суттєво збільшило можливості підготовки кандидатів і докторів наук культурології, мистецтвознавства та соціальних комунікацій. Вони плідно студіюють дві фундаментальні науково-дослідні роботи (НДР): "Вітчизняна та світова культура: історико-теоретичні аспекти" (науковий керівник — В. Шейко) та "Документально-комунікаційні структури суспільства: інноваційні стратегії розвитку" (науковий керівник — А. Соляник).

В Академії виходять друком два збірники наукових праць — "Культура України" та "Вісник Харківської державної академії культури", внесені до Переліку наукових фахових видань України; щороку проводяться численні міжнародні та всеукраїнські наукові конференції: "Культурологія та соціальні комунікації: інноваційні стратегії розвитку", "Культура та інформаційне суспільство XXI століття", "Герменевтика в науках про дух", "Туризм і глобальні проблеми сучасності" тощо. За останнє п'ятиріччя викладачі ХДАК захистили 20 докторських і понад 30 кандидатських дисертацій, опублікували 50 монографій, 1,5 тис. наукових статей, 35 наукових збірок, понад 70 підручників і навчальних посібників.

Багаторічний досвід ХДАК із підготовки наукових та науково-педагогічних працівників свідчить і про негативні тенденції: статус ученого знизився, спостерігається значне падіння престижу наукової діяльності серед молоді. Майбутні фінансові й матеріально-технічні дивіденди від результатів їхньої плідної наукової роботи є незначними порівняно з іншими видами діяльності, що значно відбивається на праг-

ненні молодого покоління навчатися в аспірантурі, а згодом і в докторантурі, дослідженні обраної проблематики. Про навчання в аспірантурі та докторантурі мріють одиниці, маючи для цього об'єктивні й суб'єктивні підстави. Саме тому ХДАК обрала таку дієву практику: відстеження та прийом до аспірантури й докторантури обдарованої молоді, здатної забезпечити інтелектуальний генофонд України, підтримати та примножити здобутки вітчизняної наукової школи. Їх "вирощування" здійснюється ще зі студентської лави, оскільки підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів в Україні має ексклюзивний характер, як і в усьому світі.

Висновки. На всіх етапах розвитку ХДАК наукові дослідження та підготовка науково-педагогічних кадрів завжди були й залишаються пріоритетними напрямками діяльності, що визначають її науково-дослідний потенціал та імідж. Докладається чимало зусиль до репродукування й нарощування наукового потенціалу, його ефективного використання, формування та розвитку власних наукових шкіл, залучення до наукової роботи талановитої молоді й створення найсприятливіших умов для її творчого зростання.

Сприйняття ідей попередників, продуктивна творча діяльність нового покоління молодих учених — студентів, аспірантів, докторантів, науково-педагогічних кадрів — це запорука життєздатності наукових шкіл культурології, мистецтвознавства, соціальних комунікацій, інших наукових галузей і напрямів, якісними ознаками яких є збереження та розвиток найкращих традицій їх фундаторів, спадкоємність наукових ідей, базових напрямів досліджень, постійне прагнення до осмислення та ефективного розв'язання сучасних проблем наукової сфери.

Список використаної літератури

1. Литвинова Л. В. Розвиток книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства: бібліометричний аналіз авторефератів (1994—2012). — Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/item/0008663>. — Назва з екрана.
2. Новальська Т. В. Основні напрями творчої співпраці Харківської та Київської бібліотечних науково-освітніх шкіл / Новальська Тетяна Василівна // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2018. — № 4. — С. 6—13.
3. Онищенко О. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського як центр підготовки кадрів вищої кваліфікації та розвитку нових наукових напрямів у бібліотеці та архівних галузях в Україні (1993—2018) / Олексій Онищенко, Любов Дубровіна // Бібліотечний вісник. — 2018. — № 3 (245). — С. 3—11.
4. Харківська державна академія культури : монографія / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко та ін. — Харків : ХДАК, 2019. — 196 с.
5. Шейко В. Ідентифікація наукових шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-освітнього профілю: постановка проблеми / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 8. — С. 41—43.
6. Шейко В. Ідентифікація наукових шкіл культурологічно-мистецького та бібліотечно-освітнього профілю: постановка проблеми / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 9. — С. 43—47.
7. Шейко В. М. Наукова творчість у галузі культурології і мистецтвознавства : навч. посіб. / В. М. Шейко, Ю. П. Богущкий, Н. М. Кушнарєнко. — Харків : ХДАК, 2016. — 330 с.
8. Шейко В. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник / В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко. — 7-ме вид., стер. — Київ : Знання, 2011. — 310 с.
9. Шейко В. Підготовка науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Харківській державній академії культури / Василь Шейко, Микола Каністратенко, Наталя Кушнарєнко // Вісник Книжкової палати. — 2011. — № 6. — С. 20—23.
10. Шейко В. М. Репродуктивний підхід до підготовки науково-педагогічних кадрів у Харківській державній академії культури // Культура України : зб. наук. пр. — Харків, 2012. — Вип. 39. — С. 162—172.
11. Шейко В. М. Харківська державна академія культури: модерні здобутки та перспективи / В. М. Шейко, М. М. Каністратенко, Н. М. Кушнарєнко // Вісн. Харк. держ. акад. культури : зб. наук. пр. — Харків, 2012. — Вип. 36. — С. 75—86.

Vasyl Shejko, Natalia Kushnarenko

Conceptosphere of training of scientific and scientific-pedagogical personnel at the Kharkiv State Academy of Culture

The article highlights the features of the conceptosphere — an orderly system of concepts (components) of research activities of the KhSAC, which provides quality training of scientific and scientific-pedagogical workers.

The main concepts of the KhSAC activity are considered in detail, which include: student scientific and creative society; postgraduate studies; doctoral studies; two specialized scientific councils for the defense of doctoral (candidate) dissertations in unique scientific fields — "Culturology" and "Social communications"; two professional collections of scientific works — "Culture of Ukraine" and "Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture"; several prestigious annual international and national scientific and scientific-theoretical conferences.

It is noted that the scientific activity of KhSAC provides fundamentalization of educational training and universalization of the educational process through the integration of science and education, contributes to the scientific insurance of the educational process and innovative model of culture and art of Ukraine, the formation of scientific schools. It is recognized that only through the development of science and its integration with the educational process can achieve a new quality of education and ensure its innovative component. Aspects of the system organization of training of scientific and scientific-pedagogical personnel in KhSAC are considered.

It is emphasized that the Academy makes a lot of efforts to reproduce and increase scientific potential, its effective use, formation and development of its own scientific schools, attracting talented young people to scientific work and creating the most favorable conditions for their creative growth. The current practice of the KhSAC is to track and admit to graduate and doctoral studies gifted youth, able to provide an intellectual gene pool of Ukraine, to support and increase the achievements of the domestic scientific school.

Keywords: KhSAC; conceptosphere; scientific and pedagogical staff; Academic Council; postgraduate studies; doctoral studies; scientific schools

References

1. Litvinova L. V. (2020). *Rozvitok knigoznavstva, bibliotekoznavstva, bibliografiznavstva: bibliometrichnij analiz avtoreferativ (1994—2012)*. Available at: <http://resource.history.org.ua/item/0008663>.
2. Novalska T. V. (2018). Osnovni napryami tvorchoyi spivpraci Harkivskoyi ta Kiyivskoyi biblioteknih naukovy-osvitnih shkil. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informologiya*, 4, pp. 6—13.
3. Onishenko O., Dubrovina L. (2018). Nacionalna biblioteka Ukrayini imeni V. I. Vernadskogo yak centr pidgotovki kadriv vishoyi kvalifikaciyi ta rozvitku novih naukovih napryamiv u biblioteci ta arhivnih galuzyah v Ukrayini (1993—2018). *Biblioteknij visnik*, 3 (245), pp. 3—11.
4. Shejko V. M., Kushnarenko N. M. ta in. (2019). *Harkivska derzhavna akademiya kulturi : monografiya*. Harkiv: HDAK.
5. Shejko V., Kanistratenko M., Kushnarenko N. (2011). Identifikaciya naukovih shkil kulturologichno-misteckogo ta bibliotekno-osvitnogo profilyu: postanovka problemi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 8, pp. 41—43.
6. Shejko V., Kanistratenko M., Kushnarenko N. (2011). Identifikaciya naukovih shkil kulturologichno-misteckogo ta bibliotekno-osvitnogo profilyu: postanovka problemi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 43—47.
7. Shejko V. M., Boguckij Yu. P., Kushnarenko N. M. (2016). *Naukova tvorchist u galuzi kulturologiyi i mistectvoznavstva : navch. posib*. Harkiv: HDAK.
8. Shejko V. M., Kushnarenko N. M. (2011). *Organizaciya ta metodika naukovy-doslidnickoyi diyalnosti : pidruchnik*. Kyiv: Znannya.
9. Shejko V., Kanistratenko M., Kushnarenko N. (2011). Pidgotovka naukovy-pedagogichnih kadriv vishoyi kvalifikaciyi u Harkivskij derzhavnij akademiyi kulturi. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 6, pp. 20—23.
10. Shejko V. M. (2012). Reproduktyvnyj pidhid do pidgotovki naukovy-pedagogichnih kadriv u Harkivskij derzhavnij akademiyi kulturi. *Kultura Ukrayini*, 39, pp. 162—172.
11. Shejko V., Kanistratenko M., Kushnarenko N. (2012). Harkivska derzhavna akademiya kulturi: moderni zdotutki ta perspektivi. *Visn. Harkiv. derzh. akad. kulturi*, 36, pp. 75—86.

Надійшла до редакції 7 травня 2020 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 328.182:321.6.014 або 321.63.014:328.182

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).38-43

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

"Глибинні держави" — реальність чи утопія?

Аналіз подій у США свідчить, що у країні — "взірці демократії" на чолі з президентом Д. Трампом відбуваються незрозумілі події. Засоби масової інформації ображають законно обраного главу держави, звинувачують у неправомірних діях, намагаються оголосити імпичмент. Складається враження, що посада президента, навіть у такій країні, як США, нічого не варта. То хто ж тоді нею керує? Д. Трамп звинувачує у всьому "глибинну державу" — політичне ядро панівного класу, котрий історично склався в певній країні. Щоб зрозуміти суть цього явища та вивести на поверхню латентних правителів, автор спробував дослідити природу "глибинної держави", а також її глобального варіанта. Результати дослідження наведено у пропонованій статті.

Ключові слова: "глибинна держава"; глобалізація; управління; Д. Трамп; США; латентні правителі; вікно Овертона; хаос

Постановка проблеми. Нині у світі склалася парадоксальна ситуація, коли в багатьох країнах зі зміною влади чи президента, й у внутрішній, і в зовнішній політиці нічого не змінюється. Жодних змін — попри численні передвиборчі обіцянки кандидатів у президенти. Схожі ознаки спостерігаємо і в нашій державі. Згадаємо нещодавні "зобов'язання" В. Зеленського. Утім, після інаугурації — жодних позитивних зрушень, все йде торованим шляхом.

У чому ж річ? А в тім, що в кожній країні є латентні правителі — невидимі, але впливові. І саме їх називають "глибинною державою" — таємною структурою, що зосереджує у своїх руках ключові важелі управління.

Слово "глибина" підсвідомо лякає, а її мешканці й поготів. Підземний і підводний світ традиційно пов'язані з інфернальним, і населяють їх демони, хтонічні чудовиська й інша нечисть. Головна проблема будь-якої країни полягає в тому, що вона має глибинного негативного двійника.

Йдеться про явище, котре Д. Трамп нещодавно назвав "глибинною державою" — після того, як відчув на собі титанічну силу "обіймів" цього спрута з тисячами щупальців.

"Білий дім упевнений, що президента Дональда Трампа переслідує "глибинна держава" — численні бюрократи на середніх посадах, нелояльні до глави держави, які, ймовірно, намагаються саботувати його ініціативи, — повідомив журналістам пресекретар Трамп Шон Спайсер".

На запитання, чи намагається "глибинна держава" "дістати" Д. Трампа, Ш. Спайсер відповів: "Без сумніву". За його словами, за вісім років окремі чиновники адміністрації Б. Обама встигли "обкопатися" в уряді. Чинний глава США неодноразово конфліктував зі спецслужбами, співробітниками яких допускали численні витоки інформації в пресу із закритих брифінгів тоді ще новообраного президента, а після його приходу до влади — витоки розмов з іноземними лідерами. Д. Трамп назвав ці дії злочинними й пообіцяв покарати винних.

Наївний Дональд, котрий дивився на політичну систему США крізь ідеалістичну призму "змінюваності влади", жорстоко помилявся! Раптом виявилось, що мало виграти президентські перегони — слід ще набути реальної влади, у прямому сенсі відібрати її у тих, хто за довгі роки створили особистий затишний підземний світ скрізь — від банків до спецслужб. Чомусь вони зовсім не виявляють бажання вірно служити "всенародно обраному президентові", а лише собі. Чи, якщо подивитися ще глибше, тій єдиній наднаціональній мережі, котру підтримувала Х. Клінтон і повсюдно розподіляла її ідеологічних прибічників.

Погодьтеся, мало віриться в те, що "бюрократи на середніх посадах" зі звичайних пристосованців раптом перетворилися на непохитно-принципових борців із президентом на шкоду кар'єрі, статкам, врешті-решт, безпеці. А якщо уявити їх множину як єдину структуру, що підкоряється дисципліні й загальному задуму, то все стане на свої місця.

Мета статті — системно дослідити гіпотетичні структури "глибинних держав" різних країн, сха-

рактизувати їх мозкові центри, організації глобального управління та мафіозні групи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яку згадку про змови, таємні організації, секретні клуби й закриті ложі пересічні громадяни зазвичай зневажливо ігнорують як "конспірологію" — щось несерйозне, упереджене, фантастичне. Проте якщо вже президент США зізнався, що ЙОМУ (мало не володареві світу!) перешкоджають, то маємо зважати на таємничу "глибинну державу" як на вагомий чинник світової політики.

"Глибинна держава" зруйнувала Україну, і В. Янукович не зміг цьому зарадити. Непомітна, як величезний підводний човен, вона жодним чином не виявляла себе до листопада 2013 р., і тодішній президент, спочиваючи на лаврах, наївно вважав, що контролює країну. Що сталося згодом — відомо всім.

І ось так, зі змінним успіхом, точиться боротьба світла з птьмою. Нині — атакують світлі, а темні бороняться контратаками. Якщо послабити тиск — "жах із глибин" знову ввергне суверенні держави в хаос, щоб замінити їх глобалістськими конструктами.

Яку цивілізацію готує верхівка світової влади?

"Глобальна глибинна держава" існує, і, перевертаючи світ догори дригом, "оновлює" суспільство. Брехня стає правдою, а ганебні людські вади легалізують та активно пропагують. Діє "вікно Овертона", через яке унормовують одностатеві шлюби, гомосексуалізм, наркотики.

Світові трансформації й катаклізми потрібні лише для того, аби конституювати таємну реальність. Вищі ешелони піраміди давно сформовані, однак їм потрібний такий світолад, де цю реальність було б закріплено юридично, і не лише на основі цивільного права, а й права божественного. Тільки воно наділяє особу статусом імперіума, тобто носія влади. Сьогодні у світової верхівки цих прав немає, вона змушена виборювати місце під сонцем, використовуючи фінансові можливості. Через це майже всі представники влади України, а надто президенти, щосили прагнуть їх зміцнити, аби потрапити до клану "обраних". Звідси й така "пристрасть" до корупції, крадіяства, нагромадження капіталів.

Утім, "аристократія" майбутнього, яка втратила реальний зв'язок із нижчим соціумом, матиме таке право у спадок і житиме за правилами субтериторіальності: де ступає його нога, там не владний закон, що чинний тільки для пригнічення та відокремлення соціальних низів, адже комунікативних зв'язків між вищими та нижчими рівнями піраміди не буде.

Для верхівки народ — це лише електорат, бидло, тому вона продовжує грабувати й нав'язувати йому європейський вибір і НАТО. "Сильні світу" сподіваються, що закордонні структури захищатимуть їх від народного гніву. Утім, ці об'єднання, що пропагують аморальність, спотворені цінності, теорію "золотого мільярда" й інші "принади" західного способу життя, також доживають останні дні.

Французький філософ-традиціоналіст Р. Генон у праці "Криза сучасного світу" зазначав: "Специфічно

сучасним і безпрецедентним є знищення цілої цивілізації на суто негативних підставах, на цілковитій відсутності Вищого Принципу".

Саме таку цивілізацію підготувала верхівка світової піраміди — "глобальна глибинна держава". Цивілізацію, що уособлює вже не профанізм, як це було за часів панування комуністичних чи ліберальних ідей, а реальне вселенське зло. Це буде перевернутий світ, де соціальна реальність віддзеркалює чорну інфернальну сакральність, соціальний хаос ліберального світу змінить чорний тоталітарний лад, а справедливість і совість — тоталітарні ідеї боргу й потреби.

Людина, яку М. Гайдеггер розглядав із позиції "голосу совісті", стане вигнанцем. Піраміда світового уряду "глибинної держави" не лише її знищить, а й перекриє кисень тим, хто намагатиметься протистояти жахливому монстрові.

Утім, чи можна перешкодити цим підступним планам? Для цього слід зрозуміти, що є "глибинні держави" в окремих країнах: Росії, США, Туреччині, Китаї, Україні тощо.

Уперше цей термін виник у 1920-х рр. у Туреччині, коли таємна група розпочала працювати під прикриттям для захисту урядової структури. Ця діяльність передбачала шпигунство, маніпуляції, здирство та усунення "ворогів держави".

Згодом цей термін застосовували й до інших турецьких таємних угруповань, чия робота певним чином зачіпала уряд, а також до латентних політичних систем Єгипту, Росії та США.

Історична (молодотурецька) традиція "глибинної держави" дістала подальший розвиток у республіканській Туреччині, де найвпливовішим стало створене в 1950-х рр. Спеціальне військове управління. На думку політологів, у роки "холодної війни" воно виконувало роль однієї з найважливіших ланок "глибинної держави". Проте, як за часів молодотурків, так і нині, коли в Туреччині говорять про "глибинну державу", мають на увазі не чітко сформовану структуру з власними підрозділами й механізмами контролю, а групи впливу, заклопотані цілісністю країни та шляхами її розвитку, що об'єднані навколо давньої ідеї молодотурків — "як врятувати державу".

Ці групи складаються з великих промисловців, військової еліти, масонських структур, бюрократії середньої та вищої ланок. У періоди криз інтереси впливових угруповань збігаються, саме вони розробляють і реалізують єдину програму виходу з кризи й подальшого розвитку країни.

Зокрема, військовому переворотові 12 вересня 1980 р. передували таємні збори 1979 р., в яких брали участь генералітет і великі підприємці, промисловці, а також їх лідер О. Сабанджі, згодом убитий однією з екстремістських ультралівих організацій. На цих зборах було схвалено ідею військового перевороту для виведення країни з кризи, запропоновану бізнес-елітою.

Ще одна спроба революції в Туреччині відбулася в ніч на 16 липня 2016 р. Тоді групі військових вдалося захопити кілька урядових будівель, мости й аеропорти, однак заколот придушили. Внаслідок цих

подій загинула 241 людина, більш як 2 тис. постраждали, було затримано понад 113 тис. осіб, яких підозрювали у зв'язках з організацією FETO (визнана екстремістською) колишнього ісламського проповідника Ф. Гюлена. Саме його вважають керівником "глибинної держави", що вдалася до перевороту.

Як бачимо, структури "глибинної держави" охоплюють різні групи впливу, що прагнуть здійснити революцію та працювати на виведення країни з кризи.

Є кілька визначень "глибинної держави", але її суть від цього не змінюється.

"Глибинна держава" — це політичне ядро панівного класу, що склався історично в певній державі. Визначальним критерієм є характер політичного устрою.

"Глибинна держава" — це політичний дах із чиновників, що перебувають на утриманні великого бізнесу.

"Глибинна держава" зазвичай формується там, де панує приватна чи феодална власність, адже за державної власності чиновництво консолідовано лише за ідеологічним критерієм, без економічної зацікавленості.

Державна власність зумовлює ситуацію, коли чиновництво не ототожнює себе з державою, а відчується від неї, зраджуючи суспільні інтереси за першої-ліпшої нагоди особистого збагачення.

Приватна чи феодална власність зумовлює ситуацію, коли, за словами К. Маркса, "бюрократія приватизує державу", тобто успіх країни стає особистим успіхом чиновництва. Проте для такої мотивації потрібні спеціальні умови, котрі й створює "глибинна держава".

Корпорації "підгодовують" чиновників через різні форми фінансування їх життєвих потреб та діяльності. Прямий підкуп і хабарі, введення до складу акціонерів, різноманітні гранти, оплата лекцій, книг, виступів, підтримка політичної діяльності — є чимало каналів, якими чиновництву надходять гроші від великого бізнесу. Отже, його інтереси стають інтересами чиновників, а політика перетворюється на бізнес, що старанно маскує комерційний зиск.

Що таке "глибинна держава"?

Найпростіше пояснення: це мережа адміністративних органів, спецслужб та інших елементів, влада певної країни, яка працює й контролює світовий лад таємно. "Глибинна держава" — це істинна, але латентна влада. Влада, що смікає за потрібні ниточки, ховаючись за демократичним фасадом нібито відкритого уряду.

Її вплив величезний, особливо враховуючи той факт, що можновладці, від чиїх рішень залежить, куди саме поверне вітер, підтримують таку саму політику й мають довгострокові плани, котрі жодним чином не залежать від державної адміністрації. Інакше кажучи, позиції фігур на шахівниці управління можуть бути однаковими і за очільництва Б. Обами, і за президентства Д. Трампа, незалежно від того, як радикально різняться їхні філософії, цінності й цілі.

"Глибинна держава" є головним "винуватцем" того, що правління нинішнього глави Сполучених Штатів стає щодалі дестабілізованим, а досягненню його політичних цілей непомітно заважають "зсередины країни". Принаймні так вважають прибічники Д. Трампа й теорій змови. Від часу виборів у США 2016 р. політичні

коментатори схилиються до того, що "глибинна держава" в особі Федерального бюро розслідувань (ФБР), Центрального розвідувального управління (ЦРУ), Агентства національної безпеки (АНБ), колишнього президента Б. Обама й Х. Клінтон є головною причиною сьогодишнього руйнування американських принципів і цінностей.

Проте існує, на наш погляд, ще **"глобальна глибинна держава"**, що фактично керує світовими процесами й намагається сформувати цивілізацію "нового світового ладу" — як втілення реального вселенського зла.

"Глобальну глибинну державу" створено Транснаціональними банками (ТНБ) та корпораціями (ТНК) США й Британії, що фінансують "мозкові центри", де працюють найкваліфікованіші аналітики над вивченням й прогнозуванням ситуації у світі. Ці дві країни — по суті, двополярна імперія — забезпечують високий рівень аналізу світової ситуації, спираючись на "мозкові центри" на кшталт корпорації "РЕНД" та закриті елітарні структури, що проводять метапрограмування людства. Ці об'єднання тісно співпрацюють зі спецслужбами.

Терміном "глобальна глибинна держава" варто позначити саме наведену тріаду — співдружність аналітичних, розвідувальних і закритих елітних структур західної цивілізації, що забезпечують її переможний поступ упродовж кількох століть. Чому про неї так мало відомо? Тому, що спецслужби тривалий час, а іноді й ніколи не розсекречують архіви, аби утаємничити від людства свої спецпроекти, психологію дій, важелі впливу на світові процеси тощо.

Саме аналітики "глобальної глибинної держави" забезпечують управління сьогоденням, конструювання майбутнього та глибоку модерацию минулого.

Зауважимо, що "глобальна глибинна держава" конструює майбутнє, наголошую — майбутнє, а потім керує сьогоденням так, щоб досягти заздалегідь спланованої реальності. Той, хто нав'язує іншим свою контекстну інтерпретацію історичного простору-часу, і перемагає у глобальній конкуренції, тримаючи суперників у стані психологічного тиску.

Постає нове завдання стратегічної розвідки — не красти технічні секрети та розробки, а розгадувати плани супротивника з конструювання нової геополітичної й соціокультурної моделі світу, нового майбутнього. Щодо минулого, то його немає, як немає історії й історичних фактів — тільки контекстна інтерпретація, що, однак, не знецінює ані історичної науки, ані політичних технологій.

Отже, слід уміти передбачати глобальні довгострокові сценарії геополітичних конкурентів і запобігати їм. Варто зазначити, що на Заході, передусім у США, управлінський і прогностичний рівень аналітиків "глибинної держави" ґрунтується на доволі високому рівні освіти, котру надає університетська система, тісно переплетена зі спецслужбами та "мозковими центрами". Саме у закладах вищої освіти молоді талановиті студенти вступають до елітних клубів, проходять перевірку й тренінг як майбутні керівники держави та конструктори глобального майбутнього.

Радянський Союз зміг випередити Захід у космічних перегонах 1960-х рр. саме завдяки найкращій системі середньої та вищої освіти. Плюс позитивна селекція кадрів, котру певний час забезпечувала інерція сталінської політичної волі.

До кінця 1990-х рр. у СРСР аналітичні "мозкові центри", що діяли при фінансово-інформаційних метагрупах ліберально-західницького зразка, охоплювали всі сходинки цієї ієрархії рефлексії. З одним лише винятком: аналітики, які керували цими об'єднаннями, перебували не в Радянському Союзі, а на Заході.

Частина мережецентричної системи політехнологічних та інформаційно-аналітичних структур була зруйнована, а частина перейшла під контроль держави. Утім, рішення, як і раніше, нам нав'язують з-за кордону, оскільки радянські керівники розраховували на партнерські стосунки із Заходом. Нині ця ілюзія розсіялася, але час утрачено.

Сьогодні результати роботи англосакських політехнологів особливо відчутні в Україні. Використання організаційної зброї, технологій "м'якої сили" та "керуваного хаосу" майже 30 років чинять деструктивний вплив на ситуацію в нашій державі. Організаційні технології були спрямовані на те, аби заскочити владу й спецслужби зненацька, — і вони здали позиції без бою.

"Глибинні держави" Заходу створили систему інформаційно-аналітичних служб, "мозкових центрів", мережу університетів, що працюють над конструюванням майбутнього та організацією гібридних воєн. У наш час набули популярності книги експертів корпорації "РЕНД" Дж. Аркілли та Д. Ронфельдта "Мережеві війни"; праця Дж. Шарпа, присвячена "кольоровим революціям"; розробки експерта Інституту Санта-Фе С. Манна. Зокрема, його книга "Теорія хаосу і стратегічна думка", опублікована в пентагонівському журналі "Параметри", лягла в основу праці Дж. Аркілли, Д. Ронфельдта й Дж. Шарпа. Менш відома така розробка американських учених, як восьмиконтурна модель психіки Ліри-Уілсона, на якій ґрунтуються всі інструкції з підготовки "кольорових революцій".

На жаль, і на державному рівні, і на рівні окремих організацій, у нашій країні організаційну зброю докладно не вивчали. Відомо, що до середини нульових років курси, присвячені технологіям оргвійн, читали у військових університетах США, але не в Україні.

Повертаючись до теми дослідження, слід зазначити, що "глобальна глибинна держава" — це політична обслуга великого капіталу, яка не лише торує йому дорогу, а й активно спрямовує експансію великих гравців у потрібний бік. Аналітики "глобальної глибинної держави" — це експертно-політичне ядро обслуги інтересів великого капіталу й транснаціональних корпорацій, які розраховують ризики та розробляють способи їх нейтралізації.

Хто і як керує світом?

Доктор політичних наук В. Павленко у статті "Глибинна держава": на чому тримаються претензії глобальної еліти? зазначає: "У дослідників цього феномену не викликає сумнівів, що "глибинна держава" — це сукупність певних елітарних груп та інтересів. Це

загальне місце в усіх аналітичних побудовах, як і визнання тіньового контролю певних сил над фінансовою системою, що склалася у світі, передусім емісійними центрами резервних валют. Проте мало хто робить спроби розкрити його конкретні прояви в політичному житті. Тут виразний дефіцит і інформації, і аналітики. Ну що ж, внесемо наш, без сумніву, дискусійний внесок у спробу прояснення цього питання.

Отже, перший елемент "глибинної держави", на наш погляд, — приватні аналітичні агентства та "мозкові центри" (think tanks), тісно пов'язані з державою й передусім зі спецслужбами. Яскравий приклад — американське агентство Strategic Forecasting (більш відоме як Stratfor) з репутацією "тіньового ЦРУ". Якщо офіційні державні спецслужби мають певні обмеження чи, згідно із законом, їм заборонено поширювати визначену, зокрема й таємну інформацію, добуваються ось такі Stratfor. Крім того, їх широко використовують для поширення фейкових новин. Попри те, що Д. Трамп з обуренням сприймає сфальшовані повідомлення CNN та інших ЗМІ, їх потік не зупиняється. Не зупиниться він і надалі. Бо на цьому провокаційному напрямі, який щедро спонсорують олігархи, працюють високі професіонали інформаційної війни".

Ще раніше було створено корпорацію "РЕНД" — приватний "мозковий центр", де висококласні фахівці розробляють численні програми в інтересах держави, як-от, наприклад, ядерне планування для Пентагону. Нині приватних "мозкових центрів", що готують рекомендації для урядів, тисячі, й "допомагають" вони владі винятково в інтересах бізнесу: інститути Брукінгса, Аспена, Санта-Фе, Стенфордський і Єльський університети, Массачусетський технологічний інститут, зрештою, британський Сассекс тощо.

Інший приклад — приватні високотехнологічні галузеві військово-промислові корпорації, скажімо, компанія SpaceX. Хіба ніхто не розуміє, що в неї інвестовано величезні бюджетні гроші, а також інтелектуальні й технологічні ресурси NASA? І що засновник SpaceX І. Маск — талановитий аферист, який намагається видати себе за того, ким не є?

Для чого це робиться? По-перше, для розпилування бюджетних коштів шляхом перекачування у приватний бізнес — це універсальна схема. По-друге, для маскування за приватною вивіскою численних авантюр, котрі виборці не пробачили б державі, якби ініціатором була вона. А по-третє, саме для того, про що йдеться, — аби перекроїти весь економічний ландшафт на користь бізнесу та передати йому стратегічні сфери, що раніше перебували під безроздільним контролем держави.

Ці факти яскраво свідчать про кінцеву мету проекту — приватизацію країни, перетворення влади з державної на приватну. "Влада інтелектуальної еліти прийнятніша за самовизначення націй", — зауважив Д. Рокфеллер. Це і є формула приватизації влади. Однак феномен приватної влади людству добре знайомий — рабовласництво, капіталізм, урешті-решт, колоніалізм. Людство хочуть повернути у середньовіччя?

Ще один приклад — приватні військові компанії (ПВК). Вони відповідають за вербування найманців та постачання їх у ті регіони, куди провідним державам

втручатися не вигідно через колосальні іміджеві втрати. Неважливо, що Женевська конвенція вивела найманство за межі міжнародних правил та звичаїв ведення війни. Добре платять — і люди знають чим і за що ризикують.

Найбільша ПВК — Blackwater, що згодом перетворилася на Xe Services, а нині функціонує під назвою Academi. Навесні 2015 р. вона відзначилася і в Україні, де проводила низку спецоперацій за таємним дорученням тодішнього директора ЦРУ Дж. Бреннана. На цих акціях американського посадовця підставили, і він двічі відвідував Київ, аби викупити найманців, які надто багато знали.

Останній штрих до теми ПВК. Усю перелічену трійцю компаній створював Е. Прінс, близький друг колишнього головного "стратега" — радника з політичних і стратегічних питань президента США Д. Трампа — С. Беннона. Е. Прінсу наразі формально не належить жодна ПВК, але він є співвласником групи Frontier Services, китайської компанії, створеної для освоєння Африки. Вона відповідає за логістику не лише на "чорному континенті", а й у межах китайського глобального проекту "Один пояс і один шлях".

Цілком очевидно, що логістики без безпеки не буває, а отже, місія Е. Прінса в цьому регіоні — це не що інше, як поширення інтересів "глибинної держави" на Китай, і Україні слід зважати на це. До того ж "глибинну державу" не обходить, яку позицію за проектом "Пояс і шлях" посідає офіційний Вашингтон, що веде з КНР торговельну війну та прагне обмежити геополітичні спрямування Піднебесної. У "глибинної держави" власний інтерес, що суперечить меті Сполучених Штатів, але повністю відповідає планам олігархії.

Виходить, що у кожного в цій грі власний інтерес. Американці прагнуть дестабілізувати Китай і його оточення або принаймні отримувати перевірену інформацію про реалізацію проекту "Пояс і шлях". КНР же потребує досвіду просування інтересів у проблемних регіонах світу. Наразі йому такої практики, як і бойової, бракує, тоді як в американців — аж занадто. Триває велика гра, і хто кого переграє — той і буде "в дамках".

Нарешті, останній, нещодавній приклад, коли 13 січня 2018 р. нерозпізнаний підводний човен з акваторії поблизу Корейського півострова запусив дві балістичні ракети по Гавайських островах, тобто по штату — суб'єктові США, та по Японії. Мета була зрозумілою: імітувати північнокорейську атаку й спровокувати Д. Трампа на війну з КНДР, а можливо, втягнути в цей конфлікт Китай, а згодом і Росію.

Американські військові, керівники системи ППО, виявилися на висоті: збили ракети, і підводний човен-носії, певно, також знищили. Відразу ж почалися інформаційні провокації щодо його належності. З офіційних інстанцій військової розвідки США ширили чутки, що він або ізраїльський, або китайський. Цю версію не підтримали, тоді й спливла ймовірна правда.

У "глибинної держави" є власний таємний підводний флот, обладнаний ракетно-ядерною зброєю. Формально — американський, фактично — це флот глобальної, екстериторіальної держави, центри якої — зовсім не в Білому домі й не в Конгресі, а у штаб-квартирах найбільших банків, корпорацій і спецслужб.

Є і гіпотетичний чинник, пов'язаний зі структурою впливу "глобальної глибинної держави" та її роллю у світових процесах. Це уфологічна тематика: численні НЛО та інші паранормальні явища, котрі помічають не лише пересічні мешканці, а й військові різних країн, що згодом готують за результатами спостережень секретні доповіді, — мабуть, теж належать "глибинній державі".

Ця тема бере початок від завершального періоду Другої світової війни, коли на таємних нарадах під керівництвом рейхслайтера нацистської партії М. Бормана було ухвалено рішення про інтеграцію німецьких капіталів і технологій у західний бізнес та практичну реалізацію військових розробок Третього рейху, що на кілька десятиліть випереджали технічні досягнення решти світу.

Виходить, що "глибинна держава" не що інше, як синтез американської політики з нацистськими технологіями, фундаментом якого є альянс західних та нацистських спецслужб, і факти підтверджують таке припущення. Не секрет, що генерал Р. Гелен, шеф 12-го відділу Абверу — військової розвідки Третього рейху, після війни передав свою агентурну мережу на сході Європи і в СРСР до рук американських спецслужб, після чого стажувався у США та очолив головну спецслужбу Західної Німеччини — BND.

Інший приклад: шеф кадрового відділу І управління РСХА — Головного управління імперської безпеки нацистської Німеччини А. Бруннер після війни прийняв іслам і з групою агентів розчинився в єгипетських і сирійських пустелях арабського Сходу. А базу йому створював не хто інший, як муфтії Єрусалиму М. Хаджі-Амін аль-Хусейні, який регулярно відвідував Берлін та особисто консультував Гітлера і Гімлера.

Чи не ці таємниці Заходу ведуть до коренів сучасного міжнародного тероризму? Риторичне запитання, особливо якщо врахувати, що головне арабське терористичне об'єднання — "Брати-мусульмани", котре нещодавно перебувало при владі в Єгипті, є продуктом британського колоніального управління й тісно пов'язано з діяльністю в 1920—1930-ті рр. британського лорда-протектора в Каїрі Е. Крамера.

Те саме і з Саудівською Аравією, котру В. Черчилль передав у сферу впливу США поміж інших поступок Лондона Вашингтону в обмін на тиск, що вчинили американці на Гітлера, аби запобігти ліквідації оточеного в Дюнкерку британського експедиційного корпусу. А створював королівство саудитів на руїнах імперії Османа легенда британської розвідки Т. Лоуренс, відомий під ім'ям Лоуренс Аравійський.

Красномовним є факт, що в 1960-ті рр. американською космічною програмою керував В. фон Браун — нацист, що входив до верхівки СС і закритого товариства "Анненербе", сконцентрованого на вивченні давніх сил і містики. Він створив і снаряди-ракти "Фау", якими нацисти обстрілювали Лондон й інші британські міста.

Є достовірна інформація, що Браун і став тією сполучною ланкою, через яку ракетні технології Третього рейху опинилися за океаном. Низка джерел стверджує, що до США був переправлений і єдиний наявний на травень 1945 р. екземпляр ракети "Фау-4", спроможної виходити в космічний простір.

Додамо, що роль посередників між англосакським Заходом і нацистами впродовж Другої світової війни виконували Ватикан і фашистський режим генералісимуса Ф. Франка в Іспанії. За організацію в післявоєнній Німеччині партії ХДС/ХСС з одного боку відповідала американська окупаційна адміністрація, а з іншого — кардинал Фаульгабер, папський нунцій у Мюнхені, якого з Пієм XII пов'язувала особиста дружба. І саме Франко надав друге життя відновленій після війни організації агентів СС і СД — зовнішній розвідці Третього рейху, котру очолив "улюбленець" Гітлера О. Скорцені.

Як бачимо, таємні сили надто сильно впливають на хід історичних подій, і без урахування латентного світу транснаціональних банків, корпорацій і структур "глибинної держави" повноцінний пазл світової історії та політики скласти неможливо.

Висновки. Якщо ми прагнемо зрозуміти світ і брати участь у грі на міжнародній арені, слід вивчати реальні сучасні суб'єкти, передусім закриті транснаціональні структури. Саме вони разом зі спеціальними службами і фондами становлять основу глобальних держав різних країн світу. Доповнимо цю думку: закриті структури зазвичай тісно пов'язані з відкритими, публічними, насамперед через найголовнішу ланку — персоналії виконавців.

Зібравшись під прикриттям закритого клубу чи Ради міжнародних відносин, високоповажні "елітарії" не лише ухвалюють стратегічні рішення, а й розподіляють ганебний функціонал: що й кому виконувати для втілення їх у життя — на своєму місці, у рамках повноважень, прерогатив і можливостей, котрі "таємні" персонажі мають у публічній політиці. Так загальними зусиллями збирається пазл, розроблення й шліфування фрагментів якого здійснюється в тіншовій сфері, а практичне збирання — у публічній.

(Далі буде)

Mykola Senchenko
Deep states — reality or utopia?

Analysis of events in the United States, what is important is what it has — "examples of democracy" led by President D. Trump incomprehensible events. The media chose the legitimately chosen main story, exposing the wrongdoing, trying to say that impeachment was reported. There is an impression that puts the president, using him as the United States, is worthless. So who manages it then? The incumbent president is accustomed to the whole deep state, which is the political core of the ruling class, which is really composed in a certain system. Investigating that he uses and verifies these invisible errors, the author explored the nature of the deep man, as well as its global possibility. The results of the study are investigated in the proposed article.

Keywords: deep state; globalization; management; D. Trump; USA; latent correct; Overton window; chaos

Надійшла до редакції 23 липня 2020 року

Іван Чиж,

голова Української консультативної ради експертів в інформаційній сфері,
заслужений журналіст України,
голова Комітету у Верховній Раді України
з питань свободи слова та інформації (1998—2000),
голова Держкомтелерадіо (2002—2006)

Нафталінове ноу-хау, або Хто повертає з минулого "сучасний" законопроект щодо протидії дезінформації

17 січня 2020 р. міністр культури, молоді та спорту України В. Бородянський і його перший заступник А. Максимчук презентували, а 20 січня Міністерство оприлюднило для громадського обговорення порівняльну таблицю проекту Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення національної інформаційної безпеки та права на доступ до достовірної інформації". Разом із проектом іншого закону (стосовно нього автор у другому числі "Вісника Книжкової палати" опублікував "Деякі міркування щодо законопроекту "Про медіа") цей документ, за задумом авторів, очевидно, мав би вбити "осиковий кілок" у зміїне кубло паплюжників нашої чудової дійсності... Та залишимо емоції... Поговоримо про право. Надто ж з огляду на очевидні стратегічні тенденції, демонстровані формульками й виразниками " нової інформаційної політики" (назвемо її скорочено — НІП). Що ж насправді криється за черговим "турбоноу-хау", нехай поки що й пригальмованим через його очевидну реакційність, задля прощтовхування спершу нашумілого законопроекту "Про медіа"?.

Власне, у преамбулі зазначеного документа закладено конфліктне щодо ст. 34 Конституції України обґрунтування потреби в цьому законі: *зادля... реалізації права громадян на доступ до достовірної та збалансованої інформації через запровадження механізмів боротьби з дезінформацією в інформаційному просторі*, тобто реально йдеться про обмеження, а не про свободу вибору джерел і контенту. Утім, Конституція України жодним чином не обмежує кожну людину в праві вибору інформації, як і в праві її збирати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яким способом — на власний розсуд. Ця сама норма, імплементована до Основного Закону Української держави з базових міжнародно-правових актів — Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ) та Європейської конвенції прав людини (ЄКПЛ), містить вичерпний перелік обмеження інформаційних прав законом "...в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя".

Новація законопроекту щодо *достовірної та збалансованої інформації* жодним чином не фіксується (і не може фіксуватися!) в Конституції України, оскільки в іншому разі це була б не свобода слова й

думки, а обмеження цих свобод рамками суб'єктивно означеної та з певною суб'єктивною метою дозволеної до поширення *достовірної та збалансованої інформації*.

Конфліктуючи з Конституцією України, наведений законопроект водночас суперечить міжнародно-правовим основам, що гарантують пріоритет гуманістичних, людиноцентричних засад нового правового світопорядку, сформованого після трагедії Другої світової війни. Механізмами та інструментарієм Організації Об'єднаних Націй (ООН), Ради Європи (РЕ), Європейського Союзу (ЄС) і подібних регіональних утворень на різних континентах, міжнародних судових інстанцій: Суду ООН, Європейського Суду прав людини (ЄСПЛ) та інших інституцій — якраз і забезпечується стабільність і збалансованість різновекторних інтересів як держав та їх союзів, так і окремих осіб, народів і суспільств. Невипадково у конституційних нормах щодо прав і свобод людини часто вживають словосполучення "кожен має право" або "кожному гарантується", що нормативно збалансовує права всіх, а не лише громадян певної держави.

Очевидна неконституційність та порушення міжнародно-правових норм і зобов'язань України, притаманні законопроекту, свідчать про його неприйнятність. І тому численні пропозиції юристів і медійних експертів без кардинальної зміни парадигми цього напрямку законотворення не матимуть результату взагалі. **Неконституційність поліпшити неможливо!**

Якщо ж завданням є боротьба з інформаційною агресією проти Української держави, то цю високу місію можна було б тільки вітати, але для чого тоді бити своїх, дозволяйте запитати?!.. **Потрібні не методи заборони, а система інформаційної превентивності та потужна загальнонаціональна об'єднана протидія інформаційній агресії.**

Коли вчорашні топменеджери приватних медіахолдингів, які нині займають ключові парламентські та міністерські крісла інформаційної сфери, бідаються: Україна, мовляв, фінансово не спроможна протистояти Росії в її пропагандистській експансії, — то це від лукавого. Сьогодні все, що маємо притомного у вітчизняній інформаційній сфері, має бути відмобілізоване на суспільні потреби. Інакше кажучи, не один лише З. Аласанія з успішно зруйнованою системою регіонального мовлення та все ще мовником-аутсайдером із промовистою назвою "Суспільний", а всі — **ВСІ!** — канали й ресурси, що експлуатують на свою користь радіочастоти, котрі, як і надра, належать Українському народові, — **мають стати суспільними в своєму основному сегменті**

мовлення. І зробити це можна елементарно за бажання влади й регулятора, прописавши певні вимоги як актуальні доповнення до ліцензійних умов. Якщо потрібна зміна закону — це справа миттєвого натискання парламентських кнопок! І тоді не треба городити 200 сторінок неконституційності! Нацрада виконає шляхетну контрольну функцію, не зганьбивши себе цензуруванням, а об'єднана "індустрія", маючи чіткі орієнтири, доведе патріотичний професіоналізм у конкурентному відстоюванні інтересів України та додасть нової якості правдивій і об'єктивній журналістиці. Саме так і вдасться "зшити" нашу державу, як полюбляють запевняти учасники численних політокшоу.

До речі, тема "нема грошей" завжди лунала на виправдання нехлюйства та, як уже тепер очевидно, латентної зради наших національних інтересів. За такого рефрену, всупереч активній протидії та спротиву, 2003 р. в Україні було створено канали "Всесвітня служба "Українське телебачення і радіомовлення "УТР" та "Культура", напрацьовано й упроваджено в життя державні галузеві програми "Журналіст", "Мала преса", "Районне радіо і телебачення", переобладнано у цифровий формат і розбудовано регіональні мережі обласних телерадіокомпаній. Ці заходи докорінно змінили інформаційне поле України, надавши йому нової якості та динамічного розвитку.

Водночас було ухвалено надзвичайно важливий Закон України "Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні", що, завдяки урядовому протекціонізмові, дав змогу здійснити справжній прорив від занепаду до піднесення вітчизняного книговидання. Проаналізуйте відкриті джерела унікальної та єдиної у своєму роді наукової установи — Книжкової палати України імені Івана Федорова, яку очолює великий патріот нашої держави професор М. Сенченко, і побачите, що 2002—2006 рр. були п'ятиріччям ренесансу національного книгодрукування. У той період також було започатковано й поступово зростало фінансування соціально значущих видань за державною програмою "Українська книга".

Для матеріальної підтримки журналістів у винятково важливій державотворчій справі та забезпечення їх творчої незалежності було ухвалено Закон України "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів". Водночас і держава активно сприяла зародженню недержавного сегмента телевізійного мовлення, поступившись частотним ресурсом і власними мережами телеканалом "1+1" та "Інтер". Я був безпосередньо причетним до цих ініціатив і впровадження їх у життя, як, власне, й до конституційного процесу, та пишаюся тим, що свого часу інформаційне законодавство України Рада Європи визнала динамічним і якісним, найкращим в Європі. У 2005 р. Київ обрали місцем проведення 7-ї Європейської конференції міністрів з питань інформаційної політики, котру на високому рівні підготував і забезпечив професійний колектив Державного комітету телебачення і радіомовлення України. В рамках заходу було

ухвалено документи, що визначили стратегію європейського інформаційного простору на десятиліття вперед і не втратили актуальності й досі.

Можу назвати чимало інших конкретних і вагомих справ в утвердженні України як інформаційно відкритої держави. Хоча, звісно, все це потребувало величезних зусиль і жорсткого протистояння з тими, хто бажав увіпхнути кляп до рота журналістів. Досить згадати і погрози, і знущання, і вбивства... А на Держкомтелерадіо — за принципову державницьку позицію — було здійснено ртутну атаку. Проте Україна невпинно, крок за кроком, утверджувала свободу слова. Нагадаємо, наприклад, що тривалий час (майже п'ять років!) через волюнтаризм виконавчої влади були вимкнуті прямі трансляції Верховної Ради України, навіть коли в режимі парламентських слухань розглядали проблеми свободи слова. На це законодавчий орган відповів безпрецедентно жорсткою постановою щодо Кабінету Міністрів та створив спеціальну тимчасову комісію. Ми здолали і цей виклик. Україна відтоді чує і бачить свій парламент!

Даруйте, втомив... Багатьом "експертам" і чиновникам нової генерації ці перипетії й невідомі, й далекі, й чужі. Проте Україна, нагадаю, народилася не сьогодні. І ніхто не має права паплюжити наші здобутки й руйнувати інформаційно-правове поле! Зробіть щось конкретне не для олігархів, чи власної кишені, чи "красивої" картинки, а для України, її сьогодення й майбутнього, і нащадки це гідно оцінять...

Можна було б підсумувати ці роздуми, вкотре наголосивши: неконституційність не удосконалити! Проте, на контрасті з ретроспективним поглядом на становлення свободи слова в Україні, спробуємо проаналізувати, як осучаснюється інформаційне законодавство сьогодні.

Згідно із законопроектом, у вітчизняне правове поле вводяться нові поняття: "недостовірна інформація", "дезінформація", "поширювач інформації".

Недостовірна інформація — неправдиві відомості про осіб, факти, події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них неповні чи перекручені.

Деінформація — недостовірна інформація, що становить *суспільний інтерес*, зокрема щодо національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, обороноздатності України, права українського народу на самовизначення, життя та здоров'я громадян, стану довкілля.

Поширювач інформації — фізична чи юридична особа, в тому числі у сфері медіа, що *створює або збирає і поширює масову інформацію*.

Масова інформація — будь-яка інформація, що є доступною для необмеженого чи невизначеного кола осіб або до якої можна отримати доступ будь-якій особі з будь-якого місця і у будь-який час за власним вибором, у тому числі за згодою чи дозволом поширювача інформації.

Поширювачі інформації зобов'язані розміщувати ідентифікаційні дані у доступному для отримувачів інформації місці (на головній сторінці вебсайта чи на

початку власної вебсторінки, в розділі щодо інформації про власника облікового запису на платформі спільного доступу до інформації чи в сервісах обміну миттєвими повідомленнями, в інших доступних місцях).

Слід зазначити, що обмеження доступу до повного обсягу наявної інформації — це звичайне явище в різних життєвих ситуаціях. Загалом, є необмежений масив інформації, котру можна було б мати; більшість із нас, у тому числі й журналісти, висвітлюючи певну тему, використовують лише невелику її частину, однак тільки за умови доступу до всього обсягу відомостей можна впевнено сказати, які їх частини істотні. Отже, поняття "неповна інформація" в контексті діяльності у сфері медіа зазвичай означає, що поширювач не має доступу до особливих (істотних) частин інформації, до яких, можливо, мають доступ інші користувачі. Тому — за формальними ознаками та за бажання — звинуватити будь-кого в недостовірності поширених даних доволі просто.

До слова, навіть презентація на слайдах, зроблена очільниками Міністерства, за повнотою інформації не відповідає цілісному тексту законопроекту з усіма його нормами, заборонами й вимогами. А враховуючи те, що зазначений проект нормативно-правового акта становить значний суспільний, а для журналістської спільноти — надзвичайний інтерес, торкаючись питань інформаційної безпеки, конституційних інформаційних прав кожного громадянина, зафіксованих у ст. 34 Основного Закону України, то й презентація у спрощеному вигляді не позбавлена ознак піару, тенденційності, а можливо, й тієї самої дезінформації, оскільки за проголошеною високою метою завуальовано прагнення до обмеження свободи слова — чи не єдиної й останньої "вольності", яка ще залишається у більшості знедолених громадян України, а також до полегшення ідентифікації поширювачів недостовірних відомостей.

Відповідно до запропонованого законопроекту, за поширення недостовірної інформації та дезінформації передбачено адміністративну відповідальність — штраф від 1000 до 2000 мінімальних зарплат, що 2020 р. становить 4723 грн; нерозміщення чи несвоєчасне розміщення відповіді щодо дезінформації згідно із заявою уповноваженого — штраф у розмірі 20 мінімальних зарплат; ненадання у встановлений законом строк відповіді на заяву чи запит уповноваженого — штраф у розмірі 5 мінімальних зарплат за кожен випадок порушення. Легко підрахувати, що, наприклад, недостовірне повідомлення, можливо, зумовлене браком істотних частин інформації про факти чи явища, навіть за умови наступного добровільного спростування, може обійтися поширювачу в кругленьку суму: $1000 \times 4723 = 4 \text{ млн } 723 \text{ тис. грн}$, а у разі відмови від добровільного спростування сума штрафу зросте вдвічі.

І це ще не все. Кримінальну відповідальність також передбачено за систематичне умисне масове поширення недостовірних повідомлень про факти чи явища, що становлять загрозу національній чи гро-

мадській безпеці, територіальній цілісності, суверенітету, обороноздатності, праву українського народу на самовизначення, життя та здоров'ю громадян, стану довкілля. За ці порушення накладають штраф від 5 до 10 тис. неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що нині становить 1051 грн, чи призначають виправні роботи від одного до двох років, а за дії, вчинені повторно організованою групою осіб, особливо, якщо вони призвели до тяжких наслідків чи завдали значної матеріальної шкоди, передбачено ув'язнення строком від п'яти до семи років із позбавленням права обіймати певні посади чи провадити певну діяльність.

Аналізуючи наведені санкції, варто пам'ятати про принцип сумірності покарання скоєному правопорушенню, тобто покарання має відповідати характеру вчинених дій, їх небезпечності та даним про особу винного (винних). Саме про це застерігало Головне науково-експертне управління Верховної Ради України у Висновку на проект Закону України "Про медіа" (реєстр. № 2693 від 27.12.2019), наголошуючи, що великі штрафні санкції загалом не властиві вітчизняному законодавству про адміністративні порушення. А кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі до 7 років навіть перевищує термін покарання за скоєння **злочину середньої тяжкості** (у ст. 12 Кримінального кодексу України зазначено, що злочином середньої тяжкості є злочин, за який передбачено основне покарання у вигляді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподаткованих мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років).

Отже, у разі ухвалення закону, дії, вчинені організованою групою осіб, наприклад, знімальною групою, яка готувала репортаж про "непросте життя" можливо-владця у приватному маєтку з використанням дрону (безпілотного повітряного апарату), або журналістським колективом, котрий видав в ефір гостру програму про корупцію урядовців, мародерство та безлад у збройних силах чи хабарництво у поліції, подану, на думку Уповноваженого з питань інформації (про нього йтиметься далі), у викривленому (недостовірному, тенденційному, неповному, незбалансованому) вигляді, цілком можуть містити ознаки злочину "вище" середньої тяжкості з усіма можливими наслідками для учасників "організованої групи". Про всяк випадок поширювачам інформації (а ними можуть виявитися не тільки журналісти, а й будь-які громадяни, котрі поширюють відомості для невизначеного кола осіб) варто запастися сухарями та теплими речами...

Люди старшого віку, напевно, ще не забули часів СРСР. Тоді в Кримінальному кодексі УРСР була стаття 187¹, котру варто процитувати:

"Стаття 187¹ КК УРСР (аналог ст. 190¹ КК РРФСР)

Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад. Введена в Кодекс Указом ПВР УРСР від 9.11.1966; зміни — від 12.01.1983; скасована 14.04.1989:

Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад.

Систематичне поширювання в усній формі за- відомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само виготовлення або розповсюдження в письмовій, друкованій або іншій формі творів такого ж змісту, — карається позбавленням волі на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років, або штрафом у розмірі до трьохсот карбованців".

На практиці звинувачення у "поширюванні за- відомо неправдивих вигадок" висувалося зазвичай проти авторів і розповсюджувачів самвидаву і "тамвидаву" (просте зберігання "наклепницької літератури" цією статтею не передбачалося), а також за усні висловлювання, що "порочили лад". Як бачимо, навіть за радянських часів "поширювання за відомо неправдивих вигадок" (у редакції МКМС — дезінформації) не вважали навіть злочином середньої тяжкості й виносили значно пом'якшувальні вироки. Засуджені за цією статтею відбували покарання в місцевих виправно-трудових колоніях (ВТК). Утім, для справжніх "закоренілих ворогів радянської влади", як-от Л. Лук'яненко, В. Чорновіл, В. Стус та багатьох інших в'язнів сумління, застосовували суворіше покарання, передбачене статтею 62 КК УРСР "Антирадянська агітація і пропаганда". Доцільно процитувати і її:

"Стаття 62 КК УРСР (аналог ст. 70 КК РРФСР, введена в дію 1.01.1961)

Антирадянська агітація і пропаганда.

Агітація або пропаганда, проваджена з метою підризу чи ослаблення Радянської влади або вчинення окремих особливо небезпечних державних злочинів, поширювання з тією ж метою наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, а так само розповсюдження або виготовлення чи зберігання з тією ж метою літератури такого ж змісту — карається позбавленням волі на строк від шести місяців до семи років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або засланням на строк від двох до п'яти років.

Ті ж дії, вчинені особою, раніше засудженою за особливо небезпечні державні злочини, а так само вчинені у воєнний час, — караються позбавленням волі на строк від трьох до десяти років і з засланням на строк до п'яти років чи без такого".

Отже, і за цією статтею особа могла отримати термін понад сім років лише у разі, якщо вона раніше була засуджена за особливо небезпечні державні злочини чи скоїла злочин у воєнний час. Покарані за цією статтею відбували "ходку" в найважчих умовах мордовських і пермських політичних таборів (за матеріалами Харківської правозахисної групи, авт. В. Овсієнко) [1], електронний ресурс: museum.khpg.org).

Слід звернути увагу на ще одну новацію — уведення посади Уповноваженого з питань інформації, який встановлює критерії для присвоєння "індексу довіри", за задумом авторів, своєрідного знаку якості, що підтверджує дотримання медіапринципів журналістської етики та вимог щодо перевірки інформації. Це не що інше, як відновлення пріснопам'ятних Голлівлівів радянського періоду, тобто латентне встанов-

лення цензури у XXI столітті! А "індекс довіри" — те саме, що й намазаний чорнилом штемпель у руках цензора, який дозволяв або забороняв вихід "у світ" газети чи книжки у 30—60-ті рр. минулого століття. Невже це "нові обличчя" у владі? Чому ж тоді від них так тхне нафталіном? — це перше запитання. І друге: невже хтось із них насправді очолював телеканал чи навіть медіахолдинг?.. Якщо це так, то зрозуміла ціна їхньої "незалежності".

Індекс довіри може бути присвоєно будь-якому медіа після перевірки, котра проводиться на підставі його добровільного звернення до однієї з незалежних організацій, що мають відповідну компетенцію та досвід і відповідають критеріям, встановленим Уповноваженим із питань інформації. Особа, яку призначає Кабінет Міністрів із кандидатів від МКМС, Мін'юсту та Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, здійснює моніторинг інформаційного простору та реагує на заяви щодо поширення дезінформації; фіксує й перевіряє дані про наявність ознак дезінформації; звертається до поширювачів із заявами про відповідь чи спростування дезінформації; звертається до суду з позовами про спростування та надання права на відповідь щодо дезінформації; звертається до суду із заявами про обмеження доступу до інформації за браком вихідних даних поширювача чи відсутності реакції на його заяви; звертається до правоохоронних органів за наявності ознак кримінального порушення.

Значною мірою коло питань, що ними опікуватиметься Уповноважений, вельми нагадує, окрім функцій цензури, ще й окремі напрями діяльності підрозділів КДБ СРСР, котрі боронили підвалини радянського ладу. З великою ймовірністю можемо припустити, що значне число критично налаштованих до представників влади медіа навряд чи здобудуть "знак якості" від Уповноваженого з питань інформації, призначеного й повністю контрольованого урядом.

І ще одне. *Індекс довіри*, як замислили автори "нафталінового ноу-хау", формують не глядачі чи користувачі інформації — власне, споживачі продукту, а організація журналістського самоврядування, що видає єдину прескарту самоврядної організації, котру держава визнає як підтвердження статусу журналіста (напевно, це такий собі документ державного зразка, що видається лояльним представникам другої найстародавнішої професії у світі). Більше того, цей статус може бути тимчасово зупинений або припинений у разі порушення Кодексу професійної етики. Цей так званий Кодекс також розробляє самоврядна організація. Отже, людина може мати диплом, що підтверджує кваліфікацію журналіста, членський квиток НСЖУ, але бути позбавлена права на професію лише на підставі висновків самоврядної організації за порушення професійної етики. Рівень майстерності, злободенність матеріалів, талант, урешті-решт, виявляється, не мають жодного значення для отримання прескарти. Однак саме ці якості привертають увагу читачів і глядачів, створюють журналістові реальний *індекс довіри аудиторії*, а не *індекс довіри* поставленого владою Уповноваженого (читай "Смотрящего").

Слід мати на увазі, що етика, котра визначає норми поведінки, сукупність моральних правил певної суспільної чи професійної групи, є значно ширшою, ніж право, що виражає волю держави та народу й далеко не завжди надає вибір поведінці. Правові норми в основі своїй директивні, завжди гранично конкретні, протокольні й не залишають простору для вільного тлумачення. В контексті журналістської діяльності мораль відкидає всі види обману й брехні, а право звертає увагу лише на певні види умисного обману. Отже, спроба покарати поширювачів інформації за порушення професійної етики може наразитися на суперечності з гранично конкретними нормами, прописаними в інших законах. І цілком імовірно, що звернення Уповноваженого до суду залишиться без юридичних наслідків для потенційного порушника етичних норм, оскільки зазвичай у поширюваних матеріалах, що часто грішать замовним, маніпулятивним, незбалансованим і неповним контентом, все ж таки відсутній склад правопорушення як умисного обману, за який можуть покарати.

Ураховуючи викладене, ідеї, наведені у законопроекті щодо протидії дезінформації, є дивовижною сумішшю радянських методів боротьби з дисидентами та сучасним інноваційним способом заробити на штрафних санкціях, запроваджених до недобросовісних поширювачів інформації, а також надати прес-тижню посаду, практично синекуру, близькій людині та ще й профінансувати державним коштом витрати на утримання Уповноваженого, нових органів самоврядування та компенсувати витрати медіа на послуги з перевірки з його надвеликим апаратом (*а потреба в ньому неминуче постане, враховуючи неосяжний обсяг моніторингу поширеної інформації, котра є "доступною для необмеженого чи невизначеного кола осіб"*). А це становить особливу небезпеку для свободи слова в Україні, оскільки дослідити весь масив поширеної інформації фізично не спроможна будь-яка структура. Тому на практиці виникне спокуса

застосувати вибірковий контроль лише за окремими незручними для влади поширювачами інформації.

Ухвалення зазначеного нормативно-правового акта призведе до невиправданого обмеження на поширення інформації та свободу слова, змусить вчергове давати принизливі пояснення в дорадчих органах Ради Європи щодо відповідності європейським стандартам і цінностям. Як наслідок, репутаційні втрати для України як держави, що, хоч і з потугами, торує шлях до цивілізованої Європи, у разі ухвалення цього проекту набагато перевищать шкоду від поширення будь-яких фейків, більшість з яких вмирає, не народившись. Образно кажучи, лікування хвороби виявиться значно небезпечнішим, ніж сама хвороба. Отже, можемо вкотре поради очільникам міністерства вільного часу й дозвілля зосередитися на корисніших справах, наприклад, на виведенні із занепаду закладів культури (музеїв, театрів, будинків культури тощо) або хоча б подбати про належний стан електроприладів і вогнегасників у своєму відомстві.

І насамкінець. "Случайность? Не думаю..." — процитуємо "брендовий" слоган одного з найзатятіших пропагандистів, що спеціалізується у дьогтемазанні України. Бо навіть і пан Арахамія у Давосі добалакався до того, що нам начебто треба пригальмувати адаптацію вітчизняного законодавства до європейського та ще й тим самим дьогтем мазанув сусідню державу, де рівень валового внутрішнього продукту на людину — один із найбільших у Євро-союзі й чи не вдєсятеро перевищує український.

То що, може, дочекаємося до того, що сучасні "діджиталізатори" просто прилаштують нову фразеологію до сталінських законів та й по всьому — дезінформації кінець?!.. Чи кінець демократичній, правовій, соціальній державі, котру прописує наш Основний Закон? Може, хтось із латентних авторів таких "новацій" цього й бажав би, та Україна їм не по зубах! Бо є ще в Україні українці!

Список використаної літератури

1. Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України : проект закону № 1207. Внесено народним депутатом України Чижем І. С. 12.08.1999 р. — Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua>. — Назва з екрана.
2. Чиж І. Уряд і час. П'ять векторів — одна мета / Іван Чиж // Дніпро. — 2004. — № 7—8. — С. 95—102.
3. Чиж І. С. Конституційне право на поширення інформації як умова формування інформаційного громадянського суспільства / І. С. Чиж // Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри. — 2018. — Випуск 9. — Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. — 512 с.
4. Чиж І. С. Глобальні виклики та загрози інформаційної доби: конституційно-правовий аспект розв'язання протиріч / І. С. Чиж // Електронне наукове фахове видання "Порівняльно-аналітичне право" — 2019. — № 2. — С. 53—57. — Режим доступу: www.par.in.ua. — Назва з екрана
5. Чиж І. С. "Новосанжарський синдром": уроки та перспективи законотворення в контексті становлення інформаційного громадянського суспільства / І. С. Чиж // Юридична наука нового часу: традиції та вектори розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 13 березня 2020 року). — Одеса : Видавничий дім "Гельветика", 2020. — С. 43—49.
6. Чиж І. С. Інформаційний суверенітет та інформаційна безпека особи, суспільства, держави: конституційно-правові аспекти крізь призму сучасних помилок / І. С. Чиж // Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27—28 березня 2020 року ; за заг.ред. Т. О. Коломєць. — Запоріжжя : ЗНУ, 2020. — С. 32—37.

Надійшла до редакції 21 липня 2020 року

УДК 01+[002.2:519.22/25

DOI: 10.36273/2076-9555.2020.7(288).49-52

Леонід Костенко,

кандидат технічних наук, завідувач відділу НБУВ,

e-mail: kostenko@nbuv.gov.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7629-1228>**Вікторія Копанєва,**

кандидат історичних наук, директор Наукової бібліотеки НАКККиМ,

e-mail: vkopaneva@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9838-4855>**Тетяна Симоненко,**

кандидат наук із соціальних комунікацій, старший науковий співробітник НБУВ,

e-mail: tsimonenko@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4188-8280>

Бібліографія та бібліометрія: коеволюція суспільних функцій

Констатовано високий теоретико-методологічний рівень бібліографознавства та обґрунтованість його об'єкта, предмета й методів дослідження. Відзначено основні суспільні функції бібліографічної інформації: пошукову, комунікативну та оцінювальну. Зазначено, що вони є проєкцією філософських категорій загального, особливого й індивідуального на бібліографічну сферу. Розглянуто розбіжності у визначенні терміна "бібліометрія" сучасними фахівцями, що свідчить про потребу підвищення наукового рівня бібліометричних розвідок. Запропоновано дослідити коеволюцію бібліографії та бібліометрії в аспекті залучення теоретичної бази бібліографознавства до визначення суспільних функцій бібліометрії. З'ясовано, що ними є функції наукового декларування, структурного аналізу та наукометрична. У бібліометрії їх аналогами є відповідно пошукова, комунікативна та оцінювальна функції.

Наголошено, що тріаду суспільних функцій бібліометричної інформації слід розглядати як із теоретико-методологічних позицій, так і у прикладному аспекті. Безперечною є їх наукова цінність, оскільки визначена сукупність функцій підвищує роль і статус бібліометрії в системі соціальних комунікацій. Інструментарієм практичного використання суспільних функцій бібліометричної інформації для потреб науки та освіти є бібліометричні профілі дослідників, створені й акумульовані в міжнародних наукометричних платформах Google Scholar, Scopus і Web of Science. Зроблено висновок про доцільність реалізації національного проєкту з консолідації бібліометричної інформації із зазначених наукометричних платформ на базі створеної в НБУВ інформаційно-аналітичної системи "Бібліометрика української науки".

Ключові слова: бібліографознавство; бібліометрія; коеволюція; методологія; суспільні функції; цитування; наукове декларування; оцінювання; аналітика

Постановка проблеми. У сучасній науці термін "коеволюція" використовують на позначення взаємозалежних процесів розвитку складників цілісної системи. Поняття "коеволюція" поступово набуває статусу загальнонаукової категорії і нині характеризує кореляцію еволюційних змін у системах різної природи. Застосовується і в бібліотечній справі. Значну добірку бібліотекознавчих праць "коеволюційної" спрямованості репрезентовано в докторській дисертації Г. Шемаєвої [1].

Бібліографія та бібліометрія — споріднені лексеми, що входять до терміносистеми соціальних комунікацій, тому генезис і розвиток цих дисциплін мають спільні риси. Їх дослідження сприятиме встановленню нових та узагальненню наявних знань про інформаційно-комунікаційні явища й процеси. У практичному аспекті це дасть змогу поглибити уявлення про коеволюцію суспільних функцій бібліографії та бібліометрії й підвищити ефективність їх практичного застосування.

У науковому бібліографічному товаристві загально-визнаним є вчення О. Коршунова, в якому обґрунтовано погляд на бібліографію як посередника між документом і користувачем, інструмент усунення суперечностей та досягнення відповідностей між ними [2]. Науковець не лише надав теоретичне пояснення феномену бібліографії як суспільному явищу, а й привніс у бібліографознавство методологічний базис його дослідження.

Формування бібліометрії як наукового напрямку, призначеного для кількісного вивчення документопотоків, відбувається від початку ХХ ст. Однак проблематика дослідження її теоретичних засад залишається злободенною й нині, про що свідчить брак єдиного трактування дефініції "бібліометрія", її об'єкта, предмета та методів [3]. Така ситуація виникла через недостатнє врахування спорідненості цього напрямку з бібліографією, зокрема генезису походження та їх суспільних функцій.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У класичному бібліографознавстві постулюють три сутнісні функції бібліографічної інформації: пошукову, комунікативну й оцінювальну [2]. Вони є проєкцією філософських категорій загального, особливого та індивідуального на бібліографічну сферу. Залучення цих категорій до дослідження бібліографії дало змогу здійснити "аналітико-синтетичне сходження від простого (у сенсі генетично вихідного) до складного, від абстрактного до конкретного" [4]. Слід констатувати високий теоретико-методологічний рівень засад бібліографії, розроблених О. Коршуновим ще у 60-х рр. ХХ ст. Його послідовники здебільшого приділяли увагу уточненню окремих аспектів теорії, насамперед у контексті практичного використання. Серед суттєвих новацій виокремимо документоцентричну парадигму бібліографознавства, що пропонує нові підходи

до розв'язання проблеми класифікації функцій бібліографії [4] та базується на зміні концепту "книга" на концепти "документ" і "бібліографічний електронний ресурс". У перспективі такі дефініції стануть першим кроком до розроблення поки що гіпотетичної антропоцентричної парадигми бібліографознавства. Однак наразі її автори вважають за доцільне не відмовлятися від тріади сутнісних функцій бібліографії, постульованої О. Коршуновим. Запропоновані новачі вони розглядають як оновлення термінології, конкретизацію змісту сутнісних функцій і доповнення класифікації розділами, що враховують прикладні й технологічні аспекти бібліографічної діяльності.

Бібліографознавство є усталеною науковою дисципліною, що має чітко визначені об'єкт, предмет і методи дослідження, чого не можна сказати про бібліометрію. Навіть її поняттю дослідники надають різні визначення. Бібліометричні дослідження також розглядають як частину бібліографічних, оскільки вони базуються на вивченні бібліографічних джерел. З одного боку, важко не погодитися з таким судженням, оскільки найчастіше основою для проведення бібліометричних досліджень справді слугують вторинні джерела інформації. З іншого боку, є методи бібліометричного аналізу, що ґрунтуються на вивченні первинних документів. Вони мають значні перспективи подальшого розвитку завдяки збільшенню кількості публікуємих джерел інформації, доступних для опрацювання в автоматизованому режимі.

Загальною для всіх трактувань є теза, що в бібліометрії застосовують кількісні методи дослідження. У питанні: слід вважати бібліометрію науковим напрямом, дисципліною чи лише сукупністю методів, думки розділилися. Визначаючи її місце в системі соціально-комунікаційних наук, одні вчені виокремлюють дисципліну в самостійну, інші — у комплекс математичних і статистичних методів, що становлять структурну частину методології однієї зі споріднених дисциплін (наприклад, наукометрії). На наш погляд, позитивної оцінки заслуговує трактування бібліометрії як "наукової дисципліни, що займається вивченням документів на основі кількісного аналізу первинних і вторинних джерел інформації за допомогою різних формалізованих методів з метою отримання даних про ефективність наукових галузей і прогнозування їх розвитку" [3].

Загалом, наявним визначенням властиві суперечності, а нерідко — обмеженість чи надмірна широта. Однією з причин такої тенденції є недостатня увага до прихованих зв'язків бібліометрії з бібліографознавством. Вищий рівень теоретичної бази бібліографії сприятиме підвищенню наукового рівня бібліометричних розвідок.

Мега статті — дослідження коеволюції суспільних функцій бібліографії й бібліометрії та інструментарію їх практичного використання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Створення системи бібліометричного моніторингу для неупередженого оцінювання результативності дослідницької діяльності та визначення перспективних напрямів її розвитку в Україні й світі потребує дослідження суспільних функцій бібліометричної інформації та їх чіткого визначення. Внутрішньою причи-

ною, що зумовлює потребу створення таких даних, є відношення "учений — суспільство" (у бібліографії його початковим аналогом було відношення "книга — читач"). У загальному випадку бібліометрична інформація має відображати впорядкований список наукових праць дослідника з показниками та діаграмою їх цитувань, коло його професійних інтересів, когнітивно-орієнтовані зв'язки з колегами тощо. Персоналізована бібліометрична інформація про вченого — його звіт суспільству за надану можливість проводити наукову діяльність і комунікативний канал для налагодження з ним конструктивного діалогу.

Взаємодія із суспільством передбачає наявність у бібліометричної інформації суспільних функцій. Їх доцільно виявляти на основі використання принципу коеволюції з суспільними функціями бібліографічної інформації, до яких входять пошукова, комунікативна та оцінювальна. Ця тріада притаманна й бібліометричній інформації, бо наведені в ній дані допомагають здійснювати пошук науковців і публікацій, відносити їх до певної формальної групи та оцінювати результативність діяльності. Спорідненість бібліографічної й бібліометричної проблематики дає змогу визначити основні функції бібліометричної інформації через термінологічну конкретизацію зазначеної тріади [5].

Першу суспільну функцію бібліометричної інформації доцільно іменувати науковим декларуванням. Така назва логічно випливає з її цільового спрямування — інформування суспільства про результати дослідницької діяльності вчених, тобто наукове декларування — аналог пошукової функції бібліографічної інформації. Другу суспільну функцію бібліометричної інформації має сенс назвати функцією структурного аналізу. Вона спрямована на впорядкування профілів за певними формальними ознаками для отримання цілісного уявлення про стан і структуру наукового середовища. Подібне призначення має комунікативна функція бібліографічної інформації. Оцінювальна функція в бібліографії призначена для розкриття змісту конкретного першоджерела. Бібліометрична інформація передбачає оцінювання результативності дослідницької діяльності вченого. Сучасна методологія визначення ефективності праці науковців потребує переходу від формального (кількісного) до експертного (якісного) оцінювання, а також прогнозування розвитку науки на основі низки бібліометричних показників [6]. Оскільки такий перехід передбачає проведення наукометричних досліджень, відповідну суспільну функцію бібліометричної інформації доцільно іменувати наукометричною. Формально-логічна структура двох перших суспільних функцій (наукового декларування та структурного аналізу) припускає можливість їх автоматизованої реалізації. Наукометрична функція потребує надання пріоритету людині, а не комп'ютеру.

Сформульовані уявлення про тріаду суспільних функцій бібліометричної інформації слід розглядати як із теоретико-методологічних позицій, так і у прикладному аспекті. Безперечною є їх наукова цінність, оскільки визначена сукупність підвищує роль і статус бібліометрії в системі соціальних комунікацій.

Розглянемо практичну корисність цих функцій для науки й освіти. Сьогодні кожний дослідник має власну вебсторінку з бібліометричною інформацією про напруження, так званий бібліометричний профіль. Надалі автор сприяє його реєстрації в міжнародних наукометричних системах для підвищення своєї інтелектуальної капіталізації та конкурентоспроможності установи й країни. Найвідомішими з цих систем є Web of Science, Scopus і Google Scholar. Дві перші — комерційні й індексують відповідно 12 і 24 тис. журналів. Загальнодоступна бібліометрична платформа Google Scholar від 2014 р. опрацює весь світовий науковий документальний потік за винятком матеріалів з обмеженим доступом, тому її показники статистично достовірніші, ніж в інших комерційних системах. До даних Google Scholar двояке ставлення: з одного боку, вони найгрунтовніше репрезентують і дослідників, і їхню публікаційну активність, з іншого — ці показники критикують саме через їхню повноту, що вбачаємо парадоксальним. Невдоволення викликає наявність у бібліометричних профілях, створених на платформі Google Scholar, матеріалів без наукового рецензування. У [7] зазначено: "Позиція НБУВ із цього питання впливає з її місії — збирати та зберігати для наступних поколінь усю створену в державі документно-інформаційну продукцію, а отже слід враховувати повний обсяг публікацій науковців. Матеріали, що сьогодні вважають другорядними, з часом можуть набути цінності".

Не викликає сумнівів, що кількість бібліометричних профілів науковців у Google Scholar суттєво перевищує аналогічний показник у комерційних системах, до того ж вони містять повніший перелік публікацій, оскільки їх вивіряють безпосередньо автори. Отже, профілі чіткіше відповідають визначенню першої суспільної функції, що формулюється як наукове декларування [8; 9]. Такий висновок слід зробити й щодо такої суспільної функції бібліометричної інформації, як структурний аналіз, оскільки ґрунтовніша вибірка забезпечує достовірніший результат відносно відомого, галузевого та територіального розподілу науковців. Третя суспільна функція бібліометричної інформації (наукометрична) реалізується в усіх розглянутих системах. Позитивним моментом використання комерційних платформ Scopus і Web of Science під час проведення наукометричних досліджень є менший рівень пошукових шумів (нерелевантних даних) [10], однак системи не придатні для аналізу соціогуманітарних наук, що мають регіональний характер.

Слід додати, що в Україні наявні факти лобювання комерційних наукометричних систем: у низці відомчих нормативних документів їх показникам надають пріоритет під час оцінювання результатів дослідницької діяльності. Це суперечить видавничим і науково-комунікаційним ініціативам Євросоюзу, в яких

міститься критична оцінка комерційних моделей поширення інформації й надається перевага моделям відкритого доступу [11]. Сьогодні держави світу виділяють великі кошти на науку, вчені генерують нові знання, публікують результати пошуків у журналах, а невеликий пул видавців збирає з державних бюджетів і науковців значні кошти за поширення. Тобто спочатку держава платить дослідникам, аби вони створювали нові знання, а потім науковим бібліотекам, щоб автори ознайомилися з власним доробком! Критична оцінка миститься у Спільній заяві трьох національних академії наук (Франції, Німеччини, Великої Британії) [12]. Їх представники негативно висловилися щодо монополії комерційних структур на право визначати науковий рівень публікацій, адже це прерогатива дослідницьких інституцій. Україні слід зорієнтуватися щодо нової науково-інформаційної політики Євросоюзу й здійснити конкретні кроки в напрямі приєднання до неї. Варто організувати моніторинг розглянутих ініціатив і започаткувати формування технологічної інфраструктури для репрезентації та бібліометричного опрацювання періодичних видань, гармонізованої з планами Євросоюзу, а не окремих комерційних структур.

Ефективне використання всіх суспільних функцій бібліометричних профілів для науково-освітньої діяльності потребує створення системи консолідованої інформації, отриманої з кількох наукометричних платформ. У 2020 р. НБУВ започаткувала реалізацію такого проекту на основі інформаційно-аналітичної системи "Бібліометрика української науки", що охоплює показники вітчизняних науковців із трьох платформ: Google Scholar, Scopus і Web of Science.

Висновки. Спорідненість бібліографії й бібліометрії дала змогу використати коеволуційний підхід до встановлення відповідностей між їх суспільними функціями. Аналогами пошукової, комунікативної та оцінювальної функцій у бібліографії є функції наукового декларування, структурного аналізу та наукометрична функція в бібліометрії.

Інструментарієм практичного використання суспільних функцій бібліометричної інформації для потреб науки та освіти є бібліометричні профілі дослідників, створені й акумульовані в міжнародних наукометричних платформах Google Scholar, Scopus і Web of Science. Перша з них має значно ширшу джерельну базу, що уможливило реалізацію всіх наведених суспільних функцій. Дві останні платформи забезпечують реалізацію лише наукометричної функції під час досліджень високотехнологічних галузей знання.

Убачаємо доцільною реалізацію національного проекту з консолідації бібліометричної інформації зі згаданих наукометричних платформ на базі створеної в НБУВ інформаційно-аналітичної системи "Бібліометрика української науки".

Список використаної літератури

1. *Шемаєва Г. В.* Бібліотека в системі наукової комунікації: коеволуційні процеси розвитку : дис. ... д-ра наук із соціокомунікацій / Шемаєва Ганна Василівна ; Харк. держ. акад. культури. — Харків, 2009. — 446 арк.
2. *Коршунов О. П.* Библиография: теория, методология, методика / О. П. Коршунов. — Москва : Книга, 1986. — 287 с.
3. *Редькина Н. С.* Библиометрия: история и современность / Н. С. Редькина // Молодые в библиотечном деле. — 2003. — № 2. — С. 76—86.
4. *Соколов А. В.* Системный подход и классификация функций библиографии в документоцентристской парадигме / А. В. Соколов, Т. Ф. Берестова // Библиосфера. — 2014. — № 2. — С. 9—14.

5. Симоненко Т. Бібліометричні профілі в наукометрії / Т. Симоненко // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. — 2017. — Вип. 48. — С. 328—338.
6. Костенко Л. Наукометрія: методологія та інструментарій / Леонід Костенко та ін. // Вісник Книжкової палати. — 2015. — № 9. — С. 25—29.
7. Костенко Л. Проект "Бібліометрика української науки": ідея, реалізація, задуми / Леонід Костенко та ін. // Вісник Книжкової палати. — 2019. — № 5. — С. 30—33.
8. Копанєва В. О. Наукове декларування вишів культури і мистецтв / В. О. Копанєва // Бібліотекознавство. Бібліографознавство. Інформологія. — 2017. — № 3. — С. 12—18.
9. Симоненко Т. Наукова декларація — вимога часу / Тетяна Симоненко // Вісник Книжкової палати. — 2017. — № 1. — С. 26—28.
10. Martín-Martín A. Google Scholar, Web of Science, and Scopus: a systematic comparison of citations in 252 subject categories / Alberto Martín-Martín, Enrique Orduna-Malea, Mike Thelwall, Emilio Delgado Lypez-Cuzar // Journal of Informetrics. — 2018. — Vol. 12. — No. 4. — P. 1160—1177.
11. Костенко Л. Видавничі та наукометричні ініціативи Євросоюзу / Л. Костенко // Бібліотека. Наука. Комунікація: актуальні тенденції у цифрову епоху : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 8—10 жовтня 2019 р.) : у 2-х т. — Київ, 2019. — Т. 1. — С. 443—447.
12. Statement by three national academies (Académie des Sciences, Leopoldina and Royal Society) on good practice in the evaluation of research ers and research programmes. 2017. — Mode of access: <https://royalsociety.org/~media/policy/Publications/2017/08-12-2017-royal-society-leopoldina-andacademie-des-sciences-call-for-more-support-for-research-evaluators.pdf>. — Title from the screen.

Leonid Kostenko, Victoria Kopanieva, Tatiana Simonenko
Bibliography and bibliometry: coevolution of public functions

A high theoretical and methodological level of bibliography and the validity of its object, subject and research methods were ascertained. The main social functions of bibliographic information were determined — namely search, communicative and evaluative. It was indicated that they are projections of the philosophical categories of the General, the Special, and the Individual onto the bibliography. Differences in the definition of the term "bibliometry" by modern specialists, which indicates the need to improve the scientific level of bibliometric studies, were examined. It was proposed to study the co-evolution of bibliography and bibliometry in the aspect of involving the theoretical base of bibliography in determining the social functions of bibliometry. It was found that these are the functions of scientific declaration, structural analysis and scientometric function. In bibliometry, their analogs are search, communication, and evaluation functions, respectively. It was noted that the triad of social functions of bibliometric information should be considered both from theoretical and methodological positions, and in the applied aspect. Their scientific value is undoubted, since a certain set of functions increases the role and status of bibliometry in the system of social communications. The bibliometric profiles of researchers created and accumulated in the international scientometric platforms Google Scholar, Scopus and Web of Science are tools for the practical use of the public functions of bibliometric information for the needs of science and education. It was concluded that it is advisable to implement a national project to consolidate bibliometric information from the aforementioned scientometric platforms on the basis of the information-analytical system "Bibliometrics of Ukrainian Science" created in the Vernadsky National Library of Ukraine.

Keywords: bibliography; bibliometry; coevolution; methodology; social functions; citation; scientific declaration; evaluation; analytics

References

1. Shemayeva G. V. (2009). *Biblioteka v sistemi naukovoyi komunikaciyi: koevolucijni procesi rozvitku*. PhD. Hark. derzh. akad. kulturi. Harkiv.
2. Korshunov O. P. (1986). *Bibliografiya: teoriya, metodologiya, metodika*. Moskva: Kniga.
3. Redkina N. S. (2003). Bibliometriya: istoriya i sovremennost. *Molodye v bibliotechnom dele*, 2, pp. 76—86.
4. Sokolov A. V., Berestova T. F. (2014). Sistemnyj podhod i klassifikaciya funkcij bibliografii v dokumentocentristskoj paradigmatse. *Bibliosfera*, 2, pp. 9—14.
5. Simonenko T. (2017). Bibliometrichni profili v naukometriji. *Naukovi praci Nacionalnoyi biblioteki Ukraini imeni V. I. Vernadskogo*, 48, pp. 328—338.
6. Kostenko L. (2015). Naukometriya: metodologiya ta instrumentarij. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 9, pp. 25—29.
7. Kostenko L. (2019). Proekt "Bibliometrika ukraininskoyi nauki": ideya, realizaciya, zadumi / Leonid Kostenko ta in. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 5, pp. 30—33.
8. Kopanyeva V. O. (2017). Naukove deklaruvannya vishiv kulturi i mistectv. *Bibliotekoznavstvo. Bibliografознавство. Informologiya*, 3, pp. 12—18.
9. Simonenko T. (2017). Naukova deklaraciya — vimoga chasu. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 1, pp. 26—28.
10. Martín-Martín A., Orduna-Malea E., Thelwall M., Lupez-Cuzar E. D. (2018). Google Scholar, Web of Science, and Scopus: a systematic comparison of citations in 252 subject categories. *Journal of Informetrics*, 12 (4), pp. 1160—1177.
11. Kostenko L. (2019). Vidavnichi ta naukometrichni iniciativi Yevrosoyuzu. *Biblioteka. Nauka. Komunikaciya: aktualni tendenciyi u cifrovu epohu : materialy Mizhnar. nauk. konf. (Kiyiv, 8—10 zhovtnya 2019 r.)*. Kyiv, T. 1, pp. 443—447.
12. Statement by three national academies (Académie des Sciences, Leopoldina and Royal Society) on good practice in the evaluation of research ers and research programmes. (2017). Available at: <https://royalsociety.org/~media/policy/Publications/2017/08-12-2017-royal-society-leopoldina-andacademie-des-sciences-call-for-more-support-for-research-evaluators.pdf>.

Надійшла до редакції 12 травня 2020 року

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21783-11683ПР від 31.12.2015.

Формат 60x84¹/₈. Ум. друк. арк. 6,05. Тираж 193 пр. Зам. 42.

Журнал надруковано на обладнанні Книжкової палати України

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1954 від 24.09.2004.

До уваги читачів: електронний варіант журналу "Вісник Книжкової палати" ISSN 2076-9555 (онлайн-версія) розміщено на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського в розділі "Наукова періодика України":

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/index.html